Cetinje, zima 2025. | broj 11, godina VII | cijena 5 eura | ISBN 2704-4912

Identitet

ČASOPIS ZA KULTURU, NAUKU, POLITIKU, ISTORIJSKA I DRUŠTVENA PITANJA CRNOGORSKE DIJASPORE

Prilog za biografiju Pera Počeka

Dnevnički zapis iz Egipta

General iz Kotora, gospodar Sibira

Svečano otkrivanje biste kralja Crne Gore Nikole I Petrovića.

Lovćenac, plato ispred Crnogorskog kulturnog centra, 2. oktobar 2014. godine.

IDENTITET 11/2025

SADRŽAJ

Uz naslovnu stranu 5

SAD
Julijan Tamaš: O identitetima u slovenskim književnostima 6

Češka
František Šistek: Radola Gajda 13

Srbija
Nenad Stevović: Pozorišni život Lovćenca u 20. vijeku 18

Egipat
Srđa Martinović: U sjenci piramida: Dnevnički zapis iz Egipta 26

Sirija
Srđa Martinović: Crnogorski pečalbari u Siriji 38

Njemačka
Nenad Popović: Iz galerije boraca za obnovu crnogorske nezavisnosti iz iseljenistva - Veljko Ilijin Strugar - Kinjo 44

Kosovo
Zvonko Pavličić: Omaž umjetniku - 30 godina od smrti istaknutog kosovskog skulptora Radoslava Muse Miketića 48

Hrvatska
Đorđija Zvicer i Nenad Stevović: Tajne dubrovačkih šahovskih figura 52

Crna Gora
Milan Gašović: Čitati Lalića 59

Srbija
Jana Krivokapić: Crnogorski kulturni centar u Lovćencu 70

Poezija
Osuđena pjesma Jovana Radojevića 79

Mladi literati
Pjesme Teodore Bulatović 82

Emigrantska poezija
Sreten Vujović: Rubeški besmrtnici 84

Austrija
Srđa Martinović: Crnogorski kutak u Beču 86

IDENTITET
časopis za kulturu, nauku, politiku, istorijska i društvena pitanja
crnogorske dijaspore

Izdavač: Crnogorski identitet, Cetinje

Uređuje redakcijski kolegijum
Glavni i odgovorni urednik: Nenad Stevović

Prelom: Zoltan Pap
Fotografije: Krstaš media
Prevod: Akademija Oxford

Kontakt: cg.identitet@gmail.com
Žiro račun: 520-34743-24 Hipotekarna banka, Podgorica

Časopis izlazi periodično
Štampa: Grafostil 92, Kragujevac
Tiraž: 500 primjeraka

Rješenjem Ministarstva kulture Crne Gore broj: 05 – 2582/2 od 12.07.2019. časopis Identitet je upisan u registar medija pod rednim brojem 796.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 2704-4912 = Identitet
COBISS.CG-ID 39342864

UZ NASLOVNU STRANU

BISTA KRALJA NIKOLE U LOVĆENCU

U organizaciji Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš" u Lovćencu je, na platou ispred Crnogorskog kulturnog centra, u četvrtak 2. oktobra 2014. godine, otkrivena bista crnogorskog kralja Nikole I Petrovića. Projekat je realizovan uz podršku Privredne komore Crne Gore i crnogorskih kompanija koje su na ovaj način pokazale visok nivo društvene i nacionalne odgovornosti. Podršku projektu dalo je i Ministarstvo kulture Crne Gore.

Bistu su otkrili predstavnici delegacije Privredne komore Crne Gore predvođeni predsednikom Velimirom Mijuškovićem i autor djela akademski vajar Zoran Maleš iz Beograda.

Na svečanosti su govorili Nenad Stevović predsednik „Krstaša" i Velimir Mijušković predsednik PKCG koji je biblioteci Crnogorskog kulturnog centra poklonio sabrana djela kralja Nikole, dok su domaćini Mijuškoviću uručili trotomno djelo „Crnogorci u Vojvodini – kolonizacija 1945-1948" u kojem je imenični registar 38.450 Crnogoraca koji su se nakon Drugog svjetskog rata naselili u Vojvodinu.

U Kulturno umjetničkom programu učesvovali su pjevač Bojan Tomović i Crnogorsko kulturno prosvjetno društvo „Princeza Ksenija" iz Lovćenca.

JULIJAN TAMAŠ

O IDENTITETIMA U SLOVENSKIM KNJIŽEVNOSTIMA

Akademik Julijan Tamaš (1950) Rođen u Vrbasu. Univerzitetski profesor. Prvi doktor rusinistike u svijetu, osnivač i 35 godina Šef Katedre za rusinski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Redovan član Nacionalne akademije nauka i umjetnosti Ukrajine i Vojvođanske akademije nauka i umjetnosti. Počasni doktor Užgorodskog nacionalnog univerziteta. Objavio blizu 1000 naučnih i književnih radova, od toga 55 samostalnih autorskih knjiga. Dobitnik najviših književnih nagrada i priznanja Vojvodine, Srbije, Ukrajine i rusinske zajednice.

Književno djelo, bez obzira na to kojim je jezikom pisano, presudno pripada tradicji koju uspostavlja i modifikuje ili rekreira. A svjetski pisac nije onaj koji piše na jeziku rasprostranjenom u svijetu, kako to misli V. Đurić, nego onaj čije djelo - makar njegovim jezikom više niko živ ne govori - aktuelizuje i modifikuje svjetsku tradiciju, koje asimiluje i prevazilazi horizont svjetske književnosti individualizovanjem, i, istovremeno, univerzalizovanjem svojih značenja. Dijalektika konkretnog totaliteta, razuđivanje svijeta u jeziku, činjenica da bi čovjek morao presudnije da dijeli i osjeća sudbinu čovječanstva nego nacije - to omogućuju.

Termini indikatori se definišu kao radni pojmovi i nijesu vječne istine, nastaju interpretacijom i izvjesnim aproksimacijama da bi olakšali dalje saznavanje i opis složenih studijskih situacija. Pojam identiteta upotrebljavamo u smislu koji mu daje Friedrich Neer u knjizi „Borba za austrijski identitet – Der Kampf um die osterreishische Identitat, 1981" i učesnici kolokvija o temi „Identitet" u Bad-Homburgu 1976. godine na kome je Hermann Lubbe rekao: „Istorijska individualnost refleksivnih sistema, koji, poput osoba pa i institucija ili organizovanih grupa, i sami sebe identifikuju u toj istorijskoj individualnosti, može se, služeći se aktuelnim sociološkim pojmom, smisleno nazvati identitetom".

Na istome kolokvijumu Hans-Ulrich Gumbrecht kaže da je „odbrana identiteta uvek odbrana vlastite istorije, jer se identitet može jezikom prikazati samo kao interpretirana istorija grupa i individua". Tako se legitimno mogu približavati i udaljavati Provansalci i Francuzi, Njemci, Austrijanci i Švajcarci njemačkog jezika, pa i Galicijani i Ukrajinci.

Regionalni identitet ima smisla i potreban je kada omogućuje određenom pojedincu i izvjesnoj ljudskoj zajednici, uvek zavisnim, iako ponekad

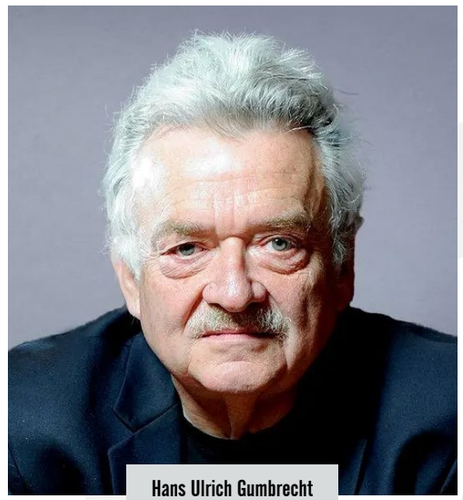

Hans Ulrich Gumbrecht

naoko samodovoljnim, da umnoži i izrazi svoj kulturni potencijal koji bi se unifikacijom izgubio, odnosno smisao i produktivnost jedne istorijske ili kulturne tradicije temelji se na razlici, a ne na unifikaciji. U tom smislu provansalska poezija jednog Mistrala značajnija je od francuskih epigona Igoa, a rusinska poezija G. Kostelnika vrijednija je od ukrajinskih epigona Ševčenka i Franka.

Istorijsko iskustvo nam govori da regionalizmi - jezički, kulturni, nacionalni, politički, pa i ekonomski – imaju smisla i vrše korisnu funkciju samo kada rješavaju postojeće nagomilane napetosti, smanjuju ih i prevazilaze, jer te napetosti nasilna homogenizacija jedne države, nacije ili kulture ne može da razriješi bez priznavanja vlastitih regionalnih identiteta kao izvora sukoba, ali i kreativnih podsticaja unutar države ili nacije. Takav je slučaj sa Španci ma i Baskima, Valoncima i Flamancima, Francuzima i Korzikancima, Hrvatima i Zagorcima, a i Ukrajincima i Galicijancima, iako mnogi smatraju da je Galicija samo srce Ukrajine i ukrajinske nacije.

Neprihvatljivi su oni koncepti regionalnih identiteta koji poništavaju razuđenost u razlikama jezičke prakse i kulturne i istorijske tradicije, po kojima, recimo, svi treba da govore i stvaraju na engleskom jeziku ako su Amerikanci po nationality, iako su po origine Irci, Italijani ili Karpatorutheni. Neprihvatljivi su svi oni koncepti regionalnih identiteta koji ne dozvoljavaju da pojedinačni identiteti budu jezički, književno i nacionalno produktivni u svojoj neponovljivosti.

Ako regionalizam generalno podrazumijeva težnju za posebnim ekonomskim, političkim ili kulturnim životom pokrajine, u književnosti se to manifestuje kao težnja za isticanjem lokalnih osobina i specifičnosti nekog kraja, i to ne samo upotrebom lokalnoga govora, nego i ukupnoga konkretnog istorijskog totaliteta, a često i specifičnog sistema neponovljivih vrijednosti u smislu ukorenjenosti univerzalnih vrijednosti u lokalnim – onako kako se kod Hegela u umjetnosti prepoznaje čulno blještanje ideje, tako su u regionalizmu univerzalne vrijednosti uvijek odjevene u lokalno ruho.

Ono što rječnici književnoteorijskih termina obuhvataju pod odrednicama Heimatdichtung, Heimatliteratur, Heimatroman i Heimatkunst mnogo je uže realizovano kod slabijih nego kod velikih pisaca, pa je otud regionalizam ipak neutralni radni pojam, a nikako aksiološki izraz primitivne žanr – literature sa ponavljanim stereotipima i šablonima. Suština je da u valjanom književnom djelu ideju uvijek posreduje složeni konkretni istorijski totalitet po kome se univerzum objavljuje u stvarnoj pojedinosti posredovanoj neistrošenim jezikom.

O poetici Tarasa Ševčenka, sistemski i u detaljima, teško je nešto ubjedljivije reći poslije temeljnog istraživanja Grigorija Grabovića „Ševčenko kao mitotvorac" (The Poet as Mythmaker. Study of Symbolic Meaning in Taras Sevchenko, Cambridge Mass, 1982). Kontaktne veze Ševčenkove poezije takođe su iscrpljene, što nije bilo tako teško imajući u vidu Ševčenkovu izvornost, što respektivno danas znači i suženu erudiciju. Kontaktne veze Ševčenka i južnih Slovena iscrpno opisuju I. P. Jušćuk, A. Flaker i P. M. Rudjakov, što znalcima ne treba ponavljati. Sama izvornost, a takođe sužena erodicija T. Ševčenka ostavlja istraživačima široko polje za tumačenja, a time i za sveže zaključke, a to su isključivo istorijsko-tipološke analogije Ševčenkove sa svjetskom poezijom, pri čemu nije cilj lakše opisati korpus zajedničkih crta poetika, nego suprotno, važnije je opisati individualne karakteristike našeg pjesnika. Ovaj rad pokušaj je da se opišu istorijsko-tipološke relacije Ševčenkovog romantizma prema romantizmu južnih Slovena, sa dvjema bitnim karakteristikama, a razlike od pojava i procesa slovenskog romantizma, recimo ruskog i poljskog. Posebno je važno, za nas, uočiti ponašanje stilskog kompleksa u regionalnim književnim tradicijama, koje su srodne, ali još nijesu nacionalne književne tradicije.

A. Zbog zakasnelog i nekontinuiranog razvoja ukrajinske književnosti i južnoslovenskih književnih tradicija, poetika romantizma (lirsko načelo, romantični pejzaž, romantična metaforika i prirodni simboli, muzikalnost poezije, hiperbolizacija i fantastika, nemotivisanost zbivanja, fragmentarnost strukture, hibridnost književnih vrsta i funkcija prikazivanja), harmonizuju funkcije preporoda ukrajinske i južnoslovenskih nacija, a književnost romantizma kod tih naroda ima važan formativni učinak. U ulozi zastupnika, a takođe tribuna, osjećanje interesa obespravljenog ukrajinskog naroda, u književnom iskustvu ruskog i poljskog romantizma i u tradiciji usmjene poezije i foklora djeluje tvorac jezika novije ukrajinske književnosti Taras Ševčenko, utičući svojim mitom o Ukrajini na istoriju i formiranje ukrajinske nacije. Za njega je vezan pojam tzv. nacionalnog romantizma.

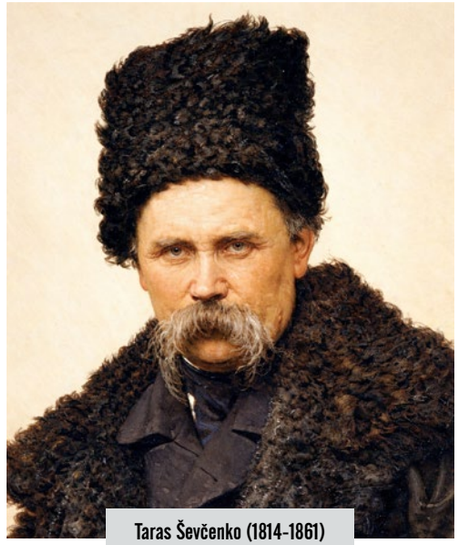

Taras Ševčenko (1814-1861)

Ševčenko je rijedak primjer ličnosti kojoj je pošlo za rukom da socijalizuje i istorizuje mit čiji je tvorac. Tip nacionalnog romantizma, u kome je naglašena veza sa nacionalnom usmjenom tradicijom, orijentacija na narodni jezik i modifikacija romantičnih struktura saglasno s pojedinim nacionalnim funkcijama, zajedno sa lirskim načelom radi prosvetiteljsko-didaktičnih funkcija i sklonost sentimentalizmu, to su dominante i među južnim Slovenima i njihovim književnim i jezičkim tradicijama. Slovenački romantizam F. Prešerna, S. Vraza i S. Jenka, oblikovan je ne u sporu sa klasicističkim poetikama, nego od oblika koje je klasicizam kanonizovao; on je naglašen potrebama stvaranja slovenačke nacije i jezika što je, kako zapaža A. Flaker, umanjilo subjektivnost pjesnika i hiperbolizaciju emocija. Metaforika je rijetka, a ako se i pojavljuje, ona je veoma providna. U hrvatskoj književnosti romantizam je u funkciji nacionalnog preporoda, zajedno sa ilirizmom, što označava sintetičku južnoslovensku utopijsku ideju neposredno naslonjenu na tradicije hrvatske renesanse i baroka i književnost Dubrovnika. Romantičarsko djelo Dimitrija Demetra „Grobničko polje" pisano je pod neposrednim uticajem Ševčenka i Harambašićevih prevoda ukrajinskog pjesnika. Vraz romantičarska uvjerenja takođe podređuje načelima poetike predromantičarskog sentimentalizma. Zbog kašnjenja, hrvatski ima i svoj akademizovani izraz kod P. Preradovića i F. Markovića.

U funkciji stvaranja crnogorske nacije je ep „Gorski vjenac" P. P. Njegoša koji nastaje iz bogate usmjene, tačnije epske tradicije (pandan su ukrajinske dume) komponovan u dramski oblik sa centralnim i usamljenim, a superiornim likom vladike Danila - koji je po mnogo čemu sličan Ševčenku, a najviše situacijom istorijskog raskršća i željama, kao i, istina, bogatom klasicističkom topikom. Kod Srba romantizam ima temeljnu osnovu u reformi Vuka Karadžića i usmjenoj tradiciji, ali brojnim rukavcima koji se uključuju u njega, počinjući od klasicističkih oblika i simbola Sime Milutinovića Sarajlije, pa preko sentimentalnog optimizma i vitalizma B. Radičevića, J. J. Zmaja, Đ. Jakšića i L. Kostića, koji, zbog kašnjenja, uključuje oblike sniženog romantizma Hajnea i Bidermajera, po sažete parnasovske strukture V. Ilića. U bugarskom romantizmu Ševčenkova recepcija je izuzetno značajna najviše zbog nacionalne funkcije poezije ukrajinskog pjesnika kao paradigma horizontu težnje bugarske nacije, koja se upravo formira (in statu nascendi), što pokazuje poezija H. Boteva, P. Slavejkova, Lj. Karavelova i I. Vazova. U isto vrijeme, nemajući definisan status između nacionalnog i regionalnog, makedonska književna tradicija dobija prve tekstove sa zakasnelog i sa zakašnjenjem osviješćenog makedonskog romantizma, u malobrojnim pjesmama braće Miladinov.

Formativnost i značenja za oblikovanje nacionalnih, jezičkih, književnih i kulturnih tradicija svojih naroda, kod većine pomenutih romantičara nacionalnog tipa veoma je velika, ali Ševčenko, Prešern i Njegoš su mitotvorci koji su svoje mitove socijalizovali i istorizovali. Ševčenkov san o Ukrajini ostvario se krajem XX vijeka, tako što „na početku bješe riječ" - Ševčenkova - a danas je čudo. Riječ se utelovila u istorijsku Ukrajinu.

B. U romantizmu Tarasa Ševčenka i romantizmima kod južnih Slovena kao izrazi individuuma (pjesnika odnosno mitotvorca) i njegovi odnosi prema sopstvenoj istorijskoj i egzistencijalnoj situaciji iz središta iz koga pjeva tzv. ovidijevski stilski kompleks - prvorazredni značaj ima differentia specifica horizonta istorijsko-tipoloških analogija. Taj stilski kompleks se prostire od tuge izgnanika do titanizma kojim mit postaje istorijska stvarnost. Uporedimo ovidijevski stilski kompleks (možda

bi bilo bolje reći topos u Kurcijusovom smislu) kod samog Ovidija, Ševčenka, Njegoša, Prešerna i Konstantina Miladinova.

1. Ovidije živi u Tomima (danas Konstanca u Rumuniji, i tada i danas na Crnom moru), izgnan iz Rima, za kojim tuguje, okružen, kako sam kaže, varvarima kojima brade šušte kao jesenje lišće. Ti varvari vino ne piju, nego ga unose u utrobu u vidu kocki leda, opijajući se do ludila, i potom zavijaju kao vukovi. I zima i proljeće jednako su hladni za srce starog prognanika: „At mihi sentitur nix verno sole soluta, / quaque lacu duro non fodiuntur aquae; / nec mare sonscrescit glasie, nec ut nate, per Histrum / stridula Sauromates plaustra bubulcus angit. / Incipinet aliquae tamen hus adnare carinae, / hospitaque in lonti litore puppis erit".

Ovidije

„A ja ovdje čeznem za proljećem, jer snjegovi kopne pod blijedim suncem; jer više ne moram probijati tvrdi led jezera da bih zahvatio vode." Ovidije će pjevati „srećan je onaj koji može slobodno / izvoljevati danas u Rimu!"

2. Iz Ševčenka možemo uzeti pregršt primjera za ilustraciju ovidijevskog stilskog kompleksa (o tome ponešto piše O. Bileckij, ali čini se da preuveličava značaj Metamorfoza, umjesto Tristia).

„Як умру, то поховайте / Мене на могилі, / Сереd степу широкого, / На Вкраїни милій Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі! / Було видно, було чути, / Як реве ревучий. / Як понесе з України / У синєє море / Кров ворожу...отойди я / і лани, і гори- / Все покину и полину / До самого Бога/Молитися... / А до того / Я не знаю Бога. / Поховайте ма ставайте, /Кайдани порвіте / ! вражою злою кровю / Волю окроп»те. / і мене в семї великій / В семї вольний, новій / Не забудьте помянути / Незлим тихим словом".

„Kad ja umrem, sahranite / Me u mogili, / Usred široke stepe, / U Ukrajini dragoj, / Da vidici pucaju, / I Dnjepr, i krivine njegove u vijuganju / Da se vide, i da se čuju, kada on silan riče. / Kada nosio bude sa Ukrajine / U sinje more / Krv neprijatelja... Odakle ću ja / I vidike i planine / Kada ovaj svijet ostari i nestane / Do samoga Boga / Kada mu se budem molio / Da u molitvi obuhvatim... Bez čega / Ja neću prepoznati Boga. / Sahranjujte i ustajte, / Lance pokidajte i neprijateljskom zlom krvlju / Slobodu poškropite. / I mene u porodici velikoj, / u porodici slobodnoj, novoj / Ne zaboravite da pomenete ne zlim i tihim slovom".

Nema sumnje da je Ševčenko tzv. unutrašnji izgnanik, proganjan onoliko koliko telo proganjaju njegove seni. U ovom slučaju, imamo romantički titanizam, koji se razvija iz ovidijevskog stilskog kompleksa. Superiorni pojedinac koji želi da se rastvori u prostoru sreće, bez obzira na mitološku uznesenost, ne može da se otkine od istorijskog prostora, a taj prostor doživljava kao stvarnu istorijsku tamnicu.

3. Njegoš u liku vladike Danila stvorio je pandam Ševčenkovom romantičnom Titanu. Njegove riječi kao da su iz usta Ševčenka: „A ja što ću, ali sa kime ću, / Malo rukah - malena i snaga / Jedna slamka među vihorove / Sijerak tužni bez igdje ikoga / Moje pleme snom mrtvijem spava / Nadamnom je nebo zatvoreno / Ne prima mi plača ni molitve".

4. Prešern će također biti unutrašnji izgnanik, boreći se za opstanak svog jezika kao rodnog kraja, i prostora sreće, samo ne titanskog, ali ipak ovidijevskog usmjerenja.

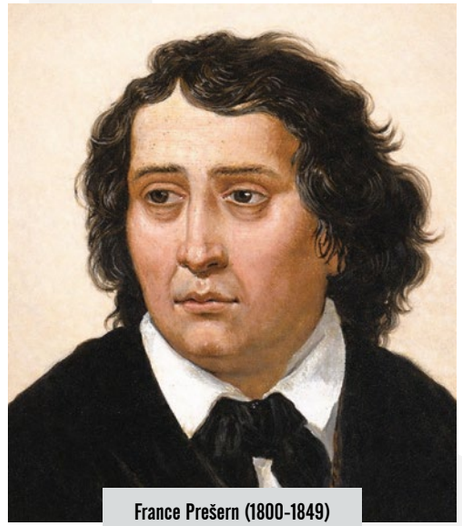
France Prešern (1800-1849)

Petar II Petrović Njegoš (1813-1851)

„O Vrba, srečna, draga vas domača, / kjer hiša mojega stoji očeta; /da b uka žeja me iz tvoj ga sveta / speljala ne bila, golj fiva kača! // Ne vedel bi, kako se v strup prebrača / vse, kar srce si sladkega obeta; / mi ne bila bi vera v sebe vzeta, / ne bil viharjev notranjih b igrača! // Zvesto srce in delavno ročico / za doto, ki je nima miljonarka, / bi bil dobil z izvoljeno devico; // mi mirno plavala bi moja barka; / pred ognjem dom, pred točo mi pšenico / bi bližnji sosed varoval- svet Marka".

„O, Vrbo, srećno, drago selo zavičajno, / gdje kuća mojega oca stoji; / da me žeđ za znanjem iz tvoga svijeta / nije zavela // ne bih znao da se u otrov pretvara / sve što srce sebi slatko obećava; / ne bi mi bila vjera u sebe oteta, / ne bih bio igračka unutrašnjih bura! // Vjerno srce i ručicu radnu / kao miraz što nema ni milionerka / uz izabranu bih dobio đevojku; // i mirno moja plovila bi barka; / dom od vatre, od grada mi pšenicu / čuv'o bi prvi susjed- hram svetog Marka".

5. Konstantin Miladinov u hladnoj Moskvi čezne, kao i Ovidije, za svojim toplim jugom u pjesmi „Tuga za Jugom”:

„Ако как овде снце ме стретит, / ако пак мрачно снцето светит; / на пт далечни ја ке се стегнам, / и в други стрни ке си побегнам, / к ге снцето светло угревјат, / к ге небото звезди посевјат. // Овде је мрачно и мрак м обвива/ и темна магла земја покрива, / мразој и снегој, и пепелници, /силни ветришча и вијулици, /околу мгли и мразој земни, / а в грди студој, и мисли темни. // Не, ја не можам овде га седам, / не, ја не можам мразој га гледам! / Дајте ми крилја ја ги си метнам / и в наши стрни га си прелетнам; / на наши места ја га си идам, / га видам Охрид, Струга, га видам... // «Тамо по срце в казал га свирам, / снце га зајдвит, ја га умирам”.

„Ako me sunce tamo sretne tako kao ovdje / ako i tamo tako mračno svijetli / na put daleki ću da krenem / i u druge krajeve ću da pobjegnem / gdje sunca svijetlo grije, gdje zvijezde nebo zaseju // ovdje je mračno i mrak me obuzima / i tamna magla zemlju pokriva / mrazom i snijegom i prahom / silni vjetrovi i vejavice / okolo magle i mrazevi zemaljski / a u grudima stud i misli tamne // Ne, ja ne mogu ovdje da sjedim / ne, ja ne mogu mraz da gledam! / Dajte mi krila da sebi stavim / i u naše krajeve da preletim;/ na naša mjesta ja da idem / da vidim Ohrid, Strugu da vidim... // Tamo da srce zasvira na svirali / Kad sunce zalazi ja da umirem”.

C. Ovih pet primjera ilustruju dijapazon stilskog kompleksa Ovidijevog od

Konstantin Miladinov (1830-1862)

tuge izgnanika do titanizma. Idući tim tragom, Ševčenko je socijalizovao i istorizovao svoju težnju između prostora sreće za kojim teži i prostorom istorijske i egzistencijalne teskobe iz koje želi da izađe. Da je to upravo magistralni tok ne samo ukrajinske književne tradicije, nego i tradicija drugih južnoslovenskih naroda, kao zajednička i temeljna crta zakasnelih slovenskih nacionalnih romantizama - potvrđuje i činjenica što su tim duhom prožete i dvije najljepše pjesme srpskog jezika XX vijeka: Santa Maria Della Salute Laze Kostića i Stražilovo Miloša Crnjanskog, najznačajnijih srpskih pjesnika XX vijeka. U tom spoju nacionalnog romantizma sa metafizičkim romantizmom, Ovidijevo sunce, kao i Homerovo, izlazi iz širokog mora svakoga jutra kod većine Slovena. Neka mi oprosti Ernst Bloh što parafraziram njegovu misao o nadi koja negasne, evo, od Ševčenka do južnih Slovena i nas danas okupljenih u Njujorku.

Novi Sad - Njujork 2008-2025.

FRANTIŠEK ŠISTEK

RADOLA GAJDA: GENERAL IZ KOTORA, GOSPODAR SIBIRA I VOĐA ČEŠKIH FAŠISTA

Dr František Šistek (1977), naučni saradnik Češke akademije nauka i umjetnosti za istoriju 19. vijeka. Profesor Moderne istorije Balkana na Karlovom univerzitetu u Pragu na Institutu za međunarodne studije Fakulteta humanističkih nauka. Njegova istraživačka interesovanja usredsređena su na nacionalni identitet i kompetitivne interpretacije prošlosti jugoistočne i srednje Evrope. Na crnogorskim temama je diplomirao, magistrirao i doktorirao. Napisao je više knjiga iz crnogorske istorije. Bio je jedan od osnivača i predsednik Društva prijatelja Crne Gore u Češkoj.

Na istorijskim vojnim kartama Rusije, operacione zone Napoleonove vojske i Hitlerove nacističke armije u Drugom svjetskom ratu izgledaju gotovo neprimjetno u upoređenju s teritorijom koju su zauzeli čehoslovački legionari krajem Prvog svjetskog rata, od evropske Rusije sve do Vladivostoka. Nijedan češki vojskovođa – i nijedan general iz Crne Gore – nikad nije osvojio prostraniju teritoriju od Radole Gajde (1892 Kotor - 1948 Prag), koji je krajem 1918. imao pod kontrolom površinu upola veću od cijele Evrope.

Radola Gajda (1892-1948)

Sin Čeha i Crnogorke

Budući general i političar Radola Gajda rodio se u Kotoru 14. februara 1892. kao Rudolf Gajdl (Geidl), sin Jana Gajdla, češkog oficira austro-ugarske armije stacioniranog u Boki. Njegova majka bila je Crnogorka. U češkim

izvorima se obično navodi da je poticala iz „siromašne crnogorske plemičke porodice". Pismeni podaci o njenom porijeklu su šturi. U dostupnim ispisima iz knjige rođenih i knjige vjenčanih, navodi se da se njegova majka, rođena 1865. godine, zvala Ana Marija Žalbreht (Žalbrecht), ćerka Ferdinanda Žalbrehta i Jelene Pavlićević. Njen otac je, sudeći po imenu, bio vjerovatno takođe vojnik, činovnik ili zanatlija iz nekog drugog kraja habsburške imperije. U vrijeme udaje, Ana je bila udovica, imala je ćerku iz prethodnog braka i nosila prezime pokojnog supruga – Jaketić.

Rudolf Gajdl je djetinjstvo proveo u Kotoru. Vojni rok je odslužio u habsburškoj armiji u Mostaru poslije aneksije Bosne i Hercegovine. O njegovoj sudbini u posljednjim godinama prije Prvog svjetskog rata postoje kontradiktorne informacije. Gajda je tokom života nerijetko nudio različite verzije svoje avanturističke biografije prema situaciji i mnoge podatke zataškavao. Sigurno je da je poslije vojnog roka ostao na Balkanu. Kasnije je tvrdio da se tokom Balkanskih ratova priključio crnogorskoj vojsci kao dobrovoljac i učestvovao u opsadi Skadra. U Skadru je navodno sreo Crnogorku Zoru, koju je oženio 1913. godine. Prema jednoj verziji, njegova supruga zvala se Zora Piron i bila je ćerka apotekara, iako je kasnije, pred čehoslovačkim sudom, naveo da se zvala Zora Kukavica. Rudolf je neko vrijeme radio kao pomoćnik apotekara Pirona u Skadru.

Poslije Sarajevskog atentata, Rudolf Gajdl je mobilizovan u habsburšku armiju. Zora se pridružila njegovim roditeljima koji su živjeli u Češkoj. Gajdl se opet našao u Bosni i brzo napredovao u činovima. U septembru 1915. prebjegao je na crnogorsku stranu. U crnogorskoj vojsci počeo je da koristi novo „slovensko" ime pod kojim je ušao u istoriju: Radola Gajda. Prema jednoj tvrdnji, postao je tumač vojvode Đura Petrovića Njegoša. S obzirom na prethodno iskustvo u apoteci, radio je i u sanitetu. Kao dezerter iz austrougarske armije, u vrijeme okupacije Crne Gore 1916. godine našao se u smrtnoj opasnosti. Uz pomoć ruske sanitetske misije (nije jasno da li se radilo o misiji kod crnogorske vojske ili kod srpske koja se povlačila preko Crne Gore), nabavio je lažne dokumente i priključio se srpskoj vojsci. Preko Krfa, stigao je do Odese, odakle je upućen na front u Dobrudži. U srpskoj jedinici u Rusiji, lažno se predstavljao kao doktor medicine i radio je nekoliko mjeseci na frontu kao ljekar. Izgleda da niko nije imao razloga da posumnja u njegovu priču. Početkom 1917. Gajda je prešao u Čehoslovačku legiju u Rusiji, formiranu od nekoliko hiljada čeških i slovačkih zarobljenika i dezertera iz austro-ugarske vojske.

Gospodar Sibira

Kao jedan od glavnih komandanta, Gajda se brzo istakao u velikoj bici kod Zborova na teritoriji današnje Ukrajine, gdje je Čehoslovačka legija pobijedila austro-ugarsku vojsku. Situacija se znatno iskomplikovala poslije boljševičke revolucije. Nova komunistička vlast je potpisala mirovni sporazum s Njemačkom i Austro-Ugarskom, dok se u samoj Rusiji rasplamsao građanski rat. Vođa čehoslovačkog političkog egzila T. G. Masaryk zahtjevao je da se legionari prebace na zapadni front i da ne gube snagu miješanjem u unutrašnje borbe u Rusiji. Međutim,

situacija na terenu je bila sve složenija i evakuacija desetine hiljada čeških i slovačkih vojnika iz evropskog dijela Rusije neizvodljiva. Trocki, jedan od vođa nove Crvene armije, nastojao je da razoruža Čehoslovačku legiju, s tim što bi dio ideološki „naprednih" vojnika učlanio u Crvenu armiju i ostale iskoristio kao radnu snagu na prinudnim radovima. Boljševici su čak pokušali uhapsiti Gajdu kao jednog od najborbenijih oficira, ali dobro naoružani komandant se lično odbranio. Ostala je jedina, naizgled nerealna i fantastična mogućnost kako izvući čehoslovačke jedinice iz Rusije: preko Sibira i onda preko Pacifika, uz neprekidne borbe s nadmoćnijim boljševičkim jedinicama.

Počela je legendarna epopeja Čehoslovačke legije u Rusiji u kojoj se Radola Gajda istakao kao genijalan strateg i komandant koji nije izgubio ni jednu bitku. U julu 1918, kad je njegova vojska stajala nadomak Jekaterinburga, gdje je bila internirana carska porodica Romanov, boljševici su u strahu da će ih Česi osloboditi izdali naređenje da se cijela carska porodica, sa posljednjim carom na čelu, pogubi. Gajda je ušao u grad nekoliko dana kasnije. Tokom narednih mjeseci, osvojio je između ostalih mjesta velike gradove Perm, Novosibirsk i Irkutsk. Sa oko 4000 vojnika, stavio je pod kontrolu Čehoslovačke legije transibirsku magistralu od Urala do Bajkalskog jezera, u sjajnoj seriji pobjeda protiv Crvene armije, koja je u nekim bitkama imala čak desetine puta više vojnika nego Čehoslovaci. U septembru 1918. Gajda je promovisan u čin generala. Uz pomoć brodova, neočekivano je prešao Bajkalsko jezero i nastavio je borbene akcije prema Pacifiku. Krajem 1918, čehoslovačka vojska kojom je komandovao imala je pod kontrolom teritoriju upola veću od čitave Evrope, uključujući kompletnu transibirsku magistralu, 8000 kilometara dugu prugu sa svim gradovima i strateškim zaleđem sve do Vladivostoka. Nevjerovatno uspješan vojni poduhvat pridonio je ubrzanom priznanju čehoslovačke političke reprezentacije u egzilu sa strane zapadnih vlada još prije nego što se raspala Austro-Ugarska.

Od ratnog heroja do vođe fašističke partije

General Gajda se u novoosnovanu Čehoslovačku vratio 1920. godine, kada su se preko Pacifika iz Rusije uspjeli povući zadnji legionari (ukupno oko 70 000 vojnika). Uživao je veliku popularnost u narodu i lojalnost nekadašnjih saboraca, koji su mu dodijelili nadimak „Lav od Sibira". Početkom 20-ih godina, završio je vojne škole u Francuskoj i Švajcarskoj. U ličnim dokumentima u Rusiji, tvrdio je da je neoženjen i 1918. se vjenčao s ruskom studentkinjom Jekaterinom, s kojom se vratio u domovinu. Nije se radilo o jedinom slučaju bigamije kod Čeha koji su mnogo godina proveli u Rusiji (sličnu aferu je izazvao i pisac Jaroslav Hašek, koji se borio na suprotnoj strani u Crvenoj armiji). Sa Zorom, svojom prvom ženom - Crnogorkom, Gajda se zvanično razveo tek 1923. (kasnije se udala za jednog advokata i ostala je u Češkoj). Gajda je i u mirnodopskim okolnostima napredovao u vojnoj karijeri i 1926. dogurao do samog vrha kada je postavljen za šefa čehoslovačkog Generalštaba.

Međutim, stari predsjednik Masaryk je gajio ozbiljnu antipatiju prema Gajdi, kojeg je smatrao za nepredvidljivog

avanturistu sumnjivog morala. Plašio se da bi harizmatičan ratni heroj mogao da izazove desničarski puč i uvede vojnu diktaturu, po uzoru na uspješan puč generala Pilsudskog u susjednoj Poljskoj iste godine. Gajda je iznenada bio optužen zbog navodne špijunaže u korist Sovjetskog saveza. Od loše iskonstruisane i apsurdne optužbe se uspješno odbranio na sudu, ali Masaryk je nastavio s prljavom medijskom kampanjom protiv njegovog ličnog integriteta, čak je i sam pisao anonimne članke protiv Gajde. Pored krupnih optužbi koje su trebale da unište njegov ugled, predsjednik Masaryk je proširio dezinformaciju da njegova majka u stvari nije bila Crnogorka nego Talijanka (ova naizgled marginalna činjenica predstavlja još jedan dokaz koliko su Crnogorci tada bili popularni kod Čeha). Na kraju, Gajda je penzionisan, izgubio je činove, položaj i pravo da nosi generalsku uniformu – degradiran je na vojnika u rezervi.

Radola Gajda, slika sa nadgrobnog spomenika

Poslije toga, ponižen i ogorčen, bivši general je ušao u politiku: postao je vođa male ali radikalne Nacionalne fašističke zajednice (Národní obec fašistická, NOF), prve i jedine otvoreno fašističke partije u Čehoslovačkoj. Sve do Drugog svjetskog rata, radilo se o glasnoj, ali prilično marginalnoj grupaciji, sa četiri ili šest poslanika u parlamentu, koja se ideološki inspirisala italijanskim fašizmom, češkim nacionalizmom i panslavizmom. Za partijsku himnu, izabrana je pjesma Hej, Sloveni – kasnija himna „Titove" socijalističke Jugoslavije, samo sa češkim tekstom.

Drugi svjetski rat, zatvor i smrt

Nacistička okupacija u martu 1939. za mnoge desničarske elemente i nezadovoljnike predstavljala je priliku da se osvete „liberalima, Jevrejima i ljevičarima" i da zauzmu visoke položaje u kolaboracionističkoj upravi. Međutim, Gajda za razliku od drugih nije iskoristio ovu priliku. Kao češki nacionalista starog kova, prožet antinjemačkim i panslavističkim duhom, bio je zadrti protivnik nacističke okupacije. Zvanično je raspustio partiju i potpuno se povukao iz političkog života. Tokom Drugog svjetskog rata, Gajda je na razne načine podržavao otpor protiv nacizma. U prvim mjesecima rata, pomagao je vojnim pilotima da pobjegnu u Poljsku i pridruže se čehoslovačkoj vojsci u egzilu. Usred rata, usvojio je ćerku jednog pilota kojeg su nacisti pogubili. Istovremeno je krio aktivnosti svog

sina, koji se direktno uključio u pokret otpora. Kao i u Prvom svjetskom ratu, u trenutku najvećih iskušenja, Gajda je položio moralni ispit pred sudom istorije.

Nekoliko dana poslije oslobođenja u maju 1945, Gajda je kao predratni vođa čeških fašista automatski uhapšen pod sumnjom da političar njegovog tipa tokom rata sigurno nije mogao biti ništa drugo nego kolaboracionista. Nekadašnji „Lav od Sibira" je proveo dvije godine u istražnom zatvoru. Gotovo svakodnevno mučen i prebijan, izgubio je većinu zuba i jedno oko. Uprkos tome, ni jedan dokaz njegovih navodnih kolaboracionističkih aktivnosti nije pronađen, samo su isplivala svjedočanstva da je pod mimikrijom političke pasivizacije pomagao otpor protiv nacizma. Da ne bi ispalo da su dvije godine u zatvoru držali nevinog čovjeka, Gajda je 1947. godine osuđen zbog „propagacije fašizma" na dvogodišnju kaznu koju je u međuvremenu već odslužio i pušten na slobodu.

Slomljenog zdravlja, Radola Gajda je umro godinu dana kasnije, 15. aprila 1948. Sahranjen je na ruskom pravoslavnom groblju Olšany u Pragu. Tek poslije pada komunizma, pojavio se novi interes za njegovu ličnost. 90-ih godina, kod njegovog groba su se jedno vrijeme skupljali skinhedsi i neofašisti, i nepoznati antifašisti ili obični vandali su ozbiljno oštetili njegovu nadgrobnu ploću. Danas su se strasti već smirile. Istoričari su tokom zadnje tri decenije uvjerljivo dokazali da Gajda nikad nije planirao vojni puč i nije bio kolaboracionista u vrijeme okupacije i da se ne može okriviti ni za jedan od navodnih zločina koji su mu njegovi protivnici, i demokrate i komunisti, stavljali na teret. Uprkos kontroverznim i mutnim crtama njegove biografije, ove godine su na inicijativu istoričara iz Muzeja XX vijeka na njegov rođendan u znak sjećanja „na velikog heroja i patriotu" zvonila zvona barokne crkve Svetog Nikole (Mikulaš) na Maloj Strani u Pragu.

Olšany, rusko pravoslavno groblje u Pragu

NENAD STEVOVIĆ

POZORIŠNI ŽIVOT LOVĆENCA U 20. VIJEKU

Nenad Stevović (1962) politikolog, publicista i istraživač. Objavio više monografija o migracijama sa prostora Crne Gore, publikacija o crnogorskoj emigraciji, stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Djela su mu prevođenja na engleski, mađarski, slovački i italijanski jezik. Osnivač više kulturno prosvjetnih društava, biblioteka i časopisa u crnogorskom iseljeništvu. U Vladi Crne Gore radio u Ministarstvu vanjskih poslova i evropskih integracija (dipl. zvanje: prvi savjetnik), Upravi za dijasporu (šef Odśeka za identitetska pitanja) i Ministarstvu kulture. Redovni je član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti.

Neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, kroz proces Agrarne reforme i kolonizacije koji se odvijao od 1945. do 1948. godine, u napuštenu vojvođansku varoš Sekić planski je naseljeno oko 5.000 Crnogoraca, u najvećoj mjeri iz cetinjskog i barskog sreza. Sekić je prije toga bio naseljen isključivo Njemcima i u urbanističkom smislu smatrao se najuređenijim mjestom te veličine u Vojvodini. Novi stanovnici ove lijepe varoši u bačkoj ravnici su joj krajem 1946. godine promijenili ime i nazvali Lovćenac, da ih podsjeća na stari kraj.

Nakon aklimatizacije na novu sredinu i privikavanja na uslove života koji su bili znatno drugačiji od onih u kojima su do tada živjeli, pored ostalih društvenih aktivnosti, počeo se razvijati i kulturni život. Najveći dio novih stanovnika Lovćenca došao je iz ruralnih predjela Stare Crne Gore, ali je stigao i jedan broj onih koji su živjeli u urbanim sredinama i bili članovi raznih kulturno prosvjetnih društava, pozorišnih i muzičkih družina. U tome su prednjačili doseljenici sa Cetinja koji su, zajedno sa prosvjetnim radnicima koje je služba dovela u ovo mjesto, inicirali i pokretali kulturne aktivnosti. Za tako nešto imali su podršku i od novoformirane vlasti, Mjesnog narodnog odbora i njegovih čelnih ljudi, predsjednika Đura Čelebića i sekretara Radovana Stevovića. Prilikom posjete Lovćencu marta mjeseca 1946. godine predsjednik crnogorske vlade Blažo Jovanović je na sastancima sa mjesnim rukovodstvom, kao i prilikom obraćanja mještanima, posebno isticao značaj kulture i kulturne emancipacije. Prve tri decenije donijele su bogat i dinamičan kulturni život i može se reći da je Lovćenac u odnosu na druge vojvođanske varoši, na prostoru između Novog Sada i Subotice, dominirao po kvalitetu i raznovrsnosti kulturnih aktivnosti.

Već od samog dolaska novih stanovnika i organizovanja svakodnevnog i društvenog života, krajem 1945. godine u Lovćencu se počeo razvijati kulturno prosvjetni rad. Održavaju se igranke, a zatim i raznovrsne priredbe sa „šarenim programom". Okupljaju se razne glumačke, muzičke, pjevačke i recitatorske grupe. Osim muzičkih tačaka, na priredbama se recituje, igraju folklorne tačke, izvode skečevi, kao i Nušićeve jednočinke *Muva, Kirija, Analfabeta* i *Pod starost*. Harmonike sviraju braća Pero i Kajo Samardžić, a kulturni pregalac Dušan Bećar i učitelj Jovan Grujić su u duetu sa violinama izvodili Mokranjčeve kompozicije. Prve priredbe su se održavale u sali koja je sada školska fiskulturna sala, a takođe i na improvizovanoj ljetnoj pozornici u dvorištu školske zgrade.

Dušan Bećar (1898-1979)

Amatersko pozorište „Jovan Tomašević"

Ubrzo je sazrijelo vrijeme za formiranje ozbiljne kulturne organizacije, pa se više neformalnih družina u zimu 1946. godine objedinilo u jedinstveno Amatersko pozorište „Jovan Tomašević". Ime je dobilo po pravniku i organizatoru komunističke partije u Crnoj Gori Jovanu Tomaševiću (1892-1924). Jedna ulica u Lovćencu nosi njegovo ime. Većina članova amaterskog pozorišta bili su prosvjetni radnici i značajan broj Cetinjana koji su sa sobom donijeli glumačko i pozorišno umijeće. Predsjednik ove kulturne organizacije bio je Jovo Čejović, sekretar Ivan Srđanov – Ivče, blagajnik je bio Mirko Pavićević, a režiju je vodio poznati i priznati kulturno prosvjetni radnik Kosta Čičovački. U rad pozorišta se uključio veliki broj talentovanih mještana: Dušan Bećar, koji je na Cetinju u Narodnom pozorištu radio kao pozorišni frizer, vlasuljar i šminker, zatim Andrija Lazarević, Rajko Vujošević, Vido Pejanović, braća Ilija i Veljko Drašković, Branko Samardžić, Nenad Čejović, Marko Vučković, Mićo Simonović, Vlastimir Pečurica, Žiža Mirković, Dušica Čičovački, Jovanka Žrnić, Dobrila Žakić, Katica Srđanov, Mica Simonović, Vukosava Drašković, Jelka Lazarević, Branko, Božo i Anka Belojević i drugi.

Kosta Čičovački je bio reditelj i glavni pokretač pozorišnih aktivnosti, dok se Vlastimir Pečurica bavio scenografijom, slikanjem dekora i šminkanjem glumaca. Stolarske radove oko dekora radili su Svetozar Lekić i Boro Javorina.

Pri pozorištu je formiran i hor koji je u početku vodio Vladimir Jerić, knjigovođa u poljoprivrednoj zadruzi „Njegoš", a kasnije operski pjevač u Rijeci. Nakon njega dirigent je bio Kosta Čičovački. Hor je na svom repertoaru imao masovne pjesme, kao i *Rukoveti* i druge Mokranjčeve kompozicije. Nastupao je na svim akademijama i prigodnim svečanostima do kraja 1950. godine.

Glumačka ekipa je bila brojna, a repertoar bogat. Prva odigrana predstava Amaterskog pozorišta „Jovan Toma-

Amatersko pozorište „Jovan Tomašević”

šević” je bila *Đido* Janka Veselinovića u kojoj je ulogu Maksima bravurozno igrao Ilija Drašković, kasnije profesionalni glumac u više jugoslovenskih pozorišta. Kada je Ilija napuštio Lovćenac, ovu ulogu uspješno je nastavio da igra njegov brat Veljko. U toj predstavi glavnu žensku ulogu, lik Ljubice igrala je učiteljica Jovanka Žrnić, dok je Đida glumio Nenad Čejović. Nakon togaređaju se predstave Nušićevih komedija: *Gospođa ministarka* u sjajnoj izvedbi Jelene Gazivode, zatim *Sumnjivo lice*, *Pokojnik, Vlast* i *Ožalošćena porodica*. Jovan Sterija Popović je bio zastupljen sa predstavama: *Kir Janja* i *Pokondirena tikva*. Igrana je i *Žona Žamfirova* od Stevana Sremca, *Prosidba* od Čehova i drama *Za bolji život* od Rasima Filipovića. Pripremljeni su i komadi: *Voda sa planine*, po tekstu Raše Plaovića i Milana Đokovića, zatim *Podvala*, po pozorišnom tekstu Milovana Glišića, *Klupko* od Pera Budaka, kao i predstave *Hajduk Stanko* i *Stanoje Glavaš*.

Glumac Ilija Drašković je nakon odlaska iz Lovćenca ostavio neizbrisiv trag u pozorišnom životu Subotice. U periodu od 1954. do 1986. godine u Narodnom pozorištu u Subotici je imao uloge u 141 predstavi. Međunarodni festival Dani dramskog studija (DADRAS), koji se već treću deceniju održava u tom gradu, ustanovio je Nagradu za pozorišnu ideju i duh predstave „Ilija Drašković - Drale”

Kultna predstava Amaterskog pozorišta „Jovan Tomašević” bila je *Gorski vijenac*, Njegošev dramski spjev, koji je za scensko izvođenje adaptirao i u Narodnom pozorištu u Beogradu režirao Radomir Raša Plaović. Premijera predstave *Gorski vijenac* je izvedena 1. marta 1952. godine u čast otvaranja novoizgrađenog Zadružnog doma, današnjeg Doma kulture u Lovćencu. Pozorišna sala je mogla da primi blizu 500 gledalaca i bila je dupke puna. Predstavu u kojoj je bilo angažovano 45 učesnika, režirao je Kosta Čičovački, scenografiju i dekor uredio je Jovan Bećar, scenarista je bio Mirko Pavićević, a maske je radio Vlastimir Pečurica. Iz sačuvanog plakata-programa se vidi da je lik *vladike Danila* igrao Luka Petričević, a ostale uloge: *Iguman Stefan* – Ilija Kustudić, *Vojvoda Draško* – Veselin Raičević, *Vuk Mandušić* – Radomir Mićunović, *Knez Bajko* – Rajko Vujoševič, *Knez Rogan* – Božo Belojević, *Knez Janko* – Vido Kustudić, *Knez Rade* – Rajko Radović, *Serdar Vukota* – Nenad Čejović, *Serdar Ivan* – Vuko Selić, *Serdar Janko* – Bajo Vulević, *Vojvoda Milija* – Krsto Pajović, *Vojvoda Batrić* – Milan Drašković, *Vuk Tomanović* – Dušan Markovič, *Tomaš Martinović* – Milo Vujović, *Obrad* – Ivo Milić, *Vuk Lješevostupac* – Milutin Roganović, *Pop Mićo* – Vido Pejanović, *Sestra Batrićeva* – Ljubica Pavićević, *Baba* – Marija Samardžić, *Mustaf kadija* – Ivan Srđanov, *Skender aga* – Ilija Đukanović, *Arslan aga* – Marko Vučković, *dva đaka* su igrali Radovan Jovetić i Filip Perović, a *momka* Gojko Kustudić...

Koliko se pozorišna ekipa iz Lovćenca temeljno i studiozno pripremala za premijeru govori i podatak da je cijeli ansambl, desetak dana prije nastupa, organizovano posjetio Narodno pozorište u Beogradu. Posjeta je realizovana uz podršku Seljačke radne zadruge „Njegoš” koja je u to vrijeme bila organizator i nosilac aktivnosti iz svih oblasti društvenog i privrednog života. Zanimljiv je podatak da je sa predstavom *Gorski vijenac* iz naziva pozorišta izostalo ime Jovana Tomaševića i ono je od tada nosilo naziv Amatersko pozorište pri SRŽ „Njegoš”.

Sa svojim predstavama pozorište je gostovalo u okolnim mjestima: Bečeju, Bajmoku, Vrbasu, Srbobranu, Sivcu, Bačkoj Topoli, Pačiru i Novom Žedniku, dok je sa predstavom *Gorski vijenac* imalo jednomjesečnu turneju u 11 naselja u Vojvodini u kojima su kolonizovani Crnogorci. Na poziv Saveza amaterskih pozorišta Vojvodine sa tom predstavom su gostovali u Novom Sadu na sceni Srpskog narodnog pozorišta.

Pozorište je više puta bilo organizator i učesnik smotri sreskog, zonskog i pokrajinskog karaktera, na kojima je osvajalo zapažena mjesta i nagrade. U sjećanju je ostala i ova zanimljivost: Na smotri u Bajmoku sa predstavom Gorski vijenac razboljela se Marija Samardžić koja je igrala babu koja nariče i tuži, i umjesto nje uskočio je Veljko Drašković. Tako dobro je odigrao i bio izvrsno maskiran da niko nije primijetio da je tu tužbalicu izveo muškarac.

Zanimljivo je da su članovi amaterskog pozorišta pripremali i posebne predstave za organizovani doček Nove godine u Lovćencu. Predstave sa puno humora i svečanom scenografijom, nakon kojih bi se svirala muzika i organizovala tombola.

U početku pozorišni ansambl je probe održavao u zgradi osnovne škole, kasnije su im dodijeljene prostorije u glavnoj ulici. Ova zgrada je adaptirana za tu priliku i dobijena je sala sa oko 200 sjedišta, pozornica, kao i prostorije za garderobu, držanje rekvizita i dekora. Kada je 1952. godine otvoren novoizgrađeni Zadružni dom, predstave su igrali u novoj pozorišnoj sali, a njihove dotadašnje prostorije su preuređene i u njima je kasnije otvoren bioskop.

Kada je 1953. godine prosvjetni radnik i kulturni pregalac Kosta Čičovački otišao iz Lovćenca, u radu pozorišta nastao je zastoj od nekoliko godina. Članstvo se rasulo i pozorišni život je utihnuo. Mladi učitelj Jovan Bećar početkom školske 1955/56. godine počinje

da radi u osnovnoj školi i ponovo pokreće rad pozorišta. Jovan je u Novom Sadu završio „tečaj za rukovodioce amaterskih pozorišta i dramskih sekcija". On je u pozorištu režirao, glumio i slikao dekor. Od starih članova priključili su se Dušan Bećar, koji je glumio i bio zadužen za muziku, Vlastimir Pečurica se pored glume bavio i šminkanjem i Svetozar Lekić koji je radio scenografiju. Većina novih članova su bili mladi ljudi: Branko Ratković, Gojko Stevović, Vuko Selić, Svetozar Sjekloća, Boško Brkljač, Miško Begović, Bato Samardžić, Dragutin Drašković, Golub Traparić, Golub Drašković, Marija Bećar, Jelena Bećar, Mira Selić, Mica Labus, Mileva Kljakić, Dragica Kaluđerović, Beba Mićković, Vesna Samardžić, Biserka Raičković, Ilija Marinković, Jovan Marković, Milovan Vujović, Milo Žuber, Nikola Popivoda, Veljko Žuber, Vaso Ševaljević, Olga Prlja, Ljubica Simonović, Stanka Pečurica, Ike Ševaljević, Anđelija Drašković, Desanka Đukanović i drugi.

Ovo pozorište nastupa kao Narodno amatersko pozorište Kulturno prosvjetnog društva „Njegoš".. Prvi predsjednik društva je bio Đuro Đurović, društveno politički aktivista, a od 1958. godine društvo je vodio nastavnik Vitomir Pajković.

Prva predstava ovog pozorišnog ansambla bila je drama *Maća* od književnika i dramskog pisca Petra Petrovića Pecija, a zatim od istog autora komedija *Čvor*. Velika predstava bila je komedija *Ribarske svađe* italijanskog komediografa Karla Goldonija. Takođe, velika predstava bila je i *Čežnja pod brijestovima*, američkog autora Judžina O Nila. Premijera ove drame u tri čina odigrana je 17. februara 1957. godine a na sačuvanom plakatu pronalazimo i učesnike. Reditelj ove drame u tri čina (11 slika) bio je Jovan Bećar, scenarista Sveto Lekić, šminker Vlastimir Pečurica, a sufleri su bili Dragutin Drašković i Miško Begović. Lik Eframa Kabota glumio je Gojko Stevović, dok

Predstava „Ribarske svađe"

Jovan Bećar i Dragica Kaluđerović u predstavi „Čežnja pod brijestovima"

su ostale likove igrali Dragica Kaluđerović, Sveto Sjekloća, Bato Samardžić, Jovan Bećar, Vesna Samardžić, Miško Begović, Dušan Bećar, Milovan Vujović, Golub Drašković, kao i Milo Žuber, Jovanka Pejović, Blažo Radović i Stana Kaluđerović. Ples su izvodili Desanka Đukanović, Vasiljka Laković, Beba Samardžić, Veljko Žuber, Nikola Popivoda i Vaso Ševaljević, dok je muzička pratnja bila u izvođenju Bata i Bebe Samardžić.

Komedije su bilo posebno zastupljene u repertoaru pozorišta. Pored već ranije pomenutih Nušićevih djela, igrana je i predstava *Podvala*, realistična komedija Milovana Glišića, kao i *Izbiračica* Koste Trifkovića u tri čina koja u svojoj strukturi ima elemenata zapadnoevropske ironijske komedije.

U to vrijeme u dnevnim novinama *Borba* izlazio je u nastavcima roman pod naslovom *Suđenje Meri Dagan*, američkog pisca Bajara Vejlera (Bayard Veiller). Jovan Bećar je ovu priču dramatizovao i pripremljena je izvanredna i avangardna predstava pod istim naslovom. Posebnost ove pozorišne predstave bila je u tome što je cijela sala, zajedno sa pozornicom, predstavljala sudnicu. Na pozornici se odigravalo suđenje, a publika u dvorani bila je publika koja prisustvuje suđenju. Neki glumci su na pozornicu dolazili direktno iz publike. Za to vrijeme, bila je to vrlo moderna i neobična predstava.

Pozorište je okupljalo veliki broj glumaca i ostalih učesnika i saradnika, predstave su bile veoma dobro posjećene. Pored igranja u Lovćencu, organizovana su putovanja i gostovanja po okolnim mjestima: Njegoševu, Mileševu, Kruščiću, Sivcu, Feketiću. Ovaj pozorišni ansambl posljednju predstavu odigrao je u Lovćencu 1959. godine, bila je to drama *Jaruga* jugoslovenskog glumca Anta Kraljevića. U vodećim ulogama pojavili su se Marija Bećar, Gojko Stevović, Svetozar Sjekloća i Branko Ratković.

Omladinsko kulturno umjetničko društvo „Budo Tomović"

Krajem 1949. godine Amatersko pozorište „Jovan Tomašević" je dobilo ozbiljnu konkurenciju. Mladi ljudi puni energije i entuzijazma i sa nešto drugačijim, modernijim pogledom na društvenu stvarnost i kulturu, osnovali su Omladinsko kulturno umjetničko društvo „Budo Tomović". Omladinski kulturni entuzijasti su ime društva dali po cetinjskom intelektualcu, na-

rodnom heroju Budu Tomoviću (1914-1942). Njegovo ime nosi i jedna od ulica u Lovćencu. Prvi predsjednik ove kulturne organizacije bio je Ljubomir Radičević, koji je društvo vodio uz podršku brata Đorđija i sestara Bosiljke i Darinke. U društvu se angažovao i Vlastimir Pečurica koji je neposredno prije toga u Pančevu završio „tečaj za režiju i rukovođenje amaterskim društvima". Posebno angažovani u ovoj omladinskoj organizaciji su bili Žarko Pešikan, Blažo Kustudić, Jovan Čelebić, Branko Martinović, Desanka Beba Mićković, Mićo Simonović, Vojislav - Vojo Gazivoda, Gojko Stević, Veljko Drašković, Svetozar Sjekloća, Ivo Gregović, braća Đuro i Vukadin Đurović i drugi. Društvo je bilo aktivno 10 godina, a pored dramske, imali su folklornu i muzičku sekciju. Na repertoaru dramske sekcije bila su djela domaćih i inostranih autora, između ostalih: *Balkanska carica* od Nikole I Petrovića Njegoša, *Jelisaveta* od Đure Jakšića, *Dva cvancika* od Milovana Glišića, *Laža i paralaža*, *Ugašeno ognjište* i *Kir Janja* od Jovana Sterije Popovića i druge. Sa predstavom *Kir Janja* učestvovali su u Apatinu na smotri amaterskih pozorišta Vojvodine dobivši pozitivne ocjene od stručne i laičke javnosti.

Omladinsko kulturno umjetničko društvo „Budo Tomović" u nekoliko navrata organizovalo je priredbe pod nazivom „Veselo veče", a po uzoru na istoimenu emisiju Radio Beograda. Na programu su bile šaljive tačke, pjesme, skečevi, a obuhvatani su i aktuelni događaji i zbivanja u mjestu. Na humoristićan način ukazivano je na neke negativne pojave u lokalnoj zajednici. Autori priredbi bili su braća Ljubomir i Đorđija Radičević.

U sklopu muzičke sekcije najaktivniji je bio tamburaški orkestar sa kojim je rukovodio dirigent Dušan Bećar. Ta vrsta muzike je bila novina za crnogorske koloniste, ali su je brzo prihvatili i sa uživanjem slušali na raznim priredbama i manifestacijama. Orkestar je izvodio veliki broj melodija i kompozicija, a između ostalog i jedan koncertni valcer u trajanju od 30 minuta.

Prostorije Omladinskog kulturno umjetničkog društva „Budo Tomović" bile su takođe u glavnoj ulici, u zgradi gdje se kasnije nalazio tekstilni pogon „Lovćenčanka", nekoliko stotina metara udaljene od prostorija Amaterskog pozorišta „Jovan Tomašević". Zdravo rivalstvo te dvije organizacije obilježilo je kulturni život u Lovćencu u prvoj poslijeratnoj dekadi. Takmičili su se ko će se predstaviti sa boljom predstavom, scenografijom ili muzičkim nastupom. Oba društva je pratio veliki broj gledalaca i kod kuće i na gostovanjima koja su često organizovana. Njihovi savremenici i lokalni hroničari su saglasni da je teško procijeniti koje kulturno društvo je bilo bolje i uspješnije u radu.

KUD „Petar Petrović Njegoš"

Poslije prestanka rada kulturnih društava „Jovan Tomašević" i „Budo Tomović" grupa entuzijasta i bivših članova pokušali su tokom 1959. i 1960. godine da ožive pozorišni život u Lovćencu. Najuporniji u tome bili su Jovan Bećar, Svetozar Sjekloća, Gojko Stević, Vlastimir Pečurica, Boško Vujošević, Vukica Lekić, Dragica Kaluđerović... Grupu koja nije bila zvanično registrovana nazvali su „Petar Petrović Njegoš" i tokom jedne sezone uspjeli su da pripreme 3 pozorišna komada. Ovo društvo nije se dugo održalo, pa je uslijedila pauza do 1965. godine. Tada je nastavnik Milutin Popović okupio omladinu u mjesnoj biblioteci i organizovao pripremanje pozorišnog komada *Dvostruka svadba*. Bio je to povod da mu se pridruže ostali entuzijasti. Formirano je i registrovano novo društvo i po uzoru na prethodni pokušaj nazvano KUD „Petar Petrović Njegoš". Za prvog predsjednika izabran je Milutin Popović, a zapaženu ulogu u društvu imali su Vlastimir Pečurica, Ljubomir Perović, Pavle Perazić, braća Neđeljko i Novak Javorina, Jovanka Novaković, Branka Purlija, Senka Orlandić, Miodrag Maraš, Gojko Stević, Radmila Krivokapić, Ilija Banović, Milica Šakić, Francika Sabo, Milica Stanišić, Vukica Vučetić, Senka Đurašević, Slavica Đukanović, Rade Tatalović, Ilija Radunović, Đorđe Krivokapić, Miodrag Pečurica, Jovan Radonjić, Čedomir Drašković i drugi. Pored *Dvostruke svadbe*, društvo je pripremilo i pozorišni komad *Skampolo* po tekstu italijanskog romanopisca Daria Nikodemia, kao i predstave *Dječiji dodatak*, *U srijedu se registrujem, Banović Strahinja, Klupko, Sumnjivo lice, Kir Janja* i druge.

Pozorišna predstava „Dvostruka svadba"

Pozorišne predstave je pratio veliki broj gledalaca, pozorišna sala u Lovćencu je uvijek bila ispunjena do posljednjeg mjesta i tražila se karta više. Tako je bilo i na gostovanjima koja su bila česta, zanimljiva i uzbudljiva. Nastupali su u Bačkoj Topoli, Njegoševu, Malom Beogradu, Starom Žedniku, Subotici, Crvenki, Sivcu, Odžacima, Bačkom Dobrom Polju, Savinom Selu, Žmajevu, Kuli, Kruščiću, Feketiću, Vrbasu. Kakvo je interesovanje za njihove nastupe bilo, slikovito prikazuje događaj iz Bačkog Dobrog Polja, kada je početak predstave kasnio zbog velike gužve. Sva mjesta u sali su bila zauzeta i stajalo se sa strane, redari su zaključali vrata, ali su znatiželjni mještani provalili prozore i tako ušli.

Društvo je imalo nekoliko, čak i dvogodišnjih, pauza a nakon Popovića predsjednici su, do haotičnih devedesetih godina prošlog vijeka, bili i Neđeljko Javorina, Pavle Perazić, Žarko Ratković, Gojko Stević, Milivoje Abramović, Milorad Popović, Radmila Bigović i Mileva Tomić.

SRĐA MARTINOVIĆ

U SJENCI PIRAMIDA: DNEVNIČKI ZAPIS IZ EGIPTA

Dr Srđa Martinović (1988), istoričar. Predsednik Fondacije „Sveti Petar Cetinjski", osnivač Instituta za vojnu istoriju Crne Gore. Autor više monografija, stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Dobitnik državne nagrade „Miroslavljevo jevanđelje", nagrade prijestonice Cetinje „13. novembar", nagrade „Kapetan Miloš Vukasović" i godišnje nagrade udruženja „Krstaš" iz Lovćenca.

Od radnika na Sueckom kanalu, u periodu od 1859. do današnjih dana iseljenici iz Crne Gore u Egiptu ostvarili su zanimljive karijere, neki od njih bili su inženjeri, arhitekte, graditelji, činovnici sudova i ambasada, polaznici stranih koledža, a zbog svoje uspješnosti birani su za konzule, među njima je bilo velikih trgovaca i bogataša, a u novije vrijeme pisaca, glumaca i fotomodela. Prvi diplomatski kontakti između ove dvije države ostvareni su u novembru 1866, a u Kairu se 1920-ih emitovao prvi crnogorski film „Voskresenje ne biva bez smrti". U Egiptu se ukrštaju putevi kraljice Jelene, vojnika na Sinaju i mnogih drugih.

Sa sitnom strepnjom o mogućem širenju ratnog požara, uputili smo se ka enigmatskoj zemlji, sa bezbroj pitanja i premalo odgovora, privlačila me odavno. Zamalek obuzima svojim bojama, ostavlja tragove u duši. Visoravan Giza čuva tajnu dugu više od četiri ipo milenijuma. Eliksir vječnosti koji muči stotine generacija za nama. Uzdižu se poput džinova iz sitnog pustinjskog pijeska. Moram ući. Zato sam tu. Silazim uprkos protivljenju. Mrak osvjetljava svetiljka. Želim zaviriti u unutrašnjost piramida. Uskim strmim hodnikom, visine oko metra spuštam se drvenim, inprovizovanim stepenicima u utrobi najveće svjetske tajne. Dok vazduh postaje sve nesnosniji, a znoj obliva, više nema nazad. Tu sam, u srcu zagonetke, iako zabrinut koliko brzo ću stići nazad, ipak se pitam kako? Kako su to izgradili? Sa pitanjima u mom slučaju uvijek idu i ona da li su Crnogorci i kada boravili u ovom pustinjskom proročanstvu? Utapam se sve više u središte Keopsove piramide, ali zaranjam i u istinu o crnogorskim iseljenicima.

Mnogo je nevjerovatnih niti koje prepliću crnogorske sure krše i egipatsku žutu pustinju. U sjenci piramida skrivaju se sudbine brojnih Crnogoraca. Aleksandrija, Kairo, Port Said, Suec, Ismailija su tačke na kojima provejava duh Crne Gore u Egiptu. Priče o Crnogorcima u zemlji piramida su između sudbine i legende. Legenda i danas Cetinjem kruži da je prilikom izgradnje zgrade francuskog poslanstva na Cetinju u Parizu došlo da zabune pa je arhitektonski plan zgrade namijenjene za Cetinje završio u Aleksandriji, a one namijenjenje francuskom konzulatu u Egiptu poslat je na Cetinje. Zgrada francuskog konzulata na ekskluzivnoj lokaciji u Aleksandriji nosi auru Cetinja. Ne mogu da sklonim pogled sa nje. Stojati ispred ove velelepne bijele zgrade stvara poseban osjećaj mistične veze dva grada.

Do otvaranja velikih radova u Egipat su odlazili pojedinci, uglavnom pomorci, pretežno zaustavljajući se u Aleksandriji tokom pomorskih putovanja, trgovine ili drugim poslovima. Pojedini tragovi o našem iseljništvu sežu od 1780. Početak prokopavanja Sueckog kanala u aprilu 1859. stvorio je potrebu za velikim brojem radne snage. Trebali su izdržljivi, snažni i dovoljno hrabri. Vazduh je suv, ali sunčevi zraci ubitačni. Osim sjenki piramida nema prirodne hladovine. Stavljam arapsku crno-bijelu maramu oko glave i krećem u potragu. Prisustvo velikog broja ljudi iz Crne Gore radovima na Sueckom kanalu, vjerovatno je doprinijelo i to što je 1860. poznati Prčanjanin Anton Luković (1815-1881) otišao u Egipat i ubrzo je postao jedan od bliskih saradnika i glavnih inženjera Francuza Ferdinanda de Lesepsa (1805-1894) graditelja kanala i diplomate. Luković je radio na izgradnji luke u Aleksandriji. Tada počinje masovniji odlazak Crnogoraca u Egipat, a nakon završetka Crnogorsko-osmanskog rata 1862. taj se odlazak značajno intenzivira. Prvo odlaze radnici iz Paštrovića i Grblja, a odmah za njima 300 ljudi iz Crne Gore i Boke. Talasi Jadranskog mora nosile su crnogorske kapljice koje su osvježavale pustinjski pijesak na obalama Misira, kako su stari Crnogorci nazivali Egipat. Radili su na povezivaju dva mora i tri jezera. Odlaze prvo u manjim grupama, a potom u većim. Putuju uglavnom u periodu od juna do oktobra. Odlaze dominantno Katunjani i to mahom Njeguši, Ćeklići i Cuce, po nekoliko Bajica, zatim Ceklinjani, Ljubotinjani i nešto Crmničana. U Egipat stiže dosta Krtoljana i Grbljana, nešto Majina, Rišnjana, Peraštana i Kotorana. Kasnije im se priključuju Riđani i nekoliko Drobnjaka. Prvo sačuvano ime u Egiptu je bio Pero Nikov Proroković sa Njeguša koji je otišao 1864. Ubrzo 1865. formiraju se crnogorske kolonjije u blizini Aleksandrije. Osim na Sueckom kanalu, Crnogorci su radili i na projektu navodnjavanja Donjeg Egipta (sjever Egipta) kojim je rukovodio Anton Luković. Zanimljivo je da je Luković prilikom radova na tvrđavi Aleksandrija pronašao tri velika staroegipatska stuba (čuvaju se u Beču) koja je po-

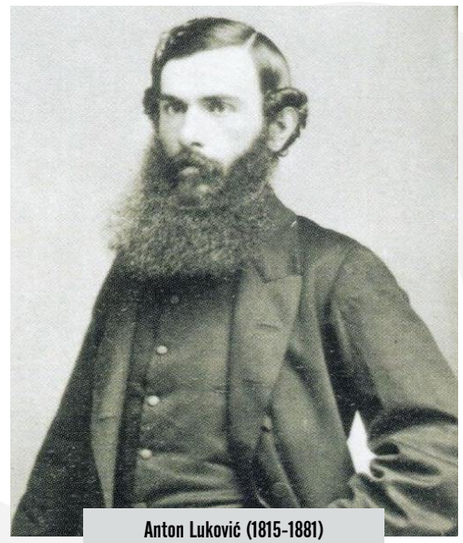

Anton Luković (1815-1881)

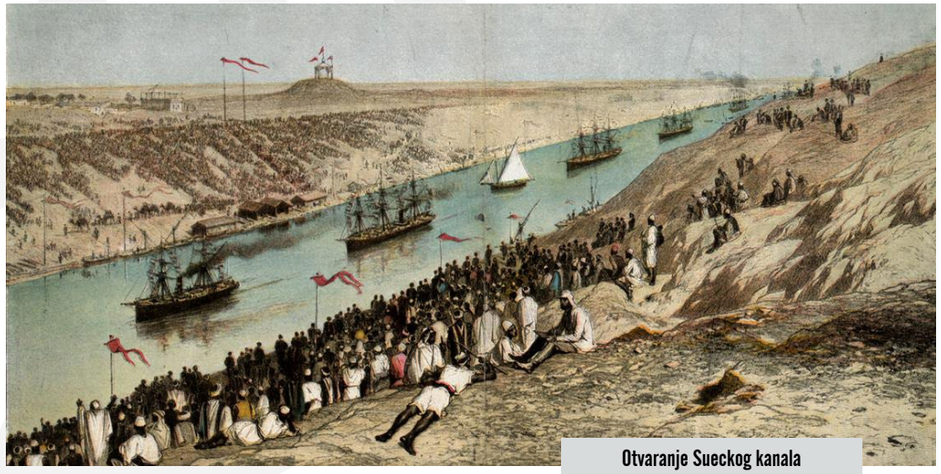

Otvaranje Sueckog kanala

klonio austrijskom caru Francu Jozefu prilikom otvaranja Suecskog kanala zbog čega je dobio titulu Luković de Ascrivio. Inženjer Luković je izradio crkvu u Aleksandriji, a prema njegovim nacrtima rađeno je više palata i zgrada u Aleksandriji i Egiptu. Osim ovog radili su i druge poslove za francuske i britanske kompanije. Jedan Njeguš je 1866. radio kao kovač za kompaniju „Nevresan" u Kairu. Crnogorci su umnogome doprinijeli izgradnji Port Saida, Sueca i Ismailije. Port Said je bio važno sjedište Crnogoraca, tu im je bila glavna baza dok su trajali radovi na Suecu ali i kasnije. U ovom gradu se uvijek moglo naći dosta ljudi i Crne Gore. Ostalo je zapisano da su upravo u ovom gradu Katunjani čuvali zaradu prije nego se povrate u Crnu Goru. Port Said osnovan 1859. mnogima od njih postao je dom, tu pored Lesepesovog spomenika. Bilo je i slučajeva da pojedini glavari crnogorskih plemena upute po jedno ili dva lica u Egipat kako bi tražili upošljenje za druge. Tako je vojvoda Anto Daković uputio jednog Grahovljanina da traži posao za ostale. Zanimljivo je takođe da je prilikom otvaranja Sueckog kanala 1869. cara Franca Jozefa dovezao kapetan Vicko Gjurović sa Prčanja, komandant broda „Aurora".

Tokom **1866.** u Aleksandriji su išli: Marko Đurov Kustudija iz Majstora (19. januar); Ivo Vukov Kašćelan sa Mirca (9. maj); Ilija Savov Batričević iz Zalaza (21. jun); Miro Punov Škuletić sa Cerova (28. jul); Andrija Golubov Pravilović sa Ublica Bjeličkih (6. avgust); Joko Ilijin Dejan sa Vrbe (17. avgust); Šćepan Stevanov Živković iz Cuca (30. avgust); Andrija Savov i Ćetko Savov iz Lipe Cucke (31. avgust); Milutin Gorčinov Šakija iz Cuca (6. septembar); Jevto Matov Bulajić sa Grahova, Želen Gorčinov Bulajić sa Grahova, Spaso Vuković iz Cuca, Marko Dragov Lazović iz Cuca i Markiša Pajov Mirković iz Cuca (7. septembar); Nikola Đurović sa Njeguša, Andrija Vukčević sa Njeguša, Mićo Nikolić sa Njeguša, Lazo Jovanović sa Njeguša, Bogdan Jovanović sa Njeguša, Stevo Duduć sa Njeguša, Đurica Krstov Krivokapić iz Cuca, Ramo Lazarev Krivokapić iz Cuca, Novica Krivokapić iz Cuca, Perko Stevanov Zvicer iz Cuca (8. septembar); Pero Markov Martinović iz Bajica, Vido Savov Jovanović, Ilija Mićanov Jovanović, Luka Savov Jovanović, Jovo Ristov Milačić, Miloš Lazarev Golubović, Turo Savov Ivanović, Nikola Markišin Bošković, Savo Spasov Jovović svi iz Cuca, Risto Jovanov Bulajić sa Grahova (9. septembar); Đuro Perov Savović iz Cuca, Luka Vukov Bulajić sa Grahova (10. septembar); Vidak Milošev, Stevan Živkov, Savo Špirov, Luka Ivanov, Trivko Živkov, Luka Ilijin svi Bulajići sa Grahova, Jakov Šćepanov Vujačić sa Grahova, Mašan Savov Zvicer, Mirko Savov Popović, Mitar Nikolin Popović, Savo Mićov Banićević, Mićun Bogdanov Pejović svi iz Cuca (11. septembar); Šaleta Đokov, Miro Markov, Sava Mašov svi Kovačevići sa Grahova, Drago Golubov Živković sa Grahova (12. septembar); Bogdan Stojanov Drašković (14. septembar); Mihailo Andrijin Popović iz Cuca, Savo Boškov Drašković iz Bjelica (15. septembar); Niko Pušov Radonjić sa Njeguša (18. septembar); Vuko Đurov Jovanović iz Ćeklića, Đuro Puranov Radonjić, Špiro Laković, Nikola Markov Radonjić, Jovan Joketin Radulović iz Ćeklića, Lazar Bogdanov Radulović iz Ćeklića, Andrija Stankov Kaluđerović iz Ćeklića, Nikola Đurov Kaluđerović iz Ćeklića, Panto Mitrov Kilibarda, Živko Petrov Mićunović, Joko Radov Heraković, Jakov Markov Heraković, Bele Mitrov Kilibarda, Simo Filipović, Spaso Ćetkov Tomašević, Vaso Milošev Mićunović, Simo Filipov Mićunović, Spaso Lazarev Heraković, Jovan Nikolin Kilibarda, Mihailo Bajičin Kilibarda, Milovan Đuričin Mićunović, Drago Nikolin Vujačić, Mihailo Ilijin Predišanin, Lazar Radov Heraković, Nikola Radov Heraković, Ilija Mitrov Kilibarda, Blagoje Lakov Perović, Mato Lakov Perović, Gligo Mitrov Heraković, Vidak Gligorev Heraković, Vuko Živkov Mićunović, Pajo Gligorev Heraković svi iz Rudina (22. septembar); Đuro Radov Krivokapić, Drekale Šakov Banićević, Tomaš Kojičin Perović, Bogdan Jovov Perović, Lazar Bojičin Perović, Daica Golubov Perović, Simo Mitrov Grebčanin, Jovan Šutov Grebčanin, Pejo Perkov Pešikan, Nikola Mitrov Grebčanin, Jovan Šutov Grebčanin, Gligor Andrijin Grebčanin, Stevan Petrov Malocuca, Vidak Petrov Malocuca, Savo Spasov Malocuca svi iz Cuca, Milutin Popov Bulajić sa Grahova, Mitar Šainov Milanović sa Grahova, Mijajlo Markov Krivokapić (23. septembar); Janko Spasov Perović, Mitar Đokov Tomanović, Jovan Ćetkov Perović, Pavle Đurov Marković, Pajo Dragov Dragović, Perko Đokov Tomanović, Filip Žekov Pešikan svi iz Cuca (24. septembar); Filip Nikolin Pavlićević, Marko Ivanov Pavlićević, Đuro Ivanov Pavlićević, Ilija Nikov Mirković, Ivo Nikolin Domazetović, Mišalj Krcunov Domazetović, Đuro Nikolin Mirković svi iz Ćeklića, Petar Stojanov Lješnjanin (28. septembar); Drago Ilić Kaluđerović iz Ćeklića (29. septembar); Marko Dragov Lakićević, Drago Perov Lakićević, Lazar Ivanov Bjelanović, Mitar Dragov Muratović svi iz Cuca (30. septembar).

U cilju zastupanja interesa Crnogoraca u Egipat, po odluci crnogorskih vlasti, iz Carigrada je 14. novembra 1866. došao komandir Đoko Pejović koji je postavljen za kapetana Crnogoraca u Egiptu. Pejović je uspio od vlasti da dobije saglasnost da crnogorska vlada postavi starješinu crnogorskim radnicima u Aleksandriji i Suecskom Kanalu. U Egiptu je ostvario dobre kontakte među političarima kao i kod glavnog političkog rukovodstva. Naročito bliske veze i prijateljstvo ostvario je sa Selim-pašom. Upoznao ga je o teškom životu Crne Gore. Selim-paša je cijenio

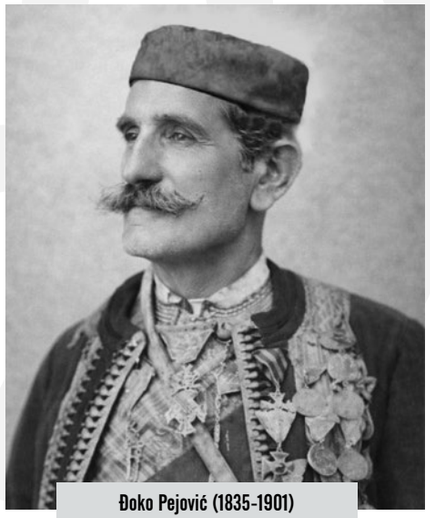

Đoko Pejović (1835-1901)

Crnogorce pa ga je ubjeđivao „da će mu dati kuću i trepzu, karoce i kavaze i druge manje troškove, a neka ga u što i knjaz potpomože i već može da živi". Iako je imao želju da ostane zbog finansijske nemogućnosti Pejović se 19. marta 1867. vratio u Carigrad. Od 1862. do 1868. odlazak Crnogoraca je uglavnom vezan za prokopavanje Sueskog kanala, pa stižu u Aleksandriju i Port Said u blizini samih radova. Život Crnogoraca u Egiptu inspirisao je i književnika Sima Matavulja da napiše pripovijetku „Đuro Kokot". Kada je konačno otvoren Sueski kanal 1868. broj odlazaka se mjestimično smanjuje, međutim Crnogorci i dalje odlaze. U posljednjoj godini izgradnje Sueckog kanala **1868.** u Egipat su otišli – Marko Đurov Bjelica stoji u Kotoru, Ilija Perov Kovačević iz Gluhog Dola, Pero Ivov Vuksanović iz Gluhog Dola, Mašo Stanišin iz Ceklina, Tomo Androv Martinović sa Cetinja (7. maj); Stevan Dragov iz Banjana po odluci Senata (10. maj); Rade Stevanov, Andrija Vukov, Šaleta Žekov, Spasoje Markov svi iz Cuca (23. septembar). Narednih godina idu: **1869** – Spasoje Filipov iz Zalaza, Andrija Ilijin Đurović iz Zalaza (15. februar); Šujo Rudinjanin (17. februar); Lazo Andrijin Đurović (20. februar); Đuro Markov Martinović iz Bajica (5. avgust); Luka Beko sa Grahova (10. oktobar). **1870** - Jošo Milov Martinović iz Bajica (18. mart); Luka Ivov Martinović iz Gradinje (19. mart); Tomo Špirov Martinović iz Bajica (23. mart); Krcun Stevanov Martinović iz Bajica (13. april); Andrija Božov Popović sa Grahova (5. maj); Pero Nikov Prorokovi ć sa Njeguša (10. jun). 1871 – Obren Ilijin Vujičić sa Grahova (28. januar). **1872** – Filip Đurov iz Zalaza (26. novembar); **1875** – Andrija Ilijin Đurović, Niko Krstov Ukčević, Savo Krstov Đurović svi sa Njeguša (19. jul). U ovom periodu već rade na bolje plaćenim poslovima, pa su u prilici da šalju priloge za crkvu, škole, bolnice i druge vrste pomoći.

Tokom **1876**. iz Aleksandrije prilog Hercegovcima dali su: Mileša Duletić, Pero Miletić, Mićo Vukšić, Vojin Bajković, Vuko i Marko Kovačević, Jovo Kovačević, P. Rađenović, Vuko Marinović, Špiro Martinović sa bratom, Savo Vukotić, Krsto Perić, Marko Rađenović, Petar Kovačević sa sinom, Ivo Lazarević, Jovo Vukšić, Jovo Janović, Đuro Giljača, Stefo Jovanović, Petar Jovanović, Đuro Đurašević, Filip Nikolić, Savo Radmilović sa bratom i Stefo Vidović. Manji broj od njih nijesu uspjeli da održe kontakte sa porodicom u Crnoj Gori. Pa se 1890. Pero Stevanov Lompar interesovao za Jokašića Lompara koji je 1887. pošao u Aleksandriji ali se nije javljao porodici. Neke od njih u Egiptu je zatekla smrt. Špiro Vasov Martinović je 18. januara 1897. preminuo u Kairu, a rođen je 1856. u Bajicama. Mališa Cijanović poznati crnogorski junak preminuo je u Port Saidu 1899, a rođen je 1800. u Riječkoj nahiji.

Kao predstavnik crnogorskih vlasti u Aleksandriji je službovao Božo Perov Đurašković, kojeg je knjaz Nikola 1900. odlikovao Ordenom knjaza Danila za nezavisnost Crne Gore V stepena. Rođen je 1854. na Ceklinu. Iz Aleksandrije se 1912. vratio da se bori u redovima crnogorske vojske i poginuo je 10. oktobra 1912. na Skadru. Na početku 20. vijeka radio je kao činovnik Apelacionog suda u Aleksandriji. Mnogi od Crnogoraca iz Egipta došli su 1912. na poziv Crne Gore, neki od njih vječno su ostali pod skadarskim bedemima.

Nakon Veljeg rata 1878. njihovi odlasci ponovo su intenzivirani, ali mijenjaju se i vrsta i priroda poslova koje obavljaju u Egiptu. Crnogorska kolonija sačuvala se i nakon ovog rata. Interesantno je da su za radna mjesta na prokopavanju Sueskog kanala važila nasljedna pravila, kao i kasnije kod održavanja kanala. Otac je dovodio sina, brata ili nekog drugog da zauzme njegovo radno mjesto. U ovom periodu Crnogorci rade na održavanju Sueskog kanala, zatim kao čuvari raznih skladišta, trgovci u Port Saidu, željeznički radnici u Ismailiji, ložači u glavnoj radionici kompanije i drugim mjestima duž kanala kojeg su izgradili. Sa sobom vode porodice, tamo im se rađaju đeca, a značajni dio njih trajno se naseljava naročito u Aleksandriji i Port Saidu. Počinju da se bave trgovinom, administracijom i drugim profitabilnijim i lakšim zanimanjima. Korpulentni, prgavi i snažni lako su uzimali poslove dnevnih i noćnih čuvara u bankama, hotelima, ugostiteljskim objektima i imanjima veleposjednika i bogataša. U Kairu, Port Saidu i Aleksandriji Crnogorci su bili neprikosnoveni čuvari reda i mira. Crnogorski levor za pojasom gorostasa bio je garancija bezbjednosti u glavnim egipatskim gradovima. Tako odlaze **1879** -Niko Jokov iz Zalaza, Njeguši, Ilija Tomov sa Njeguša (26. oktobar); **1882** - Đuro Proroković sa Njeguša (23. decembar), Jovan Đurov Bošković iz Bjelica (25. decembar, vjerovatno nije izdat pasoš); **1883** – Marko Stevanov Klopanović iz Riječke nahije (22. mart); Petar M. Banićević iz Cuca (17. novembar, za Egipat); **1884** - Božo Perov Ivanović iz Kotora (26. januar); Pjetar Palin iz Bara (19. jul, za Egipat); Krsto Stevanov Batrićević sa Njeguša (20. decembar); Jošo Nikov Nikolić iz Zalaza, Njeguši (10. februar). **1885** – Asan Mehmet Oti iz Ulcinja, Asan Sulejmanov Selit iz Ulcinja (22. jul), Stevo Jovov Proroković sa Njeguša (11. avgust); Filip Vukov Kapetanović sa Njeguša (18. avgust); Savo Dragov Popović sa Njeguša, Savo Dumov Popović sa Njeguša, (1. septembar); Rade Mašov Popović sa Njeguša (2. septembar); Usein Jakupov Manbegović iz Ulcinja (16. septembar); Ivo Lukin Vučković sa Njeguša (17. septembar); Đuro Nikov Nikolić sa Njeguša (24. septembar). **1886** – Božo Perov Đurašković sa Ceklina (24. avgust); Ivo Perov Jovanović sa Njeguša (24. decembar). **1887** – Ilija Ivov Nikolić sa Njeguša (24. januar); Ilija Matanović iz Ćeklića (3. mart); Jošo Nikov Nikolić sa Njeguša (8. mart); Suljo Fazlin Odžić iz Ulcinja (6. april); Mehmet Metani iz Ulcinja (6. jul); Niko Đikov Kusovac sa Ljubotinja (21. jul); Milo Jovanov Vujović iz Ćeklića (30. avgust); Savo Vujačić iz Podgorice (6. septembar); Sulejman Paša iz Ulcinja, Maše Nikolina Petrović iz Građana (26. oktobar). **1888** – Marko Andrijin Đurović sa Njeguša (17. april); Nikola Božov Petrović, Joko Markov Petrović, Nika Petrov svi iz Građana, Niko Šunjin Jovićević sa Ceklina (2. maj); Savo Andrijin Jovanović iz Ćeklića (15. maj); Mitar Savov Petrović iz

Građana (13. jul); Ilija Jošov Popović iz Građana (18. jul); Savo Lukin Marković iz Ćeklića na osnovu dopisa Petra Ramadanovića za Port Said (24. oktobar). **1889** – Jovan Filipov Vujović iz Ćeklića (15. maj); Mehmet Jakupu Man-beg iz Ulcinja (8. jun); Mehmet Oti iz Ulcinja (4. avgust); Nikola Ilijin Kaluđerović iz Ćeklića (10. avgust); Mitar Sinanović iz Ćeklića (13. avgust); Musa Sadik Salihov, Nurodin-beg Pašov, Adem Selim Selimov, Zeinil Sadik Sujemanov, Salih-beg Sadik Sulejmanov, Banuš-beg Maksudov svi iz Ulcinja (27. avguat); Ahmed Rašid, Husein Talip iz Ulcinja (23. novembar); Dušan Jovanov Vujović iz Ćeklića (24. novembar); Krsto Stevanov Batrićević sa Njeguša (5. decembar). **1890** – Joko T. Knežević iz Ulcinja (28. januar); Jovo Filipov Nikolić sa Njeguša (23. februar); Savo Tomov Đurović sa Njeguša (25. april); Mašan Savov Petrović iz Građana (14. jun); Tomo Laskari iz Ulcinja (12. avgust); Šako Todorov Nikolić sa Njeguša (20. avgust). **1891** – Adem Liša iz Ulcinja (8. mart); Mitar Savov Petrović iz Građana (11. jul); Niko Markov Milović iz Žubaca (6. oktobar). **1892** - Krsto Laskara iz Ulcinja (10. januar); Emina Hanum Smail pašina iz Ulcinja (26. januar); Jošo Markov Martinović iz Bajica (13. mart); Niko Jošov Martinović iz Bajica (20. mart); Božo Perov Ivanović sa Cetinja (6. avgust); Lazar Miletin Mrkić iz Župe Nikšićke (29. oktobar); Miloš Martinović Vukićević iz Rijeke Crnojevića (14. decembar).

Zanimljivo je da 31. maja 1891. Mitar Bakić crnogorski diplomatski predstavnik u Carigradu prisustvuje zajedno sa Izmail-pašom (1830-1895) kedivom Egipta sastanku diplomatskog kora na sultanovom dvoru. Izmail-paša je bio vladar Egipta od 1863. do 1879. baš u periodu kad je najviše Crnogoraca odlazilo na rad u Egiptu. Nakon odlaska crnogorskog kapetana, prava i interese Crnogoraca zastupalo je rusko poslanstvo, a nerijetko i poslanstva drugih država. U Port Saidu i Ismailiji u kojima su bile brojne kolonije Crnogoraca 1883. njihova prava je zastupao austrougarski konzul i konzularni agent. Određenu odgovornost prema njima imao je i crnogorski poslanik u Carigradu. Tako je u ljeto 1892. ruski poslanik iz Egipta preko svog dragomana uputilo jednog bolesnog Crnogorca sa Njeguša crnogorskom poslaniku Mitru Bakiću u Carigrad. Kao kapetan (starješina Crnogoraca) u Egiptu 1894. pominje se Stefan Lazov Radonjić sa Njeguša koji je za ovu dužnost imao posebno odobrenje - „posebnu kartu". Vjerovatno da je i Božo Perov Đurašković imao neku vrstu uloge starješine. U Port Saidu su 1885. živjeli braća Stanojević, Andrija Vidaković, L. Gvozdenović, N. Ivelić, M. Pavićević, L. Radojičić, P. Milović, P. Vojvodić, Ilija Vojvodić, N. Mršić i Saveta Stanojević.

Iseljavanja za Aleksandriju nastavljaju se i u prvim godinama 20. vijeka. Odlaze **1903** – Božo Ivanović sa Cetinja (23. septembar, po odobrenju Ilije Vuletića); Nikola Bojčević sa ženom iz Đurkovića (6. oktobar), Anđe Kusovac sa Ljubotinja (20. oktobar); Sali Dalibov iz Ulcinja, Abdurahman Fehmi iz Ulcinja, Raufer Beg iz Ulcinja, Huhamed Trceta iz Ulcinja po naredbi ministra (24. novembar, za Egipat), Stefo Đurašković sa Ceklina (24. decembar), Niko Petričević sa Žabljaka Crnojevića (30. decembar). **1904** – Ilija Đurišić iz Bara (11. januar, za Egipat); Petar M. Vretenčić iz Žubaca (24. mart, za Kairo); Omer S. Derviš iz Ulcinja (1. jul); Milan Peričić iz Banjana (27. avgust); Mato V. Đurašković sa Ceklina (15. septembar); Đuro Milović iz Bara (3. novembar); Anđuša Mišljen iz Crmnice (6. novembar); Božo Nikezić iz Bara (20. decembar); **1905** – Cano Duraković (21. januar); Andrija Mašanović (31. mart); Mitar Tomašević iz Martinića (8. april); Jovo Popović iz Bara (1. decembar); Nikola Kostić, Savo Petričević, Vido Mašanović, Jovan Strugar, Špiro Mašanović, Nikola Strugar svi sa Ceklina, Šako Ražnjatović iz Žete, Simon Vujanović iz Žete, Milutin Mitranjić iz Kuča, Pero S. Lubarda iz Ljubotinja, Miloš Ivanović iz Župe, Marko Jaredić iz Župe.

Od 1905. broj odlazaka u Egipat opada jer SAD postaju glavna iseljenička destinacija, ali pojedinci i dalje odlaze za Aleksandriju. Bijela golubica kako Konstantin Kavafi, poznati egipatski pjesnik naziva Aleksandriju svojom otvorenošću i dalje nastavlja da privlači brojne Crnogorce. Odlaze u ovaj grad ne samo da bi radili već i radi nabavke i kupovine određenih predmeta. U ovom periodu od 1890. značajan broj lica iz Crne Gore trajno se nastanio u Egiptu. Dovode porodice, stvaraju porodice, dobijaju potomstvo. Jedan dio njih školuje se u stranim školama. Tako je Stevan Bajković 1899. završio francuski koledž u Kairu. Uz pomoć engleskih vlasti u toku 1905. grupa od nekoliko Crnogoraca došla je iz Zanzibara u Egipat. Pored života dešavale su se i smrti. Drugačija klima, nedostatak adekvatne vode i ishrane izazivao je stomačne, kožne i druge probleme pa je jedan dio crnogorskih iseljenika relativno mlad umirao. Mileva Đurašković umrla je 1906. u Kairu. Pero Nikov Proroković preminuo je u julu 1909. u Aleksandriji. Rodio se na Njegušima 1848, a otputovao je za Aleksandriju 1864. Milutin Milošević preminuo je 1910. u Aleksandriji. Kiće Vidova Đurašković umrla je 27. decembra 1912. u Kairu. Iza nje su ostali sinovi Milo i Marko Vidovi Đurašković. Gotovo da nema Crnogorca koji iz Egipta nije održavao veze sa svojim zavičajem, učestvovao u brojim akcijama i pomagao svoju rodnu grudu. Iz Aleksandrije priloge za dječiju bolnicu na Cetinju dali su 1909: Špiro i Miloš Sudić iz Paštrovića, Božo Đurašković sa Ceklina, Đuro R. Radanović iz Grblja, Đuro Popović iz Ulcinja, Savo Krapović, Luka Bjelica, Savo Rucović, Đuro Mršulja svi iz Majina, Špiro Nikolić iz Budve, Dušan Vojvodić iz Gluhog Dola. Iz Port Saida: Nikola V. Kaženegra iz Paštrovića, Mitar Rađenović iz Paštrovića, Marko V. Brbić i Vaso I. Barbić iz Krtola, Joko Andrin Brinić, Vaso N. Kostić, Ivo S. Antović, Joko I. Brinić, Đuro Starčević, Rade V. Barbić, Ivo M. Milović, Petar B. Milović, Ilija J. Radinović, Đuro Perov Barbić i Ivo Nikov Barbić svi iz Krtola, Pavle Vukčević sa Njeguša, Leso M. Mijajlović, Marko Đ. Mijajlović iz Kruševica, Lazar Mačić iz Grblja, Ilija V. Vojvodić iz Morinja, Vido T. Sjekloća iz Dobrskog Sela, Špiro i Vaso Tripovići iz Baošića, Marko Magud iz Grblja i Nikola Petijević iz Morinja. Druga grupa prilagača za bolnicu bili su iz Kaira: Marko P. Kovačević, Nikola V. Kovačević sa Prijevora, Stevo N. Kovačević iz Grblja, Nikola S. Bajković, Stevo M. Bajković, Ivo J. Tučević iz Grblja, Niko P. Radanović, Niko L. Lazarević i Stevan L. Lazafrević, Nikola Pićan, Marko I. Popović i Nikola Perić iz Grblja, Lazar Vukšić iz Grblja, Đuro Krapović iz Maina, Krsto Medin i Luka Nikov Kaženegra iz Paštrovića, akvokat Stanko Kostić i Lazar Kostić sa Ceklina, Jošo M. Đurašković sa Ceklina, Marko V. Đurašković, Filip S. Kusovac sa Ljubotinja, Đorđe P. Đuli Marinković iz Ulcinja, Nikola Malović iz Šestana, Petar Dabović iz Šestana,

Kola Prenča Đurperović iz Šestana, Mehmet Omerović, Ismail Vukić iz Mrkojevića, Osman Anđušić iz Podgorice, Nikola Knežević iz Grblja, Lazo Ban iz Ulcinja, Đuro Pekić, Pešo Lekić, Ilija Vučević, Đuro Vučević iz Seoca, Crmnica, Ivo Mišljen iz Glihog Dola, Mićo Kopitović iz Brčeli, Nikola Marović IZ Tomića, Jovo Leverda iz Brčeli, Krsto Ivanović sa Cetinja, Mišo Ivanović sa Cetinja, Đuro Mardunović, Petar Mardžokić, Ilija Đurišić iz Bara, Savo K. Nikezić iz Kuča, Petar Knežević iz Građana, Milan Perčević iz Vasojevića.

Ilija Kostić iz Riječke nahije sa sinom Stankom dugo godina je živio u Egiptu. Preminuo je u Kairu u maju 1910. Njegov sin Stanko Kostić je bio advokat u Kairu. U tom periodu u Kairu su živjeli Kosto P. Vukčević, Petar M. Pejović, Smail Vukić, Mehmed Omeragić, J. Bajković, J.M. Đurašković, Đuro Popović, Đuro Mardurović, Bećir efendija Omeragović, Savo K. Nikezić, Ivo Aleksić, Ivo Š. Mišljen, Nikola Marović, Đuro Marović, Đ. Tomanović, Vaso. P. Vukčević, Filip Kusovac i Milan Perčević, Milo Vidov Đurašković, Dušan Lukin Vojvodić, Ilija K. Stefanović je 1910. živio u Aleksandriji. U Port Saidu 1912. živjeli su: Dušan Vujović, Pavle Vukčević, Marko i Luka Kaženegra, Vaso Brbić, Vlado Sbutega, Silvio Simoniti, Petar Milović, Anseno Sablić, Nikola i Joko Starčević, Joko i Vuko Starčević, Mitar Vojvodić, Mitar Rađenović, Nikola Jablan i drugi. Ova lica u februaru 1912. uputila su novčanu pomoć Društvu Crnogorskog Crvenog krsta. Pavle Tošov Vuksanović iz Ubala živio je 1914. u Aleksandriji. U Kairu je živio i Niko Bajković tamo mu se 1910. rodio sin Filip Bajković kasnije poznati crnogorski političar, general i narodni heroj. Njegov otac Niko došao je 1912. i borio se u crnogorskoj vojsci na Skadru, da bi se ponovo vratio u Egipat. Preminuo je u Kairu 1922.

Crnogorci su 1912. u cilju ostvarivanja svojih prava došli u sukob sa egipatskom vladom. Do spora je došlo kada je egipatska vlada odlučila da Crnogorce tretira kao osmanske podanike i da im ne priznaje zaštitu ruskog poslanstva jer je Crna Gora postala kraljevina. Iz ovih razloga egipatska vlada je uzela na sebe odgovornost za crnogorske državljane. Crnogorci u Egiptu su protestvovali, a ovaj spor prenosila je i strana štampa. Ovo je bila godina kada su se mnogi vratili da učestvuju u redovima crnogorske vojske, a gotov svi upućivali su raznu pomoć za vrijeme rata.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata u Egiptu je boravio predstavnik crnogorske vlasti kapetan Stevan Bajković u cilju nabavke namirnica za potrebe Crne Gore. On je u maju 1915. stigao u Kairo i organizovao sastanak sa britanskim poslanikom Mak-Mahonom. U Egiptu je naišao na simpatije prema crnogorskom narodu. Komesar Mahon je Bajkovića preporučio šefu kabineta lorda Sesila i sekretaru Mičelu. Uz pomoć svog poznanika iz studentskih dana Žorža Šica, holandskog konzula, u Kairu se upoznao sa Diksonom direktorom Anglo-egipatske banke koji je veliku svotu novca stavio na raspolaganje za nabavku hrane Crnoj Gori. Uspio je da osugura dva broda među kojima brod „Džozua Nikson" nosivosti 5.000 tona koji su čekali u luci Aleksandrija. Tokom Prvog svjetskog rata pominju se Mato i Petar Marđokić iz Starog Bara 1917. u Kairu, a Nikola Malović 1918. u Egiptu.

Stevan Bajković (1883-1943)

Nakon Prvog svjetskog rata osim onih ljudi iz Crne Gore koji su se stalno nastanili u egipatskim gradovima, došla je i manja grupa pripadnika crnogorske vojske u egzilu i političkih emigranta. Iz Carigrada u Egipat 1924. stigao je i crnogorski brigadir Marko Vučeraković. On je iz Aleksandrije otišao u Belgiju. Među političkim emigrantima poznat je i Petar Pešo Markov Lekić, oficir crnogorske vojske (1889-1974) koji je u Kairu živio od 1924. do 1932. U Kairu se oženio Grkinjom, a 1932. vratio se sa porodicom na Cetinje. U bioskopima u Kairu se početkom 1920-ih prikazivao film „Voskresenje ne biva bez smrti". S druge strane jugoslovenske vlasti u osnivanju poslanstva u Kairu oslanjali su se na crnogorske iseljenike koji su se već bili etablirali u egipatskom društvu. Tako je Marko Popović koji već decenijama živi u Egiptu, tokom 1920-ih radio kao činovnik u jugoslovenskom poslanstvu u Kairu. Najpoznatiji Crnogorac iz ovog međuratnog perioda je bio Milo Pavićević rodom iz Ćeklića. Kao mladić otišao je od svojh roditelja iz Kotora. Nakon boravka u različitim državama nastanio se u Egipat. Bavio se trgovinom i stekao veliki imetak, a važio je za pametnog i preduzimljivog čovjeka. Zbog ovog postavljen je za konzula Austrije u Egiptu. Sa ove dužnosti brzo se probio u najvišim egipatskim društvenim krugovima. Oženio se bogatom Grkinjom sa kojom je kasnije živio u Port Saidu. Prema natpisima tadašnje štampe bio je jedan od najbogatijih ljudi u Egiptu. Preminuo je u decembru 1934. u Port Saidu, a iza sebe je ostavio više od 52 miliona dinara. Kako nije imao potomstva, javila su se brojna lica u Crnoj Gori pa i Srbiji koji su u cilju ostvarenja nasljedstva na razne načine dokazivali rodbinske veze sa njim. Javilo se čak 160 lica, pa je ovaj slučaj imao veliku pažnju javnosti i štampe sve dok sud u Beogradu nije utvrdio zakonite nasljednike. Vaso Barbić iz Krtola između dva svjetska rata je živio u Port Saidu, a 1939. poklonio je jednu sterilnu liru crkvi Blažene Gracije na Muo. Uspješnu karijeru ostvario je inženjer Luj Kolović koji je živio takođe u Port Saidu. Kolović je rodom iz ugledne porodice u Perastu i jedan je od najuglednijih članova crnogorskog iseljeništva u Egiptu. Značajan je bio darodavac svom zavičaju. U ovom period u Aleksandriji su živjeli Kosto i Petrica Todorović rodom iz Kotora. U Aleksandriji je živio i Luka Todorović. Todorovići su 1936. bili u posjeti zavičaju. U tom periodu u Port Saidu su živjeli i braća Ivo i Jozo Marović iz Mua, zatim Ines Vojvodić itd.

Rijetko me jedan grad tako snažno vukao kao Aleksandrija. Svijet u malom, susret Afrike, Azije i Evrope, zanosni poljubac kopna, pustinje i mora. Vukli

su me oni ostaci Crne Gore na obalama koje zapljuskuje Sredozemlje. Kovčeg sa svim tajnama, od kojih je jedna ispisana na arapskom jeziku, a odnosi se na Crnu Goru. U Drugom svjetskom ratu ponovo je sudbina ispreplijetala veze Egipta i Crnogoraca. Naime, nakon sloma vojske u Aprilskom ratu 1941. jedna grupa jugoslovenskih pilota sa Kapinog polja u Nikšiću uspjela je da izbjegne okupaciju i da avionima stigne do Egipta. Među njima je bilo i nekoliko Crnogoraca poput pilota Koste Lekića iz Crmnice i Sava Vujovića sa Lipe Dobrske. Oni su se ubrzo priključili engleskom Kraljevskom ratnom vazduhoplovstvu (RAF) u sastavu jedinice jugoslovenski skvadron. Pilot Savo Vujović (1910-1941) poginuo je 3. avgusta u svom avionom iznad Aleksandrije u borbi protiv italijanskih „savoja". Njegov avion zario se u Libijsku pustinju. Od njega se oprostio engleski kapetan eskadrile Troker i Kosta Lekić. Decenijama nakon njegove pogibije vojni piloti na njegovom grobu u Aleksandriji polažu vijenac. U odbrani Aleksandrije od nacističke invazije učestvovao je i tadašnji major Vukašin Vukotić sin serdara Janka Vukotića koji nakon aprilskog sloma završio u emigraciji. Pri kraju rata 1944. ponovo u Egipat, u El Šatu stižu Crnogorci, ali ovaj put ranjeni i izmučeni od rata.

Koptska četvrt, uska kaldrma, ulice stare čitave stranice istorije. U crkvi tragovi, mjesto na kojem je živjela sveta porodica. Kamenje i staze po kojima je hodao i igrao se dječak Isus Hrist. Ima nešto u tome. Da li su crnogorski pečalbari svraćali na ovom mjestu? Sve do 1941. veze sa maticom bile su jake, konstantne, sa novim generacijama one postaju rjeđe, a ratovi i politička dešavanja dodatno ih blijede. Nakon Drugog svjetskog rata crnogorsko iseljeništvo u Egiptu utapa se u jugoslovenske okvire. Njihovi tragovi postaju sve manje vidljivi na egipatskom tlu. Ali te snažne niti i dalje pletu vez među Egiptom i Crnogorcima. Sredinom maja 1946. u Aleksandriji je zajedno sa suprugom stigla italijanska kraljica, a crnogorska princeza Jelena koju je dočekao egipatski kralj Faruk. Kralj i kraljica su u početku bili smješteni u vili „Ambron". Nekoliko mjeseci kasnije italijanski kralj Viktorio kupio je manju vilu u Aleksandriji koju je nazvao po kraljici „Jela". Kraljica Jelena se brzo uključila u dobrotvorne aktivnosti koje je organizovala kćerka kralja Fruka. Bila je omiljena stanovnica Aleksandrije, koja je išla u ribolov i uvijek pomagala siromašne i nemoćne. U Aleksandriji je u decembru 1947. preminuo njen suprug, a ona je 1949. ranjena napuštila Egipat. Sigurno se u Aleksandriji sastajala sa potomcima crnogorskih iseljenika. Možda je Aleksandrija jedina shvatala patnju dalekog zavičaja. Broj stanovnika Egipta naglo raste, a čestice starog crnogor-

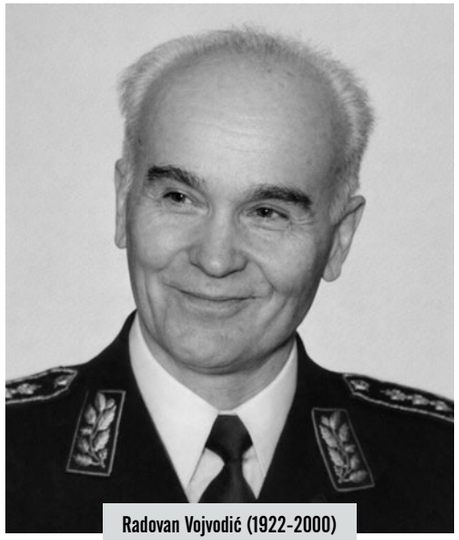

Radovan Vojvodić (1922-2000)

skog iseljeništva nalaze su u potomcima Đurašković, Kostića, Kusovaca i mnogih drugih o čemu najbolje svjedoče grobovi na pravoslavnom groblju u Aleksandriji i Kairu. Mirovna misija JNA na Sinaju. Sudbina je ponovo htjela da prvi 17. novembra 1956. na sinaj-

Pukovnik Mišo Martinović prima odlikovanje od komandanta UNEF-a, 4. april 1963

sko tlo stupi Radovan Vojvodić i to baš iz Crmnice, kao komandant prethodnice. Pukovnik Vojvodić stigao je u Abu Suveir. Prvi komandant odreda je bio pukovnik Nikola Radošević. U rotacijama do 1967. izmijenjao se i značajan broj Crnogoraca u ovoj misiji. I 1962-1963. komandant Crnogoraca iz Bajica, pukovnik Mišo Petrov Martinović.

U organizovanju crnogorske dijaspore u Egiptu novi zamah dala je Ljubinka Andrijević rođena u Crnoj Gori, a koja je bila udata u Kairu. Okupila je Crnogorce u glavnom gradu Egipta, poput Veska i Branke Marković, Nade Dragićević sa kćerkom Sandrom, Tanje Dragićević i Danice Đurašković najstarije Crnogorke u Egiptu (rođene 1913). Ljubinka je bila dopisnik časopisa crnogorske dijaspore „Oganj" koji je u izdanju „Krstaša" izlazio u Lovćencu (2004-2007). Bazarima u Kairu na kojima se predstavljala Crna Gora prisustvovali su i student iz Crne Gore Ahmedin Bošnjak, Bajram Pepić i Edin Đonović. Ljubinka Andrijević preminula je 3. februara 2024. u Kairu i tamo je sahranjena. Njena kćerka Tara Emad rođena je 1993. u Kairu poznata je glumica i fotomodel. Glumila je u 14 filmova, a u četiri filma imala je glavnu ulogu. Svoje uloge imala je u čak 19 TV serija. Odlično govori crnogorski jezik, svake godine posjećuje Crnu Goru, a nastavila je put njene majke na promociji Crne Gore.

Izlazim iz unutrašnjosti Keopsove piramide. Misija je uspjela, ali bol u nogama je neizdržljiv. Opraštam se sa Egiptom ali ne mogu da se otmem utisku da još mnogo toga nedostaje, kao da nešto zaboravljam. Kao da nekako želim još i Egipta i priča o našima. Možda oko Sueckog kanala ima još nečeg o nama? U Dašuru ću opet ući u središte Crvene piramide. Svetiljka se gasi. Mrak. Čekaj, ima još nešto! Do narednog puta nek ostane tajna. Egipatska. Do tada odmaram u sjenci piramida. I kamila naravno.

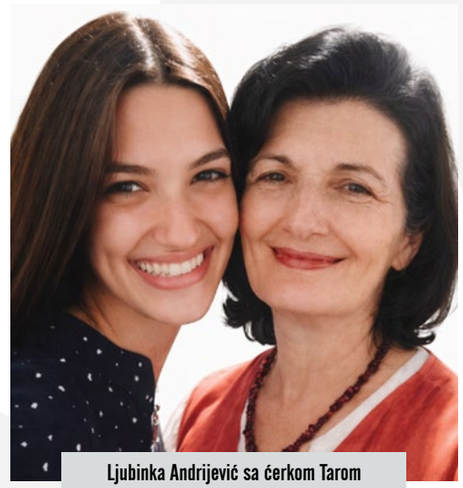

Ljubinka Andrijević sa ćerkom Tarom

SRĐA MARTINOVIĆ

CRNOGORSKI PEČALBARI U SIRIJI

Hiljadu krampi u pregorelim rukama nenaviknutim na pustinjsko sunce zabadalo se u meko tlo gradeći prugu, a sanjajući Lovćen. Isto toliko crnogorskih kapica u Bejrutu ili Amanu gledao je svakog dana Kazim-paša dok je rukovodio jednim od najvećih infranstrukturnih radova u Maloj Aziji. Nakon više od sto godina, u ratom zahvaćenoj Siriji ovaj prizor nemoguće je i zamisliti.

Crnogorskim pečalbarima i uopšte iseljavanju Crnogoraca u Siriji do sada se niko nije bavio, osim dvojice autora (Đoko Pejović i Marijan Mašo Miljić) koji su u par rečenica pomenuli odlazak Crnogoraca na rad u ovu čudesnu zemlju. Aman, Damask, Bejrut, Alep, Latakija, mjesta su na kojima je krajem 19. i početkom 20. vijeka boravilo na stotine Crnogoraca. Sirija kao da je bila rezervisana za Crmničane, naročito Dupiljane, Građane, Ljubotinjane i nekoliko Bajica, a njima će se nešto kasnije priključiti Žećani, Komani, Ulcinjani itd. Zajedno sa ostalim strancima radili su na izgradnji željezničke pruge iz Damaska za Meku. Crnogorci su prvo stizali u Bejrut koji je tada bio u sastavu Sirije. Od kraja 1883. stižu Crnogorci u Bejrut, uglavnom Njeguši koji prave crnogorsku koloniju u selu Žebdani. Stižu i u Šamu kako su stari Crnogorci nazivali Damask. Od sredine 1894. do kraja 1898. radili su na pruzi Bejrut – Damask, pa na pruzi Damask – Aman. Od 1899. radili su na pruzi Damask – Meka tzv. Hadžijska pruga. Osim pruge radili su i na izgradnji pristaništa u Bejrutu. U početku ih je bilo između 500 i 600. Kontrolor pete sekcije na ovom putu je bio Crmničanin Milo Đurašević koji je proputovao značajan dio Azije.

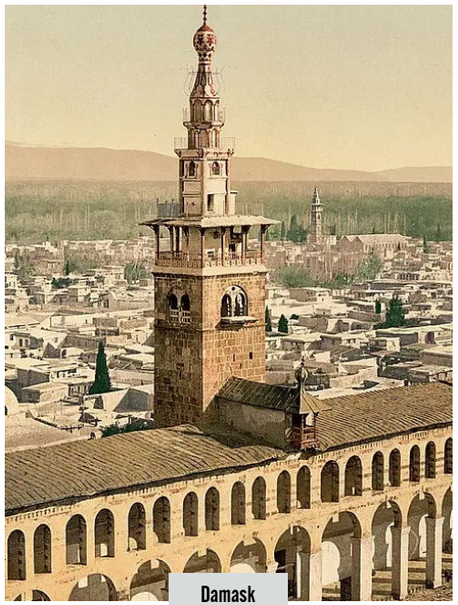

Damask

Crnogorci u grupama odlaze na zaradu u Siriji od sredine 1894. Njihov odlazak u ovu zemlju naročito je intenziviran početkom 20. vijeka, da bi se od druge polovine 1904. smanjio na rijetke pojedinačne odlaske. Procjenjuje se da je Crnogoraca do novembra 1904. u Sriji bilo između 800 i 1000. Na ovom građevinskom poduhvatu dobro su zarađivali. Naročitu podršku Crnogorci u Siriji uživali su od mušira i ministra Kazim-paše koji osim što je bio komandant Petog korpusa u Damasku ujedno je bio i generalni direktor cijele pruge. Kazim-paša je službovao u Skadru iz kojeg je došao 1902. u Damask. Svakih 15 dana pregledao je prugu i starao se o svakoj sitnici, a naročito o tome da se radnicima pravedno isplaćuje zarada. Prilikom obilaska prokopa i velikih mostova više puta je zvao Crnogorce da ga prate. Prema sopstvenom priznanju mnogo je cijenio i volio Crnogorce čije je simpatije zadobio još tokom službe u Skadru. Angažovao je kontrolora Mila Đurašević sa grupom Crnogoraca da rade na velikom prokopu od 22. do 600. kilometra. Naročito su bili angažovani na izgradnji dijela pruge od Mezarito do Kaife u teškim klimatskim uslovima.

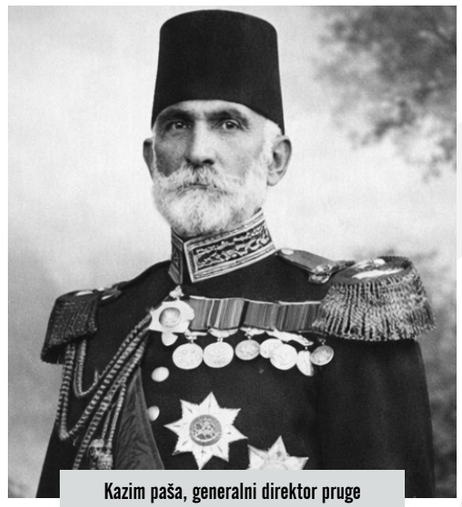

Kazim paša, generalni direktor pruge

Od kraja oktobra 1902. počela je opasna epidemija kolere, naročito jaka u Amanu koji je 290 kilometara udaljen od Damaska. Od epidemije u nekoliko dana stradalo je 26 Crnogoraca, a na stotine ih je bilo bolesno. Liječili su se u njemačkim i ruskim bolnicama. Za liječenje u njemačkim bolnicama plaćali su pet franaka dnevno, a u ruskim mnogo manje. U periodu od oktobra 1902. do kraja marta 1903. od kolera je umro 150 Crnogoraca, koji su sahranjeni u Sriji. Naročito su stradali radnici u Mzeribu, Ađazu i Amanu. Tomo Ivov Rolović iz Brčela preminuo je početkom 1903. i sahranjen je u Damasku. Rolović je bio veliki junak, knjaz Nikola ga je odlikovao ruskim Ordenom Sv. Đorđa zbog pokazanog junaštva u borbama pod Ostrogom kada je posjekao dvije neprjateljske glave i jurišao na šanac „Lonac" i nakon nestanka praha nastavio juriš kršima.
Usljed epidemije mnogi Crnogorci napuštaju poslove na Hedžaskoj pruzi,

Pruga na kojoj su radili Crnogorci

međutim dolaze drugi Crnogorci privučeni boljom nadnicom. Radili su u teškim uslovima. Broj Crnogoraca u Siriji je smanjen na oko 300 radnika. O ovoj velikoj bolesti Crnogorci su obavještavali one u domovini kako ne bi krećali na put. Ubrzo njihov broj se povećava. Tako krajem novembra 1904. na pruzi radi 500-600 Crnogoraca i to na dionici Mazarip – Kaifa. Radili su u ekstremnim uslovima, ispod površine mora. Često su živjeli u šatorima. Noću je bila velika vlaga, a izjutra je duva hladni vjetar, dok je preko dana bila velika žega. Loša, drugačija i često prljava voda zadavala je dodatnu muku Crnogorcima i bila uzrok visoke stope smrtnosti. Na radnike su napade vršili lokalni beduini jer se nijesu slagali sa izgradnjom pruge, pa im je zaštitu pružala vojska. Crnogorci su hrabro odvraćali napade beduina, pa su se njima zajedno sa vojskom suprostavljali. Radili su na prugama Soma – Badrma – Bejrut – Malak – Alep – Beledžik, kao i na željezničkoj pruzi od Kanje do Bagdada. Crnogoraca je bilo u Alepu, Arabiji, Hedžasu. Za rad na pruzi Damask – Meka Crnogorci su dobijali pola napoleona dnevnicu. U ovom mjestu hrana je bila dosta skupa. Nastojanja da što više uštede često su uticala na njihovo zdravlje.

Pavić Tošov Vuksanović je boravio u Alepu. Pojedini Crnogorci u Sriji su dovodili porodice, tako u Amanu boravila i supruga Mila Đuraševića, koja je za svečanosti (Petrovdan) oblačila crnogorsku narodnu nošnju. Među Crnogorkama u Siriji je bila i Iva Bokan. Nikola J. Martinović iz Bajica je 3. februara 1904. sa sobom u Bejrut poveo majku i ženu.
Odlazak Crnogoraca u Siriju možemo detaljno pratiti u periodu od 1903-1905. Tako 2. septembra 1903. odlaze za Damask: Mitar Vučković i Nikola Vučković iz Lješanske nahije. Nakon njih 15. januara 1904. u Siriju odlazi: Joko Bogdanović iz Zagarča, a 25. januara iste godine: Vaso Krstov Stanković iz Sotonića. Veća grupa Crnogoraca odlazi 8. februara za Bejrut: Vukale B. Crnčević, Minja V. Crnčević, Đuro B. Crnčević, Jovo P. Crnčević, Ilija P. Crnčević, Božo M. Crnčević, Niko Đ. Crnčević svi iz Crmnice, Risto I. Popović sa Ljubotinja, Đuro N. Martinović iz Bajica, Ivo N. Martinović iz Bajica. Ubrzo 11. februara u Bejrut putuju: Mićun Uletić, Mitar Pobor, Milo J. Vučinić, Mašo N. Đurović, Stevo Crnčević, Joko Đurović, Šako Purlija svi iz Dupila, Crmnica. Za Siriju 13. februara odlaze: Vukale Crnojević, Vaso Crnojević i Jovan N. Popović. Dvojica Crnogoraca iz Dujeve, Savo I. Popović i Bogdan Đurašković odlaze za Siriju 16. februara 1904. Zatim 18. februara iz Dupila idu: Pero I. Đurović, Andro I. Đurović, Tomo J. Nikotić, Luka M. Đurović, Milo M. Đurović i Vaso P. Đurović. Već 19. februara odlazi nova grupa Dupiljana i to: Jošo Š. Pečurica, Bogdan J. Pečurica, Rade N. Vukoslavčević, Mitar N. Vukoslavčević i Neško Đ. Miletić, kao i Jovan R. Đurašković iz Ceklina. Narednog dana 20. februara odlaze Crmničani: Joko F. Leković, Milo V. Nikač, Savo J. Dabović, kao i Dupiljani: Niko P. Đurović, Joko P. Đurović, Savo S. Đurović, Luka B. Đurović, Milo I. Đurović, Đuro I. Remenković i Bogdan I. Crnčević. Za Siriju 22. februara odlaze: Mašo J. Martinović iz Bajica, Savo P. Ražnatović sa Ceklina, a 23. februara: Ivo Đ. Vojvodić, Milo B. Vojvodić i Neško A. Vojvodić. Milovan N. Pejaković sa Ljubotinja putuje sam 24. februara 1904. Ivo J. Pejaković sa Ljubotinja odlazi 25. februara za Bejrut. Narednog dana odlaze: Nikola Vukanović iz Crmnice, Blažo Vukašević i Rako Mihaljević, oba sa Ljubotinja. Grupa Ljubotinjana odlazi 27. februara za Bejrut i to: Joko M. Šaban, Miraš J. Prlja, Ilija J. Prlja, Ivo M. Šaban. Istog dana Pero J. Glavičić odlazi za Damask. Pero M. Laličić 5. marta odlazi sam za Siriju, a istog dana priključuju mu se: Ilija I. Šaban iz Ljubotinja, a narednog dana Šestani: Sjero M. Lekić, Ilija Đ. Lekić, Milo M. Lekić, Ivo M. Lekić, Krsto M. Lekić, Luka N. Lekić. Za Siriju 8. marta odlaze: Stevan S. Đurnić iz Crmnice za Berjut, Vaso V. Marković iz Brčeli i Milo J. Stjepčević iz Crmnice za Damask, Niko T. Bokan i Petar I. Knežević iz Podgori za Siriju. Narednog dana za Damask odlaze: Tomo M. Buić, Ivo M. Buić, Ivo V. Vojvodić, Mitar Đ. Buić, Niko Đ. Leverda. Jovan Krunić iz Lukova 10. marta dolazi za Siriju. Niko Perišin Pejaković sa Ljubotinja 16. marta putuje za Damask, a 20. marta: Niko Stevanov Klisić iz Limljana. Marko P. Lekić iz Šestana ide 31. marta, kao i Đuro N. Živaljević i Nikola L. Živaljević i Vuko M. Živaljević svi sa Bokova i Marko Dobrković iz Sotonića. Početkom aprila odlaze: Pero M. Jovanović, Ilija P. Đuranović iz Limljana, Jovan M. Milić iz Limljana, Pero S. Đuranović iz Limljana, Milo S. Masoničić iz Gluhog Dola, Đuro S. Đuranović iz Gluhog Dola, Joko M. Mašamnović iz Dupila. Za Siriju 5. aprila odlaze: Milo M. Milić iz Limljana, Vido A. Lopičić sa Ceklina, Tomo P. Parađin, Pero S. Vukčević, Krsto N. Parađin, Pero Kr. Parađin svi iz Crmnice, Pero P. Đonović iz Brčeli, Petar B. Stjepčević iz Podgori, Stevo I. Mudreša iz Bokova, Todor M. Borozan iz Bokova. Dvojica Bokovljana i jedan Kosijer odlaze 8. aprila: Boško R. Rajković, Vuko I. Mudreša i Joko P. Borozan. Savo M. Sjekloća odlazi 28. aprila za Damask. Tiodor Šćepanović i Stevan A. Keković iz Podgorice dolaze 11. maja, a Periša Kr. Dragutinović i Radovan Jović iz Podgorice 13. aprila 1904. Grupa Zećana 14. aprila ide za Siriju i to: Luka M. Vujačić, Aleksa S. Grujić, Andro Vujačić, Đoko I. Paunović, Ivo S. Moić, Krsto N. Koičić i Simo N. Knežević iz Golubovaca. Marko I. Vukmirović sa Ceklina odlazi 16. aprila. Za Siriju 18. aprila putuju Komani: Savić. J. Radulović, Jovan Nikolić i Krsto Radulović, a iz Mojanovića idu Filip Majić i Pero Đuretić. Crmničani Luka I. Đuranović, Joko M. Ulićević i Milo S. Kovačević, kao i Piperi Puko B. Ilić i Vuko Matović odlaze 23. maja. Jakov B. Radulović iz Novog Sela ide 27. maja, a Vojin B. Ivanović iz Kuča 31. maja. Petar S. Kovačević odlazi 1. juna, a Markiša Petričević sa Ceklina, Lazo R. Sekulić i Drago S. Lubarda iz

Izradnja pruge u Siriji

Ulcinja 2. juna. Savo Milov Đurašković i Tomica M. Đurašković sa Ceklina odlaze 8. juna. Crnmičani Đuro Mašanović, Marko Dabović i Marko Mašanović odlaze odlaze 19. jula. Milo Vukoslavčević i Ilija Mašanović iz Crmnice idu 21. jula. Marko Lekić i Vaso Lekić iz Seoca, Đuro I. Lazar Ivanović iz Kuča i Maksim Kalezić iz Vražegrmaca odlaze 22. jula za Siriju. Niko Lekić iz Crmnice 25. jula putuje sam. Stevan Milonjić iz Spuža odlazi 27. jula. Blažo Marković iz Seoca, Pero Vojvodić iz Građana i Ilija Vojvodić odlaze 28. jula, a Nikola Stjepčević iz Crmnice 1. avgusta. Crmničani iz Krnjica 3. avgusta odlaze za Damask i to: Milo P. Pekić, Rako P. Pekić i Mićo S. Stojović. Jošo L. Sjekloća iz Vranjine ide 3. avgusta za Damask, Luka Marković iz Crmnice 4. avgusta. Niko R. Milović iz Ulcinja ide 8. avgusta, Stevo Knežević iz Građana 9. avgusta, a Petar Popović iz Građana 11. avgusta. Boško Drašković sa Cetinja za Siriju odlazi 13. avgusta, a Niko Marović iz Crmnice 17. avgusta. Ilija K. Đurašević sa Ljubotinja odlazi 17. avgusta, a Crmničani Lazo Božović, Ilija Đuranović, Marko Ulićević i Savo Đuranović 18. avgusta. Joko Vujović iz Crmnice ide 18. avgusta, a Joko Jovićević sa Ceklina, Ivo Đonović i Krsto Marović iz Crmnice 22. avgusta. Niko Vojvodić iz Crmnice odlazi 23. avgusta, Mašan Vukašević iz Crmnice 25. avgusta, a Vaso R. Milović iz Ulcinja 26. avgusta. Mitar Vojvodić sa Ljubotinja, Ćiro Raičević iz Lješkopolja, Niko Pečurica, Joko S. Vujović iz Crmnice odlaze 29. avgusta. Đuro Drecun sa Ljubotinja, Bogdan Brnović i Milo B. Brnović iz Lješanske nahije odlaze 31. avgusta. Savo Đurović iz Crmnice i Jovan Žotović iz Danilovgrada idu 1. septembra, Vaso Vujović sa Grahova i Žeko Mitrović iz Crmnice, Nikola i Panto Bojanić odlaze 3. septembra. Đoko Vukićević, Mitar Vučković sa Ljubotinja odlaze 5. septembra. Veća grupa Ljubotinjana odlazi 8. septembra Filip Jovetić, Krco Šoć, Vido Šoć, Niko Smokovac, Radoman, Luka, Savo, Đuro, Rako, Savo i Kićo Lopičići, zatim Milo T. Đonović iz Brčela. Sa njima ide i Božo Đonović i Marko S. Nikač iz Crmnice, kao i Joko I. Radoman i Mitar P. Nikač iz Crmnice. Niko M. Đurović i Savo N. Masoničić iz Gluhog Dola odlaze 17. septembra. Grupa Crmničana 20. septembra odlazi za Siriju Marko Barjamović, Pero Š. Barjamović, Savo J. Barjamović, Tomo S. Barjamović i Milo I. Mašanović. Joko Lekić, Jošo Bokan, Milo Jovetić, Đuro Nikač odlaze 22. septembra za Siriju, a narednog dana Ilija Tomašević i Pero Ćeklić iz Crmnice. Tomo Kovačević i Nikola Branković iz Crmnice dolaze 1. oktobra. Ilija i Labud Gojnić odlaze 13. oktobra, a Marko Ulićević i Savo M. Klisić 17. oktobra. Joko Gojnić iz Crmnice odlazi 21. oktobra, Đuro Vukčević 24. oktobra, a Milan Popović, Ivo J. Popović i Ilija V. Popović iz Građana i Mato Mihailović iz Ulcinja 25. oktobra. Savo Radoč iz Crmnice i Žeko i Špiro Knežević iz Građana, Petar Knežević, Iva Bokan, Ivo Mašanović i Marko Humac iz Crmnice putuju 25. oktobra. Savo i Đuro Dragićević putuju 27. oktobra, Krsto i Vaso Klisić 18. oktobra. Luka N. Žuber sa Uganja i Đuro Bušković sa Ceklina odlaze 11. novembra, a Vojin Mitrović iz Ulcinja 17. novembra. Marko, Risto i Đuro F. Adžić iz Đinovića odlaze 21. decembra. U januaru 1905. odlaze: Veliša Nikčević, Mijajlo Vujošević, Marko Đ. Vujošević, Miloš Dedeić svi iz Kuča, Pavle Pavićević iz Ulcinja, Stevan i Ćetko Vušurović iz Spuža, Markiša Mudreša, Mašan Živaljević, Savo V. Živaljević, Savo I. Mudreša, Marko Lompar, Luka Borozan svi sa Bokova. U februaru 1905. odlaze: Jovan Lukić iz Spuža, Stevo Popović sa Njeguša, Pero Iličković, Veso Rolović, Niko M. Rolović i Niko Leverda iz Crmnice. U mart 1905. odlaze: Neško L. Klikovac, Vaso N. Klikovac, Vladimir T. Radonjić i Boško F. Maraš iz Zete, Niko Sjekloća iz Dobrskog Sela, Pero Nikpalović iz Šestana,

Bilo je i onih koji su odustajali poput Sava B. Ivanovića iz Kuča. Interese crnogorskih pečalbara u Sirji štitio je ruski konzuli u Damasku i Jerusalimu koji su za ove poslove dobijali određene nagrade. Međutim, bilo je i žalbi na slabu zaštitu ruskih predstavnika. Tako se u martu 1904. grupa od 200 Crnogoraca na dvije pruge u Kaifu žalila da ne mogu da dobiju novac koji su sa mukom stekli. Mnogi su pasoše zalagali za dug. Povređivali su se na radu. Dešavalo se i da izgube ruku ili nogu, pri čemu nijesu imali nikakvu zaštitu. Crnogorski pečalbari u Amanu obraćali su se 1903. za pomoć italijanskom konzulu u Bejrutu.

Labud Gojnić (1865-1916)

Krajem 1904. u Damasku je bilo oko 500 Crnogoraca. U drugoj polovini 1904. grupa od 26 Crnogoraca predvođena Milom Đuraševićem je prešla iz Sirije u Kitaj. Radili su na željezničkoj pruzi Ljao ka Junan Sein. Okupljali su se u domu Đuraševića i proslavljali najvažnije crnogorske praznike. Nakon 1904. broj Crnogoraca u Siriji se drastično smanjuje, neki od njih se vraćaju u domovinu, dok drugi nastavljaju put dublje u Aziju krećući se prema Bagdadu, Rusiji ili Kini.

Među crnogorskim pečalbarima u Siriji bilo je uspješnih ljudi poput Mila Đuraševića (kasnije se vratio i živio bogato u Nikšiću), ministra Labuda Gojnića, popa i poslanika Joka Gojnića, komandira crnogorske vojske Todora Borozana itd. Marko Barjamović iz Crmnice naseljava se u Iran, bavio se trgovinom i postao je imućan čovjek 30-ih godina prošlog vijeka. Nakon Drugog svjetskog rata Barjamović je bio visoki državni funkcioner u rangu ministra u vladi Irana. Neki Crnogorci iz Sirije odlaze za Egipat, a jedan dio njih ostaje u Siriji. Stalno se naseljavaju uglavnom u priobalnim mjestima. Održavali su kontakte sa otadžbinom, pomagali jedni druge i međusobno se držali.

Danas 130 godina nakon pruge pustinjski vjetar polako prekriva crnogorske tragove u Siriji. Tako se porodica Martinović iz Bajica naselila u Latakiji. Tu su se uspješno bavili trgovinom i otvorili su trgovačku radnju „Martinović" u centru grada, koja je radila i tokom 80-ih godina. Sa njom su uspostavili kontakte crnogorski pomorci sa Cetinja (Božo Lipovina) prilikom boravka u ovoj luci. Ova porodica sačuvala je običaje, sjećanje na porijeklo, vjeru ali i jezik.

NENAD POPOVIĆ

IZ GALERIJE BORACA ZA OBNOVU CRNOGORSKE NEZAVISNOSTI IZ ISELJENISTVA

VELJKO ILIJIN STRUGAR - KINJO

Dr Nenad Popović (1967) rođen u Kotoru, diplomirao na Stomatološkom fakultetu u Beogradu, specijalizirao u Frankfurtu. Visiting profesor državnog Univerziteta Sao Paulo i privatnog Univerziteta Uni-Mar u gradu Marilia, Brazil (2013-2017). Član je njemačke, evropske, američke i svjetske asocijacije ortodonata. Autor je web stranice www.grbalj.org, s intencijom očuvanja crnogorske tradicije u crnogorsko-primorskom plemenu Grbalj. Jedan je od osnivača i prvi predśednik „Saveza crnogorskih asocijacija Evrope" (2000). Bio je predśednik prvog saziva Savjeta za saradnju sa dijasporom Vlade Crne Gore (2016-2020).

Turobnog decembarskog jutra 2022. godine stigao nas je žalostan glas, da lavovsko srce Veljkovo nije izdržalo drugi, fatalni napad na njega. Otišao je prije tri godine veliki čovjek koji je davne 1971. godine došao u Njemačku, đe je zasnovao porodicu i posvetio se svojoj inženjerskoj struci. Ženu svojeg života konačno je našao u Kristini sa kojim je stvorio brojno potomstvo, šćer Lauru, sinove Bogdana, Mirka i Iva i dobio brojnu unučad.

Veljko Strugar je bio porodičan čovjek, ostvaren u svojoj profesiji, ali još u svojim mladim godinama bio je kritičar društvenih anomalija u nekadašnjem socijalizmu, iako mu je otac Ilija bio predratni komunista, koji je kaznom SHS režima bio prebačen sa Cetinja da bude učitelj u Peći, đe se Veljko i rodio 1939. godine.

Odrastao je u ratnom i poratnom Cetinju. Srednju tehničku školu je završio u Novom Sadu. Građevinski fakultet je studirao u Ljubljani. Živio je i radio prvo u Barskoj luci, zatim Splitu da bi ga put i mladalačka želja da vidi svijeta dovela u Pariz, grad svjetlosti. U Srbiji, Sloveniji, Hrvatskoj, Francuskoj i konačno u Njemačkoj, Veljko Strugar - Kinjo je kao i svaki Crnogorac tada, bio iskreni Jugosloven i prije svega crnogorski patriota. On se među prvima odazvao na poziv pisca ovih redova, Crnogorcima zapadne Evrope na okupljanje i na organizovanje 1999. godine. Vrlo brzo nakon poziva stvorio se amalgam starijih Crnogoraca sa iskustvom u radu i osnivanju udruženja građana i mladih orijentisanih na tada nova sredstva interenetske komunikacije i sa dobrim vezama sa suverenističkim snagama u postojbini. Posljednji slif ovom amalgamu dao je upravo Veljko, intelektualna gromada iz Hanovera, koji je postao neka vrsta duhovne nadgradnje ove grupe.

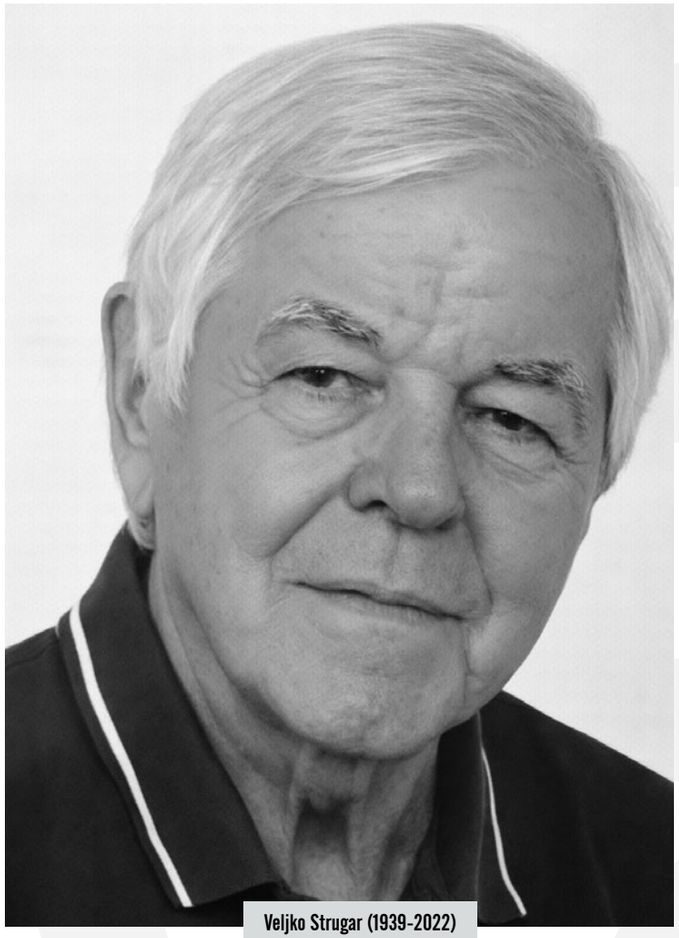

Veljko Strugar (1939-2022)

Od tog momenta u roku od par mjeseci (jun 2000.) nastao je ne samo Savez crnogorskih asocijacija Njemačke, nego povezivanjem prije svih sa Crnogorcima iz Pariza okupljenim oko prestolonasljednika crnogorske Krune princa Nikole Petrovića Njegoša, Veljkovog starijeg brata Stevana - Mališe Strugara, Branka Martinovića i još nekoliko potomaka crnogorskih političkih emigranata iz vremena I Svjetskog rata, i Savez crnogorskih asocijacija Evrope. Za ovo krucijalno povezivanje njemačke i francuske emigracije Crnogoraca, zasluzni su tada mlađani Aleksandar Kapisoda i upravo veliki Veljko - Kinjo Strugar. On je iz pozadine nenametljivo podržavao naše aktivnosti i bio nam adresa na koju smo uvijek mogli pokucati i dobiti savjet i preporuku.

Prije 25 godina, kada sam imao privilegiju da upoznam Veljka, on je već bio plodonosan pisac. Imao je on od šake đeteta sklonost za spiritualnost, što je opisao susretom sa „klupkom sa plafona" njegove sobe, koji je bio rezultat njegove đečije intuitivne meditacije, svojstvene monasima svih svjetskih religija. Tu svoju prirodnu nadarenost je produbio kontaktima sa duhovnim vođama hipi pokreta 60-ih godina u Parizu, filozofima poput Žan Pol Sartra i idejnim vođama studentskih protesta. Veljko je Sartra podsticao da krene u planiranu posjetu Crnoj Gori, da izrazi poštovanje 13. julskim ustanicima i poslije posjete su dugo evocirali utiske i uspomene na nju uz kafu i kroasone po kafeima na Monmartu.

U Parizu je Kinjo Strugar živio životom avanturiste, poput zemljaka Stjepana Anibala Zanovića ili svjetski poznatijeg Đakoma Kazanove. Njegovom rado-

Hanover

znalošću da upozna novo, da se udubi, u do tada nepoznate ideje, religiozne pokrete, filozofske diskurse, a da pri svemu tome ostane svoj, dijete Grada heroja u Dolini bogova, Veljko je fascinirao mnoge. Osim toga, dinarska fizička atraktivnost i umješnost u ophođenju sa ljepšim polom, doprinjelo je tome da Veljkovom šarmu nijesu odoljele mnoge pametne i lijepe Parižanke, od dekadentnih grofica, duhovnih liderki hipi pokreta, do radoznalih američkih studentkinja.

Nakon što je zasnovao porodicu u Njemačkoj, Veljko sublimira utiske svog zivota u Jugoslaviji i Francuskoj i to prenosi na papir na nagovor školskog druga, ekscelentnog crnogorskog intelektualca Marka Špadijera. On od 1974. objavljuje feljton u 20 nastavaka „O alhemiji (mit i stvarnost)" i „O Nostradamusu" u Pobjedi, čiji je glavni urednik bio Marko. Nakon toga dolaze knjige: „Slika svijeta velike umjetnosti", „Nebesko predgrađe", „Tajna podzemnog mosta". Na sajtu www.zrcalo.me mu je objavljena drama tj. pozorišna predstava: „Izgradnja i obnova carstva".

Kako mi je njegova divna supruga Kristina u pismu istakla, Veljko se rado družio

sa mladima, jer je u svom lavljem srcu ostao mlad, iako su godine neumitno išle. Osim toga brzo je shvatio koliko su štampane knjige kao medij zastarjele i da su internet forumi i kasnije blogovi mnogo dinamičniji i neposredniji u kontaktu sa svojom čitalačkom publikom.

Hiljade čitalaca su sa nestrpljenjem čekali da se Veljko na forumu Cafe del Montenegro javi postom pod nadimkom „Metuzalem". Jedan crnogorski političar, tada suverenista koji je kasnije dušu prodao Sotoni, tokom posjete našim tradicionalnim savjetovanjima u drvorcu Schney imao je i prema njemu uobičajeni arogantni gard prema gastarbajterima „koji rade u Njemačkoj od jutra do mraka i ne umiju da žive". Taj gard se naprasno promijenio kad je saznao da pred sobom ima tajanstvenog „Metuzalema" sa CdM foruma.

Kinjo je bio u kontaktu sa piscima i pjesnicima iz domovine. Razmjenjivao je mišljenja posebno sa njegovim Cetinjaninom Mladenom Lomparom. Djela Matije Bećkovića napisana na izvornom crnogorskom jeziku je cijenio, smatrajući da je Matija svojim djelima sačuvao crnogorski jezik i da će montenegristi nekada upravo na njegovim djelima proučavati taj slovenski jezik. Pošto su Veljko i Matija Bećković poznanici iz vremena kad je ovaj renegat bio još Crnogorac, ispričao mi je jednom prilikom da ga je nakon njegove javne konverzije u Srbina pitao: „A zaboga Matija, kako možeš ovako po Crnoj Gori i Crnogorcima kad si i sam Crnogorac?" Ovaj „čoek" mu je odgovorio: „E moj Veljko, kad jednom sa njima u kolo zaigraš, nema ti izlaska više".

U svom blogu kritikovao je Veljko društvene anomalije, nepotizam i privredni kriminal suverenističkih partija na vlasti, ali i crkvenu okupaciju naše zemlje i bahatost srpskih popova i njihovog vrhovnog zerca Rista Ćirova Radovića. Često je Matijino i Ristovo ime zajedno pominjao kako u kontekstu pripadnosti obojice srpskoj UDBI ili pojma za crnogorsko izdajništvo kome su obojica skoro pa kompletan život bezrezervno posvijetili. Interesantan je danas podatak, da se u odbranu lika i djela Matije Bećkovića na forumu CdM, po Veljkovim riječima, javljao pod imenom „Veliki majstor" istoričar rokenlrola iz Beograda Aleksandar Raković, samozvani ideolog srpskog svijeta i mrzitelj svega crnogorskog, „poreklom" iz mojeg Grblja.

I pored raznih bolesti u zadnjim godinama života, on je redovno održavao kontakt sa svojom publikom. Zadnja objava Kinjova je bila 22.03.2022, osam mjeseci prije smrti. Borio se cijelog života kao lav sa crnogorskog grba, odlučno šapom okrenutom prema neprijateljima Crne Gore, i u toj borbi odsudnoj, bio je smiren, gospostven, sve dok ga srce nije izdalo i duša pošla na nebo u svemir o kome je za života puno pisao.
Laf sa državnog grba, to je bio Veljko Strugar - Kinjo, poliglota, avanturista, filozof, književnik, karikaturista, kritičar društvenih anomalija, crnogorski patriota i aktivista, kratko rečeno, kompletan intelektualac koga je Crna Gora izgubila prije tri godine.

Neka je vječna hvala i slava Veljku Ilijinom Strugaru - Kinju!
Neka je vječna Crna Gora!

P.S. Javna zahvalnost Cetinjaninu Mišku Đukiću koji ga je ovjekovječio 2019. godine na You Tube videom „Alhemičar sa Balkana".

ZVONKO PAVLIČIĆ

OMAŽ UMJETNIKU
30 GODINA OD SMRTI ISTAKNUTOG KOSOVSKOG SKULPTORA RADOSLAVA MUSE MIKETIĆA

Mr Zvonko Pavličić (1960), slikar i likovni kritičar. Redovni profesor na Fakultetu tehničkih nauka (departman za arhitekturu) Univerziteta u Prištini. Selektor i član brojnih žirija iz domena likovnih umjetnosti. Član ULUKiM-a, ULUS-a i ULUCG-a. Učesnik na mnogim izložbama, likovnim kolonijama i naučnim skupovima. Autor brojnih tekstova iz oblasti vizuelnih umjetnosti. Bio je urednik studentskog lista „Novi Svet" u Prištini. Dobitnik više nacionalnih i međunarodnih nagrada.

Radoslav Musa Miketić (Peć, 4. oktobar 1929 – Peć, 1. februar 1995) je rodonačelnik i utemeljivač kosovske moderne skulpture. Bez sumnje i začetnik akademske skulptorske umjetnosti na Kosovu i Metohiji. Jedan od rijetkih likovnih stvaralaca na ovom prostoru sa istinskim i autentičnim integritetom, prosto rečeno, doajen je vajarstva na ovim prostorima, vrsni djelatnik, profesor, pjesnik, novinar.

Miketić je pećanac, porijeklom iz Crne Gore, iz plemena Vasojevića sreza Andrijevičkog. Ovom prilikom namjera nam je da osvježimo sjećanje na njega i njegovo djelo, a povodom 30 godina od njegove smrti. Bio je profesor i direktor čuvene Umjetničke škole u Peći. Bavio se monumentalnom skulpturom impozantnog izraza. Njegov postupak rada se zasniva na plastičnim formama inspirisan drevnim i arhaičnim likovima. Težio je sintezi kubističkih geometrijskih formi i savremenih ideja predstavljenih u prepoznatljivom i jedinstvenom likovnom izrazu.

O životu i djelu Radoslava Muse Miketića, njegovim skulpturama, nacrtima i crtežima mogli bismo mnogo toga da kažemo i napišemo. Njegov opus je izuzetno bogat i raznovrstan. Pored plastičnih i prostornih radova, više desetina javnih spomenika, portreta istorijskih ličnosti, kao i žanrovskih skulptura, obuhvata i izvanredne crteže. Njegove skulpture nalaze se u mnogim javnim prostorima. u Peći, Prištini, Prizrenu, Zvečanu, Beranama, Lijevoj Rijeci, Beogradu, Podgorici, Tuzli, Ženici, Parmi, Bolonji, Veneciji, Firenci, Raveni...

Skulptor Radoslav Musa Miketić

Karijeru je započeo sredinom 50-ih godina prošlog vijeka. Već tada je stvarao i bio prisutan na likovnoj sceni. Kao prvi školovani vajar na Kosovu imao je značajan uticaj na razvoj likovne umjetnosti, prije svega skulpture. U svom stvaralaštvu se uzdigao do istaknute ličnosti moderne kosovske skulpture. Miketić je stvarao skulpture – od monumentalnih za javne prostore do onih manjih dimenzija – biste, maske, reljefi, medaljoni. Njegove radove karakteriše čovjekocentričan sadržaj, strukturalni i dinamični izraz forme.

Miketić je, pored slikara Vlada Radovića i Svetozara Kamenovića jedan od inicijatora osnivanja Kluba likovnih umjetnika Kosova 1956. godine, Dečanske likovne kolonije 1958, kao i Udruženja likovnih umjetnika Kosova 1967. godine. Zatim, osnivanja Gradske galerije u Peći 1960. godine, prve na Kosovu. Galerija je imala vrlo važnu ulogu u afirmaciji umjetnika, i naravno u takvom okruženju i stvaralaštvo Miketića dobija na važnosti u kontekstu razvoja skulpture na Kosovu i Metohiji.

U znak sjećanja na Radoslava Musu Miketića, na osobenu umjetničku personu koja je stvarala tokom druge polovine minulog vijeka, podsjećamo se njegovog bogatog pedagoškog i umjetničkog rada. Prenosimo riječi ovog vrsnog umjetnika koje je izgovorio u intervjuu za prištinski list „Novi Svet" januara mjeseca 1984. godine. Autor ovog teksta je razgovor vodio decembra mjeseca 1983. godine u prostorijama umjetničke škole u Peći.

„Novi Svet", Priština
Od elementarnih znanja do vrhunskih dostignuća

Jedan od vodećih kosovskih umjetnika je i Radoslav Musa Miketić. Bavi

se skulpturom više od trideset godina. Paralelno sa tim, bavi se književnim radom, u čemu je veoma uspješan. Davati sudove o umjetničkoj ličnosti Radoslava Muse Miketića, značilo bi pozabaviti se jednom kategorijom koju ovom prilikom ne istražujemo. Da bi samo dobili makar i karikiranu predstavu o tome, u skraćenom obliku, nabrojaćemo samo neke od samostalnih i zajedničkih izlaganja ovog umjetnika, po hronologiji.

U inostranstvu, umjetnik je gostovao u: Rimu, Veneciji, Firenci, Raveni, Bolonji, Parmi, Pizi... Miketić se pojavljivao na grupnim izložbama u skoro svim gradovima naše zemlje: na Oktobarskom salonu u Beogradu, na izložbi Moderne jugoslovenske umjetnosti u Sarajevu, na izložbi Jugoslovenskog portreta u Tuzli. U inostranstvu je učestvovao na III Internacionalnom bijenalu u Panteverdi (Španija), na bijenalu Danteksa u Raveni, u Hildenu, Parizu... Miketić je takođe autor mnogih spomenika u slobodnom prostoru, od kojih pominjemo kompleks takvih djela u Vitomirici kod Pećи, u Žvečanu, Prištini, Pećи...

Šta još reći nakon ove hronologije koja daje svjetlo na prebogati umjetnikov opus. Radoslav Musa Miketić, daje neobične stilizacije u svojim djelima. On u oblikovanju teži univerzalnosti, podvlačeći asocijativnost motiva.

Zbog autentičnosti, nećemo se upuštati u poniranje u Miketićev umjetnički život i ono što je on dao, već samo zabilježili umjetnikov monolog koji će samo za sebe reći ono što je bitno: „Rođen sam 1929. godine u Pećи. Godine rata sam proveo u logorima u Albaniji. Na studije sam otišao 1949. godine, i to na VPŠ u Beogradu, da bih odmah po završetku te škole (1951), nastavio studije na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu, u klasi profesora Ilije Kolarevića. Došao sam na Kosovo 1955. godine, odmah po završetku ALU. Dolazak je bio u želji da pomognem razvitku i začetku likovnog stvaranja. Kadar koji je bio tada neophodan nije postojao, a srednja umjetnička škola je bila tek oformljena. Između ostalog, nije bilo profesora skulpture, a na Kosovu se tada nije mnogo poklanjalo pažnje toj grani umjetnosti. Morao sam početi od prvog slova azbuke sa polaznicima, jer su tada elementarna znanja bila neophodna radi bilo kakvog daljeg rada. Napustio sam treći stepen na ALU, da bih pomogao razvitku likovnog stvaralaštva u Pećи, a čak i radno mjesto koje mi je bilo ponuđeno u Beogradu. Predavao sam i one predmete koji mi nijesu bili uža specijalnost, upravo zbog toga što je deficit odgovarajućeg kadra bio ogroman. Osim crtanja i vajanja, koji su mi bili uža specijalnost, predavao sam između ostalog i Večernji akt, Plastičnu anatomiju, Istoriju umjetnosti, Obradu kamena, Tehnologiju materijala, Pedagogiju, Metodiku, Psihologiju... Sa izuzetkom par starijih stvaralaca, svi koji danas nešto znače u kosovskom stvaralaštvu, prošli si kroz ovu školu. Sjećam se kada smo osnovali Klub likovnih i primijenjenih umjetnika Kosova, još davne 1956. godine. Kasnije je od tog kluba proizašlo dva udruženja: ULUK i UPUK. Sa jednom grupom umjetnika, osnovali smo i Dečansku koloniju, a mnogo kasnije i Grožnjansku. U vrijeme dok sam bio u Italiji (period nakon Akademije) koristio sam postdiplomsku stipendiju italijanske vlade. Bio sam na Akademiji lijepih umjetnosti u Rimu, u klasi profesora Perikla Facinija. Zahvaljujući upravo tom periodu, mnoga iskustva i saznanja koja imam, upotpunio sam đe je i kolijevka evropske i svjetske umjetnosti. Kasnije sam ta iskustva prenosio na mlađe stvaraoce koje sam obogaćivao ličnim saznanjima. Poslednjih godina ne izlažem sa ostalim kosovskim stvaraocima. Razlozi koji su me naveli da se povučem iz tog zajedničkog rada su neslaganje u mnogim stavovima koje ja kao čovjek stvaralac i komunista imam, i koji se ne dopadaju današnjoj garnituri vodećih ljudi u likovnom stvaralaštvu Kosova. No, bez obzira, nadam se da će stasati jedna zrelija i delotvornija generacija nego što je ova koju danas imamo. Ta generacija koja dolazi, morala bi da bude podržana od svih koje žele dobro kosovskoj umjetnosti i uopšte i kojima je stalo da ona ide naprijed. Ima ljudi kojima je potrebna podrška i u ovoj sadašnjoj generaciji koja djeluje. Svi bi oni međusobno mogli i morali više da se uzajamno pomažu, ali smo svjedoci da se upravo suprotno radi i da se krše osnovni principi neke umjetničke solidarnosti koju smo nekada njegovali međusobno na svim stvaralačkim prostorima u zemlji".

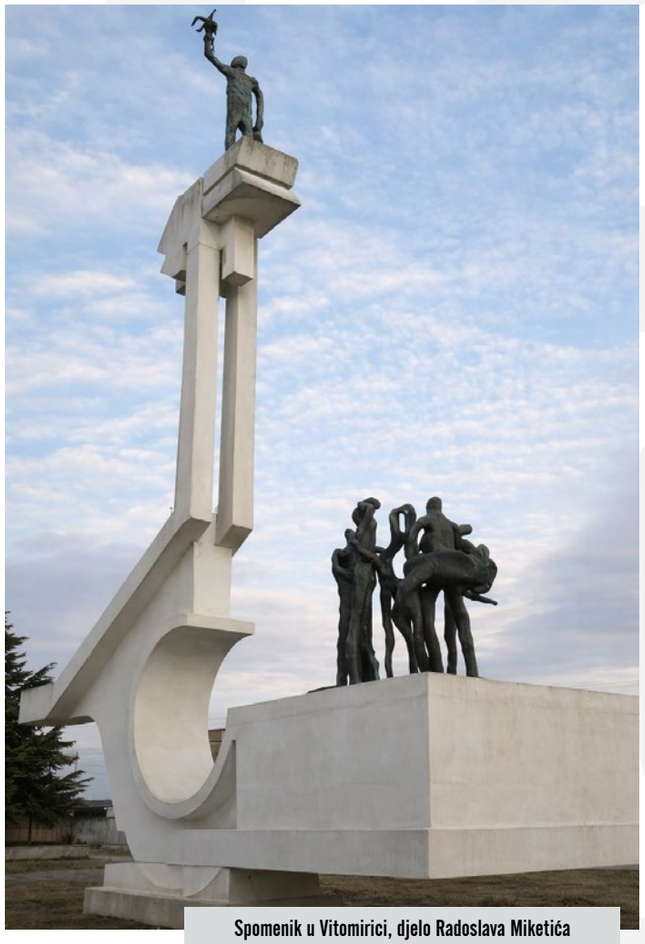

Spomenik u Vitomirici, djelo Radoslava Miketića

Iz skromnosti, u monologu nam je Miketić ispustio da napomene nekoliko veoma važnih priznanja i nagrada koje je za svoj rad dobijao. Navešćemo one najvažnije: dobitnik je Decembarske nagrade Kosova, nagrade ULUK-a, prve nagrade za skulpturu u Smederevskoj Palanci (još kao student), Povelju grada Pećи i nekoliko otkupnih nagrada na grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu.

O Miketiću i njegovom značaju za cjelokupnu kosovsku umjetnost, govore još brojni istorijski podaci i likovne kritike, no neminovno je zabilježiti jednu veliku istinu, a to je da se on sa punim pravom može danas nazvati ocem kosovske skulpture.

ĐORĐIJA ZVICER I NENAD STEVOVIĆ

TAJNE DUBROVAČKIH ŠAHOVSKIH FIGURA

PRILOG ZA BIOGRAFIJU PERA POČEKA

Đorđija Zvicer (1972), rođen u Lovćencu. Nakon završene Gimnazije u Subotici, diplomirao na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu, na Odsjeku za informatiku. Radi u struci. Šahista, organizator šahovskih manifestacija i trener mlađih kategorija. Ostala interesovanja: istorija južnoslovenskog prostora, planinarenje i ribolov.

Šahovska olimpijada

Šahovska olimpijada („turnir nacija") najvažnije je i najmasovnije međunarodno ekipno šahovsko takmičenje. Prva olimpijada je održana 1927. godine u Londonu. Tokom osme po redu, održane u Buenos Airesu 1939. izbio je Drugi svjetski rat, koji je prekinuo šahovske aktivnosti u slijedećih 6 godina.

Nedugo nakon završetka rata, dok se svijet još oporavljao od njegovih posljedica, iz Portugalije je stigla vijest o iznenadnoj smrti svjetskog prvaka, Aleksandra Aljehina (1892-1946). Otišao je sa trona neporažen i ostavio otvorenim pitanje svoga nasljednika. Na odgovor se čekalo pune dvije godine, do proljeća 1948. kada je ruski velemajstor Mihail Botvinik (1911-1995), pobjedom u meč-turniru petorice najboljih šahista toga vremena, postao šesti po redu svjetski prvak.

Zaokupljeni organizacijom meč-turnira, šahisti i njihovi predstavnici u svjetskoj šahovskoj federaciji (FIDE) ostavili su po strani šahovsku olimpijadu. Od te posljednje, predratne, prošlo je 9 godina i gotovo se zaboravilo na tu tradiciju. A onda je, u avgustu 1948. godine na kongresu FIDE, održanom u švedskom gradiću Saltsjöbadenu, na iznenađenje prisutnih, jugoslovenski predstavnik izjavio da je Jugoslavija spremna da organizuje prvi poslijeratni „turnir nacija". U to vrijeme na Jugoslaviju niko nije gledao kao na „šahovsku silu", a uz to se znalo da je zemlja pretrpjela velika ratna razaranja i vjerovalo se da nema infrastrukturu i druge preduslove za organizovanje manifestacije od svjetskog značaja. Nastala je živa rasprava o jugoslovenskom predlogu, a zaključak je bio da se odluka odloži do narednog kongresa FIDE. Taj kongres je održan sljedeće godine u Parizu, i na njemu je odlučeno da se obnovi održavanje šahovskih olimpijada, i prihvaćeno je, uprkos žestokom protivljenju predstavnika Sovjetskog Saveza (u to je vrijeme sukob SSSR-a i „istočnog bloka" protiv Jugoslavije bio na vrhuncu), da IX po redu šahovska olimpijada bude održana 1950. godine u Jugoslaviji.

Nakon ovakve „uvertire", događaji su dobili očekivani nastavak: šahisti Sovjetskog Saveza i svih država članica „istočnog bloka" bojkotovali su turnir. Sa druge strane, najviše državno rukovodstvo Jugoslavije, shvativši da je ovo prilika da sebe i novu državu prikaže u najboljem svjetlu, u potpunosti je stalo iza organizacije takmičenja. Organizacioni odbor turnira dobio je značajnu materijalnu podršku, a gotovo svi veći gradovi izrazili su želju da budu domaćini. Kada je trebalo izabrati mjesto koje će na najbolji način predstavljati prirodne, istorijske, kulturne, umjetničke, pa i turističke ljepote domaćina, jedan grad nije imao konkurenciju – Dubrovnik.

Dubrovnik

IX šahovska olimpijada u Dubrovniku je svečano otvorena u predvečerje 19. avgusta, na terasi Umjetničke galerije na Pločama, uz prisustvo visokih predstavnika FNR Jugoslavije i svjetske šahovske federacije. Na otvaranju je ukazano na kulturne i civilizacijske vrijednosti šaha, koji, pogotovo u vremenu hladnog rata, doprinosi upoznavanju i saradnji šahista i prijatelja šaha iz cijelog svijeta. Nije propuštena prilika da se osudi politika nemiroljubivosti i diskriminacije, kao i bojkot olimpijade od strane istočnoevropskih zemalja.

Narednog dana, unutar dvorana te iste Umjetničke galerije, čiji su zidovi bili ukrašenim djelima renesansnih i baroknih majstora likovne umjetnosti, počela su nadmetanja šahista iz šesnaest zemalja Evrope, Sjeverne i Južne Amerike.

U Herceg-Novom je bilo veliko interesovanje za tu šahovsku manifestaciju. Šahisti iz Novoga su u velikom broju putovali u Dubrovnik kako bi vidjeli velikane šahovske igre iz cijelog svijeta i svojim prisustvom dali podršku jugoslovenskoj ekipi. Šah klub „Herceg-Novi" imao je čast da njegovi članovi: Momo Kosać, Stevo Kosać i Obrad Manojlović, učestvuju u obavljanju organizacionih poslova na Olimpijadi. Momo Kosać je uređivao bilten takmičenja, bio je poliglota, što mu je olakšavao posao. Bilten je svakog dana po

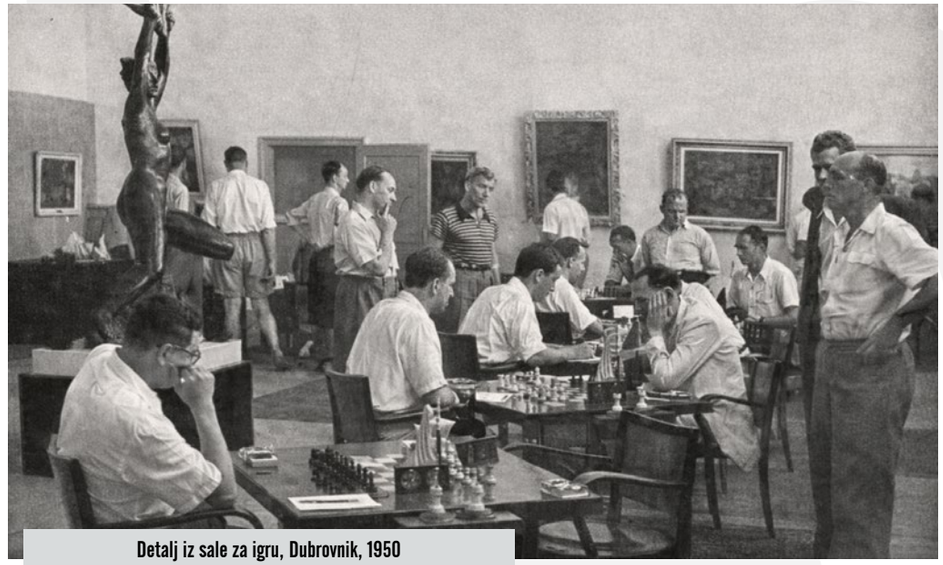

Detalj iz sale za igru, Dubrovnik, 1950

završetku kola morao biti štampan i podijeljen učesnicima, novinarima i drugima. Stevo Kosać i Obrad Manojlović bili su demonstratori. Njihov zadatak je bio prikazivanje toka šahovskih partija na demonstracionim tablama
.

Figure

Na, posebno za ovu priliku, izrađenim stolovima, u čije su površine bila umetnuta 64 svijetlo-smeđa polja, igrače su dočekale i nove šahovske figure, dotad neviđenog izgleda. Njih je, sudeći po oskudnim izvorima, upravo za ovo takmičenje, dizajnirao jedan od najvećih crnogorskih slikara, Pero Poček (1878-1963).

Rođen je na Cetinju, od 1924. godine je živio u Italiji i nikada nakon toga nije posjetio Crnu Goru, ni Jugoslaviju. Sve to stvara misteriju oko ovih figura i njihovog autora. Ko je odlučio da dizajn povjeri upravo Počeku i kako se do njega došlo? Da li su na to uticali crnogorski kadrovi u federaciji? Na osnovu čega je takva odluka donijeta, da li u Počekovim umjetničkim radovima ima elemenata koji makar izdaleka povezuju njega i svijet šaha? Kako je uspostavljena i kako je tekla saradnja između slikara i komisije zadužene da izabere konačnu verziju novih figura? Pitanja su koja tek čekaju svoje odgovore. A neki se možda naziru. Predsjednik Šahovskog saveza Jugoslavije u to vrijeme je bio rođeni podgoričanin Dragiša Ivanović (1914-2001), univerzitetski profesor, kasnije rektor Beogradskog univerziteta, narodni heroj, politički komesar Pete crnogorske brigade u vrijeme kada je komandant bio Sava Kovačević. U Počasnom odboru Olimpijade su, između ostalih, bili i Veljko Mićunović (1916-1982), tadašnji ministar u vladi FNRJ, kasnije dugogodišnji diplomata, Mišo Pavićević (1915-1995) pravnik i ambasador, kao i Vuko Vučinić predsjednik Šahovskog saveza Crne Gore.

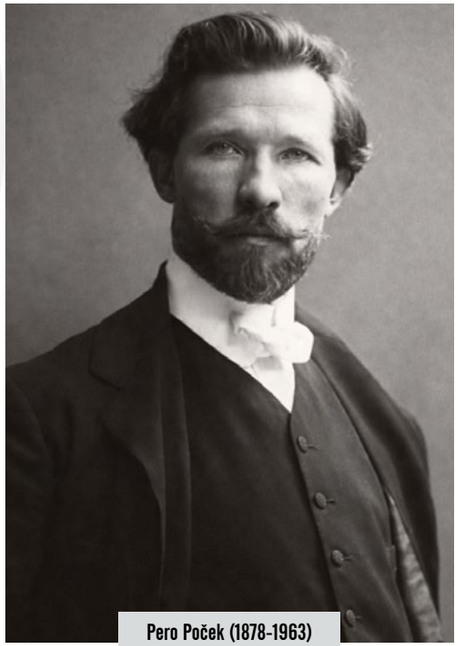

Pero Poček (1878-1963)

Sasvim je izvjesno da živih svjedoka tog procesa više nema. Možda bi odgovor mogao da se nađe u privatnim dokumentima koji su u posjedu umjetnikovih nasljednika? Ili možda u arhivama nekadašnjeg Šahovskog saveza Jugoslavije ili grada Dubrovnika?

Zbog specifičnog, ne samo sportskog, nego i političkog momenta, kao i publiciteta koji je ova olimpijada dobila još prije svoga početka, moralo se voditi računa o svakom detalju. Ništa nije prepušteno slučaju, pa tako i izgled samih figura. Po svemu sudeći, postojalo je nekoliko verzija idejnog rješenja, koje je komisija usaglašavala sa umjetnikom, dok se nije došlo do njihovog konačnog oblika. One su postale poznate među šahistima kao **dubrovačke šahovske figure.**

Više je elemenata koji ove figure čine jedinstvenim, kako u estetskom, tako i u tehničkom pogledu. Najprije kralj, kao najvažnija i najuočljivija figura na tabli, za razliku od do tada gotovo obaveznog „stauntonovskog" dizajna sa krstom na vrhu svoje krune, ovdje ima skladno zaobljenu kuglu. Nije jasno šta bi ona predstavljala, vjerovatno i nema neko posebno značenje, ali je jasno da zbog tadašnje državne ideologije krst nije mogao stajati, čak ni kao simbol, na kruni šahovskog kralja.

Dama, kao druga po važnosti figura, u ovoj varijanti ima blago istaknutu krunu, sa zaobljenim i ne previše izraženim reljefima. Oblik „vijenca" na vrhu njene glave prije podsjeća na u krug savijenu pletenicu od kose, čestu kod žena na našim prostorima, nego na klasičnu kraljičinu krunu.

Sljedeća figura po snazi je top (kula, bedem), koji uglavnom izgleda slično u svim garniturama. Moguće da je i neka od dubrovačkih kula umjetniku poslužila kao model.

Originalna ideja primijenjena je u dizajnu lovca, koji ima kuglicu drugačije boje na vrhu svoje glave. Ovdje moramo napomenuti da Englezi (tj. sve anglofone zemlje) figuru lovca zapravo zovu „bishop" (biskup) i ona u klasičnoj interpretaciji figura (tzv. Staunton dizajn), ima biskupsku mitru na glavi, koja, naravno, nije smjela ostati u ovoj verziji.

Možda i nainteresantnija figura Počekovog dizajna je konj, ili skakač. Prepoznatljivo drugačiji od svih dotadašnjih oblika šahovskog skakača, ovaj je „dvodimenzionalniji", upravo kako bi jedan slikar (a ne vajar) prikazao skakača. Ovakva izvedba ima i jednu suptilnu, ali praktičnu prednost za igrače: hvatanje i pomjeranje ovakve figure je znatno lakše nego kod drugih varijanti skakača. Pognute njuške koja je spojena sa vratom, on djeluje suspregnuto, pomalo smijerno, sasvim drugačije od „bijesnih ata" u drugim izvjedbama. Interpretacija je to koja je sasvim u skladu sa prirodom ove šahovske fi-

Dubrovačke figure

gure, koja, iako razmjerno slabija od ostalih, zahvaljujući svom specifičnom kretanju zna da se u nekim pozicijama razmaše i napravi „čudo" na tabli. Moglo bi se reći, slikarskim riječnikom, da ovaj skakač djeluje više impresionistički nego ekspresionistički. Da li je ideju za ovakvog skakača Poček našao u skulpturi Ivana Meštrovića „Kraljević Marko na Šarcu"?! Odgovor vjerovatno nikada nećemo saznati, ali činjenica da su dva umjetnika imala zajedničke izložbe daje osnova za pretpostavku da je slikar bio dobro upoznat sa djelom istaknutog kipara.

Zanimljive su i tehničke karakteristike figura. Izrađene su od najkvalitetnijih vrsta drveta koje rastu na našem podneblju. Po jednoj verziji, bijele od javora, crne od oraha. Po drugoj, obije su izrađene od iste vrste (navode se javor i grab). Kako nijesu imale ubačeno otežanje (najčešće mali disk od olova, koji im daje stabilnost), bile su šire u osnovi, zbog zaobljenih linija imale su skladan i elegantan izgled. Donja strane osnove, koja dolazi u kontakt sa pločom, bila je pokrivena finom, tamnozelenom čojom, čija je debljina bila savršeno pogođena: figure su bešumno i glatko klizile sa polja na polje, a od gore se čoja nije primijećivala. Nesumnjivo je da je samo dio obrade mogao biti obavljen mašinski, ostalo se radilo ručno (prvenstveno glava skakača), što svakom kompletu daje i notu unikatnosti.

Olimpijada se igrala na 32 stola, a pretpostavlja se da je ukupno izrađeno oko 50 kompleta ovih figura. Ne postoje pouzdani podaci gdje su izrađeni i ko su bili majstori, pominje se nekoliko zanatskih radionica u Jugoslaviji, jedna od njih je „Subozan" iz Subotice.

Ovo veliko svjetsko šahovsko takmičenje u Dubrovniku je završeno 11. septembra 1950. Zlatnu medalju i pobjednički pehar je osvojila ekipa domaćina (prvo i jedino zlato na šahovskim olimpijadama za Jugoslaviju), ispred Argentine i Zapadne Njemačke. Sjutradan je predsjednik Josip Broz Tito u Belom Dvoru priredio prijem za sve učesnike, koji su za tu priliku, posebnim avionom prevezeni za Beograd.

Izgledalo je da je tu kraj priče o dubrovačkim šahovskim figurama. Većina njih je podijeljena učesnicima turnira (igračima, sudijama, novinarima) i one su završile u privatnim zbirkama, bez izgleda da će ikada više biti obasjane svjetlima šahovskih pozornica. Ali, sudbina nije htjela tako.

Varijacije izvornog dizajna

Zahvaljujući rezultatskom i organizacionom uspjehu olimpijade u Dubrovniku šah je u Jugoslaviji dobio veliki zamah, pa je nekoliko značajnih međunarodnih turnira bilo organizovano u narednim godinama (Portorož 1958, Bled/Zagreb/Beograd 1959). Potaknuti uspjehom dubrovačkih šahovskih figura, organizatori su krenuli u izradu sličnih garnitura za ove turnire. Tako je nastalo nekoliko verzija Počekovog dizajna, i one su, iako nijesu dostigle savršenstvo originala, postale neka vrsta nezvaničnog „jugoslovenskog standarda" za šahovske figure. Dvije verzije su vrijedne pomena.

Prva je tzv. Dubrovnik II verzija, napravljena za pomenuta dva turnira krajem 50-ih godina, za koju se kao autor navodi zagrebački ilustrator i crtač stripova Andrija Maurović (1901-1981) rođen u naselju Muo kraj Kotora, kasnije živio u Dubrovniku i Zagrebu. Figure su rađene u zanatskoj radionici Vjekoslava Jakopovića u Zagrebu.

Druga je subotička verzija, napravljena za šampionat Jugoslavije održan u Subotici 1984. godine, i koja je prilično vjerna kopija dubrovačkih figura, sa minimalnim promjenama u dizajnu. Ove su figure (uz još nekoliko drugih) izrađivane u pogonu „Subozan" do sredine 90-ih godina.

Omiljene figure Roberta Fišera

Jedan od najvećih šahista svih vremena Robert „Bobi" Fišer (1943-2008) „genije iz Brooklina" i 11. po redu svjetski prvak, svoj streloviti uspon na međunarodnoj sceni počeo je upravo na pomenutim turnirima, gdje se igralo dubrovačkim figurama. Desetak godina kasnije, negdje oko 1970, Fišer je došao u posjed takvog seta (radi se o Dubrovnik II figurama). Po jednoj verziji, njega je američkom velemajstoru poklonio Svetozar Gligorić (1923-2012), po drugoj je figure dobio od organizatora turnira u Zagrebu 1970. godine. Inače Fišerov prijatelj, jugoslovenski velemajstor Svetozar Gligorić je bio jako vezan za Crnu Goru, kao dijete ostao je siroče, pa ga je usvojio i kao sina pazio dr Niko Miljanić (1892-1957), kako u Beogradu, tako i u

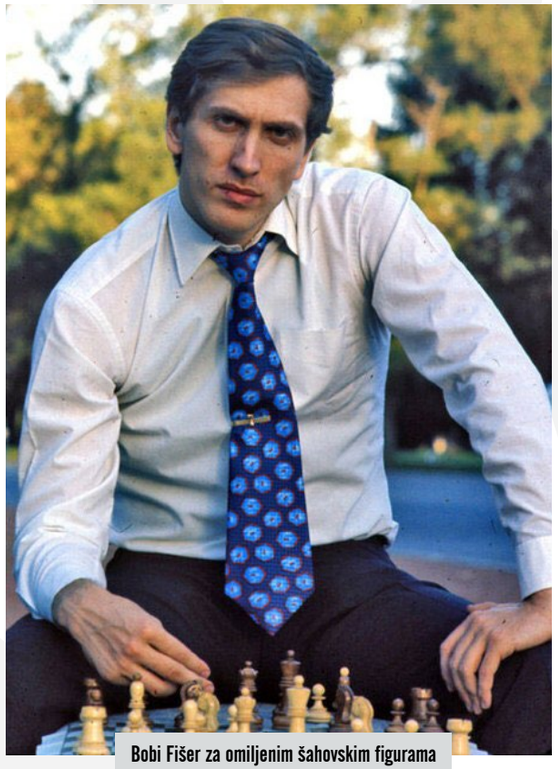

Bobi Fišer za omiljenim šahovskim figurama

Crnoj Gori, đe ga je sklonio u Banjane kada je počeo Drugi svjetski rat.

Kako god, narednih godina ćudljivi Amerikanac se nije odvajao od dubrovačkih figura. U nekim od ondašnjih intervjua, iznio je svoje mišljenje o njima: To je set koji uvijek koristim za analize, nosim ga svuda po svijetu... prosto volim te figure...; Drvo je tako tvrdo, vrlo teško da se slomi, ali i lako, savršeno za putovanja... I balans tih figura, one ne padaju. A dizajn... Upravo veličanstvene figure...; Pogledajte te figure. Glatke i lagane, bez oštrih ivica, predivno izrezbarene. Najbolje figure za igru koje sam ikada vidio! Evo, osjetite tog skakača!

Fišer je 1972. u Rejkjaviku postao svjetski prvak u „meču stoljeća" protiv Borisa Spaskog (1935-2025). Na žalost za šahovski svijet, to je bio ujedno i kraj njegove karijere. Zbog neslaganja oko uslova za meč sa Karpovom, tri godine kasnije, nije branio titulu i povukao se iz zvaničnih takmičenja. Sljedećih godina živio je povučeno, izbjegavajući javne nastupe. Sve do 1992. kada je zaprepastio čitav svijet odlučivši da u Jugoslaviji odigra „revanš-meč" protiv šahiste kojega je pobijedio 20 godina ranije! Jedan od uslova je bio da mu organizator obezbijedi upravo dubrovačke figure, i to ne bilo koje, već one originalne, sa olimpijade iz 1950. godine! Meč Fišer – Spaski je odigran te godine, u Beogradu i na Svetom Stefanu. Poslije meča je ovaj komplet figura, čudnim putevima, dospio na drugi kraj svijeta, u posjed nepoznatom kolekcionaru iz Brazila. Malobrojne preostale originalne dubrovnik figure se čuvaju u nekoliko privatnih zbirki u Sloveniji, kao podsjetnik na genijalnost njihovog autora, na vještinu i posvećenost ondašnjih majstora obrade drveta, i na velikane šahovske umjetnosti kojih više nema.

Svetozar Gligorić, Dubrovnik, 1950.

MILAN GAŠOVIĆ

ČITATI LALIĆA

Dr Milan Gašović (1954) rođen u Nedajnom, Plužine - Crna Gora. Bio je vanredni profesor za naučnu oblast Marketing na Ekonomskom Fakultetu Subotica, Univerzitet u Novom Sadu i redovni profesor za naučnu oblast menadžment na Univerzitetu Union u Beogradu. Publikovao je preko 100 naučnih i stručnih radova, kao i 4 monografije i 5 univerzitetskih udžbenika. Od 2016. je u penziji. Živi u Beogradu i Baru.

Poslednjih godina dvije znakovite riječi „čitati Lalića" odzvanjaju kao eho crnogorske sumorne svakodnevnice. Tog barda crnogorske književnosti, tog našeg Šolohova, čini se, treba (ponovo) čitati kada se nakupe i slegnu naša svakovrsna saznanja i kada smo spremni da se suočimo sa našim manama, tragičnim greškama, našim iluzijama, zanosima, ali i nadama. Nedavno je o tome nadahnuto pisao i govorio književnik Miraš Martinović. Nije prošlo puno vremena od kada nas je napustio Rajko Cerović, vjerovatno jedan od najboljih poznavalaca Lalićevog velikog djela i tumača njegovih svevremenskih poruka. U jednom svom članku Cerović će napisati: „Mihailo Lalić je dovoljno naš i dovoljno univerzalan da ga možemo isturiti ispred sebe kao sliku našeg postojanja". Iz Lalićeve književne radionice posebno se izdvajaju četiri romana *(Ratna sreća; Žatočnici; Dokle gora ozeleni; Gledajući dolje niz drumove),* u kojima on kao Rapsod dočarava težak i bolan period crnogorske nacionalne istorije sa početka XX vijeka pa sve do kraja Drugog svjetskog rata. Kroz apsolutizam kralja Nikole, aktivnosti Kluba crnogorskih studenata na Beogradskom Univerzitetu; Balkanske ratove, Prvi svjetski rat; komitovanje; međuratno razdoblje i ustanak 1941. godine - odslikava se cijeli jedan crnogorski svijet. Lalić nas preko navodnih memoara svog književnog junaka Gruja Pejovića („reformatora razočaranog, ratnika bivšeg, zamorenog od truckanja po džombama tvrdoga života, kome je tragična sjeta zasjela u bore čela"), bez patetike i romantičar-

Mihailo Lalić (1914-1992)

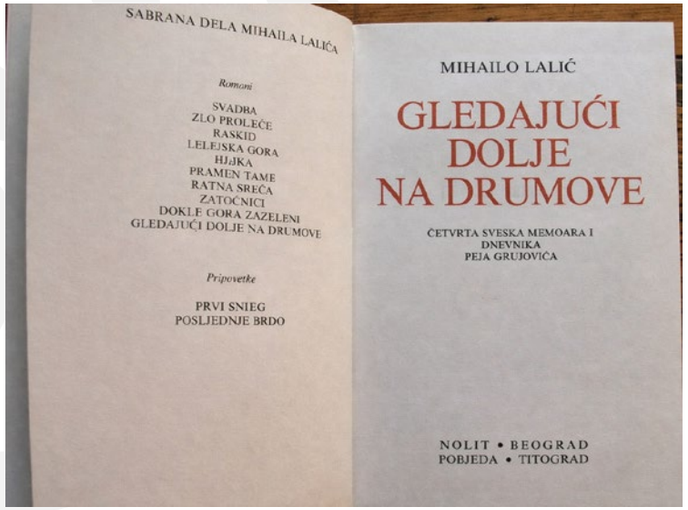

skih iluzija suočava sa kompleksnošću našeg bića koja se manifestuje kroz tragične podjele, izdaje, naivnost, poraze i pogibije „kada sve oboji tuga". Pa ipak, naš veliki pisac ne dozvoljava da nas preplavi „mrtva tišina poraza koji se širi kao magla". Upravo, onda kada se čini da je sve izgubljeno, iz te tjeskobe i tame, iz tog bezizlaza, u njegovim romanima se, skoro po pravilu javlja neki pojedinac koji kaže da nema predaje i da borba, kao i vazda mora biti nastavljena. To iz dubine vjekova progovara iskonski crnogorski slobodarski duh – duh naših predaka. U ovom tekstu se u orginalu govori o manje poznatim istorijskim događajima, ličnostima, izdajama, lirskim pasažima, filozofskim razmatranjima, putevima izlaska iz „zatvorenih krugova" surove stvarnosti, itd. Autor pristupa pisanju eseja o Laliću isključivo iz ugla čitaoca.

O manje poznatim stranicama istorije

Čitaoci mogu biti posebno iznenađeni manje poznatim, pa i skrivenim, stranicama istorije u Lalićevim djelima. Pri tome je poznato da je on u svojim djelima, umnogome koristio dokumentarno - istorijsku građu. U romanu „Gledajući dolje na drumove", on će napisati: *„U zamagljenom Petrogradu, na zaleđenoj Nevi, 3. februara 1914, na konferenciji carskih ruskih đenerala, ministara i državnih savjetnika, gdje se raspravljalo o sudbini saveznika na Balkanu-kao nekada na Olimpu, gdje su bogovi odlučivali o sudbini grada Troje - skrojena je crna kapa Crnoj Gori, kao što njenom imenu priliči. Tu se savjetnik knez Trubeckoj složio sa mišljenjem šefa đeneralštaba Šilinskog „da je jedna jaka crnogorska vojska za nas (Ruse) nepoželjna". Njegovo je mišljenje bilo da bi se jačina crnogorske vojske morala tako odmjeriti da je Srbija može iskoristiti u slučaju nužde, ali da sama bude suviše slaba da preduzme ma kakve samostalne operacije. Takvo stanje stvari bi, prirodno, dozvolilo da se znatno ograniči obim naše novčane pomoći Crnoj Gori...", zaključio je iz toga Sazonov. Kao što je poznato dalji razvoj događaja odigrao se sasvim u skladu sa navedenim mišljenjima."*

U istom romanu, naš veliki pisac ističe neopravdano zaboravljene zasluge crnogorskih komita u periodu austrijske okupacije: *„Morala je austrijska Vrhovna komanda, prema riječima njenog đenerala Huga Kerhnove, stalno da šalje trupe u Crnu Goru, mada su joj bile jako potrebne na drugim frontovima. Prema đeneralovim podacima u avgustu 1918. godine, u Crnoj Gori još se nalazilo 45.000 vojnika, među njima 27.000 boraca, 80 mitraljeza, 70 topova, 250 konjanika, 3.000 ljudi iz poljske žandarmerije... Glavni cilj održavanja mira u Crnoj Gori, posadne trupe nijesu ostvarile, kaže đeneral. Mnogi putevi su bili pod vlašću bjegunaca".*

Mihailo Lalić iznosi na svjetlost dana komitske akcije vezane za oslobođenje mnogih crnogorskih i okolnih mjesta i gradova 1918.godine: *„U Polimlju je Boško Đuričanin uz pomoć seljaka i sa svojom nevelikom komitskom grupom postavio zasjedu na ulazu u klisuru Sutjeska te tako spreman dočekao bataljon vojske austrijske koji je sišao sa Čakora. Bez borbe su ih natjerali da ostave naoružanje na livadi na kojoj je, početkom godine 1916, Polimski bataljon, po naređenju svoje komande, položio oružje pred Švabom. Bilo im je stalo da to bude na istoj livadi – kao da su vjerovali da će trava travi ispričati kako su sprali poniženje i bruku sa obraza, ne samo svog no i crnogorskog. Istog dana (30.IX 1918.) prinuđen je da preda oružje jak garnizon u Andrijevici, a sjutradan nešto jači u Beranama... Plav je do ponoći 1. oktobra još bio na strani Austrije, a od ponoći je promijenio ubjeđenje. Već sjutradan muslimanske čete Šefka Kurtića i Smaila Nikočevića su pomogle Đuričaninu da istjera Švabe iz Gusinja... Na drugom pravcu prešli su Trešnjevik, oslobodili Mateševo, Lijevu Rijeku i izbili na Vjeternik. Oslobođeni su i Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Šehovići, razoružano hiljade vojnika, upućeni da „kao babe", sa štapovima umjesto pušaka hramlju putem pored Lima i osjete kako boli poniženje. To je podstaklo ostale grupe da se rastrče kud ko može. Jedni u Goransko i prema Gacku, drugi u Pljevlja i Čajniče, treći u Foču i Kalinovnik, četvrti u Bileću i Trebinje... Bez muke smo oslobodili Stari Bar i sišli na obalu... Dragutin Dragović sa grupom komita, poslije oslobođenja Cetinja, pošao je da goni Austrijance ka Kotoru. Pošto su Kotor oslobodili, krenu u Škaljare..."*

O istoj temi pisac nastavlja: *„Na suprot glasu a u stvari propagandi koja nas je ocrnjivala punih dvadeset godina između dva rata - mi smo bili, za dvije godine ili nešto više Mrzanovog vojevanja najslobodniji i najponosniji ljudi Evrope: igrali smo se sa ranama i bolovima i životima, ne samo svojim već i tuđim. I to nas nije niko naveo, ni šićarom namamio, no samo slobodna volja i želja za slobodom... samo su naši ljudi preduzimali šta su htjeli, i to je, većinom bilo ono što je trebalo da se učini u datom trenutku. Da nije bilo prekršaja, pa i zločina nekih grupa koje su bacile ljagu na sve, mi bismo bili idealno čisti, a to nije dopušteno na ovoj planeti".*

U romanu „Dokle gora ozeleni", Lalić analizira koncepciju ujedinjenja Nikole Pašića, gdje se ne pominje Crna Gora: *„Već u srbijanskom ratnom programu; cirkularnoj noti od 4.IX 1914, rečeno je: 1). da je na Balkanu potrebna jedna jaka centralna država radi očuvanja budućeg mira na Balkanu i u Evropi,*

2) da ta država treba da bude Srbija s Bosnom, Hercegovinom, Vojvodinom, Dalmacijom, Hrvatskom, Istrom i Slovenačkom"... Crne Gore, kao što se vidi nema u tom nabrajanju - nije slučajno zaboravljena, no namjerno osuđena da se izbriše kao nepotrebna i potopi zaboravom... Vojvoda Putnik je činio koliko se moglo da Crnu Goru liši vojske: na njegov zahtjev a po diktatu velikih saveznika, određeno je da dvije trećine crnogorske vojske operiše po Sandžaku i po Bosni, te da brane Zapadnu Srbiju a ne Crnu Goru. Pašić je imao i drugih planova, pomoć može doći i sa suprotne strane - osjetiće austrijski generali da ona trećina crnogorske vojske koja je ostala na granicama, nema snage da odbrani Crnu Goru. Pošto Austrija nije požurila da učini to što se od nje očekivalo, Pašić ju je osumnjičio da pregovara sa Cetinjem, pa je Cetinje optužio da šuruje sa neprijateljem. Da ovu optužbu potkrijepi naredio je Petru Pešiću da na vješt način nagovori glupavog kraljevog sina kneza Petra, komandanta Lovćenskog fronta, da se sastane sa austrijskim kapetanom Hupkom, te da pregovara o prestanku vazdušnih napada na civilno stanovništvo. Kad je taj sastanak stvarno održan – dobila je Pašićeva propadanda važan „dokaz" za sumnjive veze crnogorskog dvora sa Bečom. Jahala je neumorno na tom „dokazu", pri tome joj je pomogao kompleksirani engleski poslanik grof Salis, te su zajedno ubijedili britansku vladu, a kasnije i ostale, da Crnoj Gori ne treba dati ni topove, ni municiju, ni finansijsku pomoć, pa ni olakšice u vezi sa repatrijacijom crnogorskih dobrovoljaca *„jer bi sva ta pomoć više koristila Austriji no saveznicima"*.

U romanu „Dokle gora ozeleni", Lalić

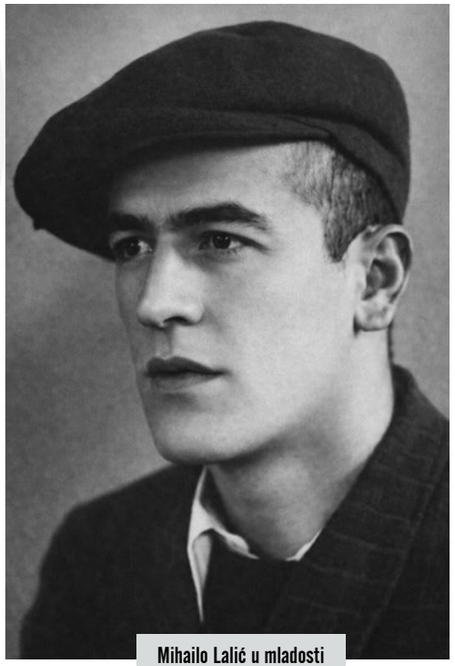

Mihailo Lalić u mladosti

o Nikoli Pašiću piše: *„Od saveznika je Pašić novac dobio u zlatu, ali Crnoj Gori zlata nije dao ni da vidi, samo papir. Kada je Vladi Crne Gore zatrebalo 500.000 dinara u zlatu (da pošalje delegaciju u Ameriku da bi dovela neke od naših pečalbara da nam frontove pojačaju), Pašić joj je uzajmio, ali su zato morali da plate 750.000 u papiru... Pašić je sebi dao za pravo da zadrži novac koji su slali jugoslovenski radnici iz Amerike, preko konzula Mihaila Pupina Crnogorskom crvenom krstu. Taj novac je tražila vlada crnogorska preko srbijanskog poslanika na Cetinju Mihailovića, i nikad ga nije dobila"*.

Kada je 1915. bila dogovorena izgradnja pruge preko Čakora, Pašić je *„time što je spriječio izgradnju puta i dekoviljskog kolosjeka preko Čakora - dva cilja postigao istovremeno... Osudio*

je Crnu Goru na gladovanje koje će njenu vojsku dovesti do rasula, ali je također osudio i svoju vojsku da cijelu komoru ostavi u Peći, neprijatelju, pa da hranu pozajmljuje od izgladnjele Crne Gore, i da svuda usput od gladi umire. O Pašiću se dosta pisalo, pisao je i Karlo Sforca na talijanskom, ali su se srbijanski slavopojci mudro uzdržali da ne prenagle, tako da se njegovim vještim ujdurmama ni do dana današnjega ne isplete dostojan vijenac. Izgleda da se neće ni izplesti. Nema razloga, pošto njegovo životno djelo-kraljevstvo Srba nad ostalim Jugoslovenima – nije izdržalo probu vremena ni u onih prvih desetak godina. Međutim, niko se za vazda ne usreći prijevarom i niko se ne uzvisi pljačkom i podvalom, svi su vremenom izgubili to što su vješto ušićarili, pa i ono malo ništa što im je priroda za privremeno bila poklonila. Najbolje prođe ko umije da se posprdne – jer malo je ili nimalo značajnih stvari na svijetu, a niko se kraći put da se izrazi u tom obliku. Zavist, kivnja, sadizam, srebroljublje, svi oblici sebičnosti, vlastoljublje, pohlepa, kukavičluk - sve su to bili potočići u strmini koji se slivaju bez prepreke u veliki slivnik izdaje".

Pišući o teškom partizanskom porazu u pljevljskoj bitki, pisac kaže: *„Nema naroda koji nema Efijalta i njegovih nasljednika. Neko od tih izdajica, ili špijun, a neće biti da je jedan, otkucao je unaprijed pohod na Pljevlja, te se neprijatelj na vrijeme pripremio da nam se osveti jednom za svagda. Rovovi su iskopani, grudobrani nazidani, žičane prepreke utvrđene kao one na Bardanjoltu, mitraljezi i topovi napereni, reflektori raspoređeni da osvijetle brisane prostore... Imali su dovoljno vremena i da pročiste stanovništvo, u stvari da pohvataju, strijeljaju ili otpreme u logore sve što je sumnjom osjenčeno - crnogorsko, omladinsko, školovano, nepokorno, ili slično, a da*

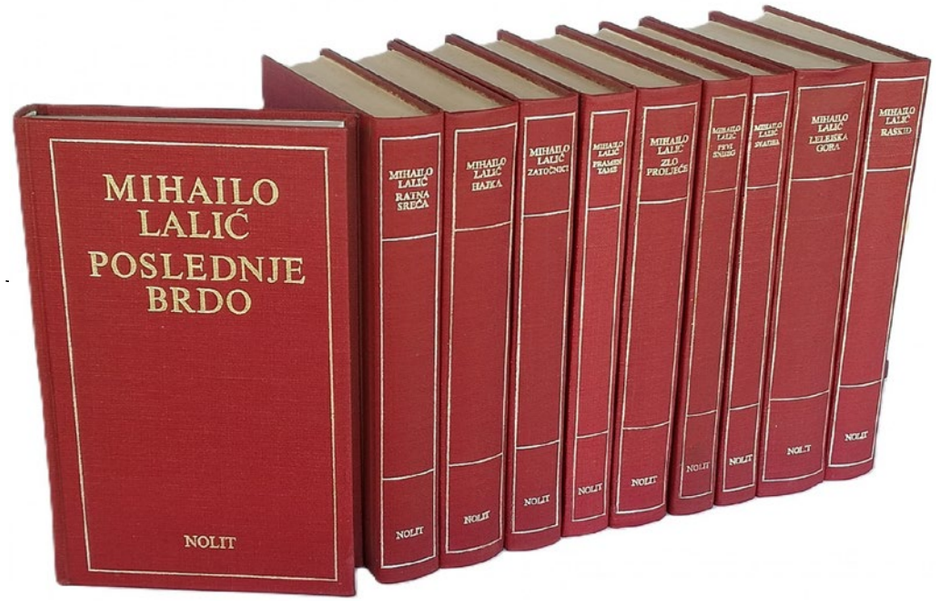

Bajrovići i ostali su viđeni kako izlaze s trnokopima u rukama - kada naiđu na ranjenika, zabodu mu šiljak u usta, ili u oko, i vuku ga, sladeći se, pjevušeći, do bunjišta, pa ga tu dotuku i ostave".

Interesantno je Lalićevo viđenje izvjesne koristi od špijuna ili potkazivača: *„I ja sam se zgranjavao i ljutio, a tek kasnije sam uvidio: Nije svako zlo za gore!... Iako je to nevjerovatno, potkazivači su - ne samo štetni; ima jedna strana po kojoj su i korisni... Da ne pade muka na junaka, ko bi bio bolji od pogani? I ne samo što su potrebna razgraničenja među ljudima, nego su ta čeljad potkazivačka nezamjenjiva u jednome: niko kao oni ne može da izazove gađenje, otpor, mržnju, prkos prema jačem, pa i junaštvo - čak i tamo gdje ga bez toga možda ne bi ni bilo. I onda, oni su prvi na udaru, na njihovoj se koži uvježbava nevična ruka osvetnička, dok se još nije usudila da udari na glavnog krvnika... Ukratko rečeno, kada bi znali osvajači kako su rđave saveznike našli i koliko im štete nanose ove prve pristalice, brže bi se odricali njihovih usluga i veze sa njima".*

O ljubavi i ljepoti

O prvoj ljubavi Lalić zapisuje: *„To je ono gluvonijemo čudovište, što se zove prva ljubav, što ne zna šta će sa sobom". O zaljubljenosti, naš pisac će reći: „Ne znam šta joj ne bi oprostio... kad me zabljesne velikim očima ispod dugih trepavica, to mi da potvrdu da me ipak primjećuje, ili kad se osmjehne rupicama na obrazu. Zaljubljenička neuračunljivost (da ne kažem težu riječ), rasijanost i nepažnja za detalje, za razlike, nesposobnost za objektivne analize koja me pratila u svim poslovima i dovde dopratila... Kažu frojdisti, ako sam ih dobro razumio da ljubavno osjećanje nastaje na osnovi ili držanju nekog ko nam je u prvom djetinjstvu bio prijatan i ostao drag zbog toga, koga smo zato nesvjesno tražili godinama u onim našin nezadovoljnim lutanjima gore dolje po životu, da nastavimo prekinutu vezu s njime. Ima u tome, čini mi se dio istine - samo ne znam odakle mi taj utisak, kad ja sam ne uspjeh da se sjetim čiju sam to tako dragocjenu uspomenu tražio i najzad našao u Lasti... Neke ljubavi, možda baš iskrene, čak lude i fatalne, počinju razumno i nijesu lišene računa, pa često i koristoljublja".*

O povezanosti ljubavi i tuge pisac će reći: *„O tome kad mislim i dok se prisjećam, čini mi se da u ljubavima vazda tuga trijumfuje. Muka je s njome i kada smo je žedni, a još gora kada smo je siti. Pa i tuga čovjeka iz Dinarida, koju je Cvijić opisao kao rasnu psihološku osobinu - mogla bi se ubrajati u ljubavi, šire uzeto, recimo prema zajednici - neuzvraćene, osujećene, potcijenjene, povrijeđene - te se zato u tim selima i varošima planinskih krajeva viđa dosta Tugomira i Tristana. Zaista, ja moju nesuđenu ljubav ponekad sanjam kao živu, ali je ona uvijek nekako okrenuta na drugu stranu, tako da joj lice samo nazirem a pogled nikad ne uhvatim - od toga mi se pričinjava da je tužna ili postiđena, ili da je na mene ljuta ili svijetom razočarana".*

O fenomenu lijepog, Lalić će u romanu *„Dokle gora ozeleni" napisati: „Lijepo je, čini mi se ono što se istovremeno ima i nema, više nema nego ima, što se neda zadržati no se gubi, za čim se strepi dok se gleda i osjeća kako nestaje, a nestaje neizmjenično: čas ono, čas mi... U osjećanju lijepog, dakle je i malo straha i neprestanog opažanja prolaznosti i više žaljenja što baš ništa što nam je drago ne možemo zadržati. Lijepo nam je što smo živi i što znamo i ne priznajemo da smo smrtni, što smo u stanju da to mirno osjećamo dok slutimo da ćemo ga uskoro željeti - te je ta buduća želja, uključena unaprijed, jedna od važnih komponenti lijepoga".*

Na drugom mjestu pisac će reći: *„Lijepo je samo ono što se neda obuhvatiti, što se više nema no ima, što se želi ili se osjeća da se gubi, za čim se strepi i što se ne može zadržati". U istom romanu će za izgled jednog svog ženskog lika reći da je „lijepa kao večernja zvijezda".*

O ljepotama crnogorskih predjela

O ljepoti Cetinja, stare crnogorske prijestonice, Lalić će nadahnuto napisati: *„Ali Cetinje kada sam ugledao, sve sam muke putovanja oprostio i zaboravio. Jedino me zbunjivala sumnja da to gledam u snu, ne na javi. Otkud na javi jedno tako ravno polje, ravnije od Glada i livada na Leleču, pitomo, s njivama po sredini i poneka voćka sama, a krajevima jako zeleno i kao srebrom opšiveno?"*

O ljepoti mjeseca avgusta, naš pisac će reći: „Plamti avgust, ređaju se sunčani dani, sve ljepši od ljepši jedan od drugoga. Oblaci se pomaljaju tek ispred zalaska, krajevima neba i vidika, nad dalekim planinama... Ta širina razdrljena i svijetu na vidiku, kojom po cio dan bliješti sunce i miješaju se planinski vjetrovi s Prokletija, preko Koma, od Bjelasice i Durmitora, čisti moja stara zakrčena pluća vazduhom iz neba i jelovog granja, i oči mi podmlađuje puneći ih plavetnilom".

O prolasku ljeta, Lalić će zapisati: *„Protutnja nam ljeto ka mladost u vrtutmi, ne znade se ni kad dođe ni kad prođe. Izmigolji se i miholjsko, blijedo ljeto sirotinjsko, i nestade neosjetno kao miris iz sjećanja. Pa prođoše i pljuskovi s grmljavinama i zloslutne huke voda - otabori se kaljava jesen u dronjcima, s lelecima, s pucnjavama i pramenjem magle pobrđima. Više se ne vedri ni ono malo oko podne, ni od želje sunce da proviri ili barem da pocrveni oblak na zalasku. Kamenite strane ogoljele i dobile olovnosivu boju oblaka koja mi savija tugu oko srca".*

O ljepoti rane jeseni, on će napisti: *„Rana jesen, najljepše doba godine, a ova čudom poklonjena... ljepša je od svih: nevrijeme opralo kamenje a žutilo u različitim nijansama obojilo lišće, šume. Sunce grije a vrućine nema, zasvililo se krajevima vedro nebo i osmjehnut se spokoj isparava sa Leleča, a žalostiv sa Rujevice...".*

O mjesečini, naš veliki pisac će reći: *„Mjesec, nebeski laringolog, sakriven iza svoje lampe, odrije se svijetleći i bljeći u prodole i u grotla - po svoj prilici muči se da osvijetli grkljan oboljele majke Zemlje. Tražeći ga bište međe, otkriva staze kroz dubrave, mjeri naše izdijeljene i usitnjene potkućnice i strnove, broji voćke, izvlači divljake, popisuje ovce i koze i torove i kućere podbrđima oko rijeke Koturače".*

Vrijedi zabilježiti i sljedeće piščeve impresije: *„Noć, oblaci, poneka zvijezda zalutala, batrga se u procijepu između oblaka i nestaje kao nedovoljno sagledano lice iz sna. Ispružio sam se, odmaram se, gledam zvijezde kako*

trepere, osjećam vjetar sa planina i u njemu miris smilja...".

Budući na veliki trend razvoja crnogorskog planinskog turizma, Lalić će proročanski napisati: *„Suncem obasjani vrhovi, to je najveće blago Crne Gore".*

O ličnostima

Naš veliki pisac nije bio sklon olakim divljenjima, a ponajmanje laskanjima kada su u pitanju važne ličnosti njegovog vremena. Kod njega je dominantno dijalektičko karakterisanje književnih likova, ali i stvarnih istorijskih ličnosti. Poznato je da je čitaocima teško padalo njegovo prikazivanje kralja Nikole iskjučivo u tamnim bojama. Lalić je preko svog književnog junaka Peja Grujovića člana Kluba crnogorskih studenata u Beogradu, reklo bi se pretjerano glorifikovao njihove naivne i romantičarske ideje za ujedinjenje sa Srbijom, pri čemu je glavna smetnja njihovim namjerama bio kralj Nikola. Međutim, naš veliki pisac, kao da je spoznao čuvenu Hegelovu definiciju države kao „najvišeg djela kolektivnog uma jednog naroda", u romanu „Zatočnici" će napisati: *„ ...Onda je naš vladar kralj Nikola, kojeg Srbijanci iz pakosti zovu „Nikolica", imao pravo i dužnost da ga brani svim sredstvima i od svakoga. Ali ako je on bio u pravu, onda smo mi, crnogorski univerzitetski omladinci i klubaši, bili u nepravu - jedna za modom zalutala grupica đaka iz sitijeg porodica, koju su Pašići i Protići iskoristili za svoje trenutne interese, i koja je poslije toga žrtvovana".*

O proslavljenom partizanskom komandantu, generalu Peku Dapčeviću on će napisati: *„Dosađujem Peku Dapčeviću uspomenama iz majskih demonstracija, kada smo se prvi put sreli u zabarikidiranom Pravnom fakultetu - ali njega kao i druge pobjednike sitne uspomene ne zanimaju. Nijesam mogao pretpostaviti da će taj mršavi student prava biti jednom strašno ime za domaću reakciju, pa i za strane profesionalne italijanske i njemačke generale, ali sam po nečemu predosjetio da će imati ratnu sreću".*

Nakon smrti jednog od njegovih omiljenih književnih, a moguće i stvarnih junaka Borka Goričića, Lalić će napisati: *„Ja sam jedan od rijetkih koji mu zavide, a evo u čemu: prođe čovjek preko velikog vašarišta lopovštine i otimačine, pa ipak mu ništa ne prionu za ruke ni za skute, i završi veliko teglo, zvano život, koje mu se vratiti neće i ne može nikad više dokle je svijeta - a nikad ne kleknu pred velikim niti ponizi nejakoga. Osim djece svi smo mu ponešto ostali dužni, on nikome".*

Dosta prostora Lalić je posvetio crnogorskom đeneralu Radomiru Vešoviću: *„Gledao sam Radomira Vešovića kada istrči sa sabljom u ruci pedeset koraka ispred položaja i vikne: „Za mnom", pa se čudim kako ne pogibe u tolikim jurišima gdje nam je svakog dana bar po trideset mrtvih i ranjenih. Ponekad je izgledao kao ludak, ali to njegovo ludaštvo je natjeralo i kukavice da budu junaci". Naš pisac, shodno dijalektičkom principu analizira svoje, kako istorijske, tako i knjževne ličnosti sa aspekta njihovih i vrlina i mana, pa će za znamenitog đenerala iz Vasojevića, koji se kao komita predao austrijskim vlastima i nagovarao druge komite da se predaju, reći: „Bio je čovjek lake pameti i brzih odluka. Napadaju Vešovića i pravi i krivi. Teško je bilo braniti njegovu samoljubljivu brzopletost, ali ga ne mogu ni napadati ja koji sam izbliza vidio i propatio zajedno sa njim njegov napor da pobjegne od predaje koju su tako uporno tražili prvaci plemena s deset popova i petnaest učitelja, dvadesetak Pašićevih agenata, a s druge strane još toliko švapskih špijuna, kao i radikal Raičević koji je „na svakom koraku sprečavao Vešovića kada pokuša da učini kako treba".*

Lalić navodi i kako su Vešovića vješto povukli iz Skadra i postavili za ministra vojske, jer je smetao namjerama glavnokomandujućeg crnogorske vojske srbijanskog pukovnika Petra Pešića: *„Bez toga mog unapređenja Pešić ne bi uspio da zatvori crnogorsku vojsku u tamnicu i da je nagna na predaju. Da sam ja bio u ono vrijeme na Bojani u Skadru - zar bih pustio kao Mašan, da mi se vojska iz Skadra vraća i u ropstvo pada?... Ne, no bi držao obalu Bojane dok mi ne stignu svi do poslednjega!... Kada smo dali odstupnicu Srbijancima, zašto da je ne damo svojima? To sam pokušao i posljednjih dana, zato sam tražio one moje da požure. Stigli su mi bili Ljevoriječani, stigli bi i Nahijaši, ali su ih ispred Podgorice dočekali agenti Pašića: Svrdlanović, Ljubo Bakić, Dragiša Boričić, tutikvanti, oni što su nam i prije bunili vojsku. Paniku su izazvali, vratili ih - da ne vide saveznici, da ne uporede naše dvije vojske: jedna umorna i lipsala od tifusa, a druga zdrava i vesela...".*

O čovjeku izuzetnih sposobnosti, Lalić će napisati: *„Dubok je, pa čak i kada ne zna -zna da će znati i ne predomišlja se nego polako radi. To je jedan od onih što u tami i dubini dugo mijese neku trajnost koja će iznenaditi otkud i kako se stvori."*

O sočnosti crnogorskog jezika

Neke sekvence u Lalićevim djelima toliko vjerno dočaravaju svježinu i sočnost crnogorskog jezika, da se nama čitaocima sve to učini toliko blisko kao i da smo sami bili prisutni kada je izgovoreno. Njegov književni junak Đujo Vojvodić, italijanski saradnik grdi svoje komšije nakon propasti ustanka: *„Vidite li braćo moja, Starobrzaci i Brzaci, Musičići i Bukurići, Lužančići i ostale budalaste poganštine što vas neću ni brojati - do čega vas je najzad dovela pamet vaša popišana? Zborih li ja vama glupaćima, kozarima i govedarima: ne na stranu Vojvodići, jadovići! Izgorećete Musičići, mrčovići, posrovići, braćo moja praznoglava! ... Vi me kanda prezirete: Ne zna Đujo šta prdunja, i meni za inat polećeste za onom vašom balavurdijom dugih kosa, za muvama, te u govna... Eto tako, pa sad ne mogu da vas poznam, Mirčetići, Goričići, sokolovi iz ratova, sojevići i plemići - neki otekli, neki pomodreli, nekakve su vam čvoruge izbile i modrice, kao da ste iz drugog naroda - toliko su vas udesili ovi posrani Kalabrezi i kepeci i žabari, pas im mater švaštojedsku..."*

O narodnim mudrostima

Lalić je zapisao veliki broj narodnih mudrosti, kao na primjer: *Nije svako zlo za gore no da vide ljudi šta ne valja; Vama je škola pamet popila pa ne znate ni otkud ste šuplji; Ne znaš ti baš mnogo, iako ti se čini. Tebe i još neke s tobom - škola vas je zatupila, obogaljila; Nema svadbe bez mesa; Crnogorcu stoput učini, a jednom mu ne učini - kao da mu nikad ništa u životu nijesi valjao; Zato kaže Petronije: Ne treba mnogo vjerovati našim planovima, pošto sudbina ima svoje predračune;*

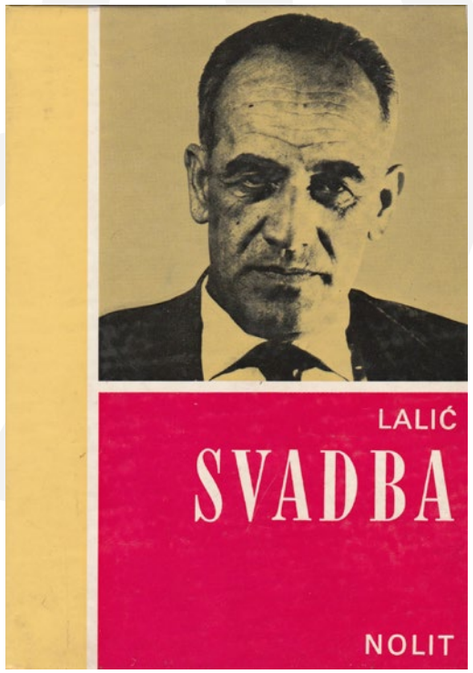

Ako vi prvi ne udarite, iznenada i bez milosti, oni vas neće zažaliti; Da je brat dobar i bog bi ga imao; Ako je rođačka zavist u pitanju, onda zavist crnogorska ima mašte i ne bira sredstva; U Ćesara slana ruka, bleje za njom; Što dikla navikla; Nema budalaša ka iz škole; Kad je muka nije bruka.

O filozofskim razmatranjima

Neke sekvence u Lalićevim romanima su filozofskog karaktera, kao što je pitanje: *„Šta je čovjek? Uspomena na zemlji ili ni to". Na drugom mjestu, pisac kaže: „Čovjek je, ustvari, jedna osrednja predstava prirode, a priroda te svoje predstave ne planira - izgrađuje ih više iz dosade, kao pećinske stalaktite ili kristale iz rastvora. Ponekad, tek stane začuđena, pa pokuša da se prisjeti šta je htjela sa ogledalima i sumnjivim odbljescima što su se slučajno iskristalisali gdje im nije bili mjesta. Kada joj neka od tih komedija ne uspije, ona to ne primjećuje; pa i kad uspije privremeno, ona je, svejedno skine sa pozornice i ide dalje. Uopšte smo mi, mali i „veliki", zatvorenici majke zemlje. Njena tamnica nema vrata ni da se uđe ni da se izađe iz života, pa smo tako osuđeni da se vrzmamo po površini, zanoseći se uzaludnim zamislima i strepeći bez razloga."* Tu je i imperativ: *„Mora da se ide i kada se ne zna kud!"Filozofska je i piščeva definicija života: „Život je veliko ništa između dva sna."*

O dobru i zlu, Lalić će napisati: *„Prečesto se promijeni Dobro u Zlo, a rijetko biva i obratno. Nije svako Zlo za gore, a ni svako Dobro za bolje. Ne može se unaprijed pogoditi u šta se šta prerušilo."*

Interesantan je piščev pogled na vjerovanje u besmrtnost duše: *„Ipak, uprkos svemu znanom, još može biti da je naše primitivno i iskonsko vjerovanje u besmrtnost nematerijalne duše u stvari jedno predosjećanje i predviđanje kao mnoga koja su se obistinila.... To što su stari nazivali dušom, vjerovatno je neotkriveni oblik energije, to jest zračenje nekog jezgra neuhvatljive prefinjene materije koju naša čula ne mogu da opaze jer je stalno na ivici nepostojanja. Možda u trenutku rasula bića to jezgro na neki način eksplodira, bljesne, raspe zrake na sve strane - pri tome neki od tih zraka dopru do za njih prijemčivih ogledala u daljini....* Ili, drukčije: *sva su srodna srca montirana na istim ili bliskim talasima; kad se raziđu po svijetu, svako ostaje na istom talasu, te se međusobno osluškuju gurajući kroz vrijeme, i ako svijest o tome ni pojma nema. A kada neko od tih srca odjednom stane - druga, srodna srca, makar u daljini, osjete oštar ili potmuo bol ..."*

O putevima izlaska iz „zatvorenih krugova"

Veliki pisac Mihailo Lalić, i pored obilja pesimizma koje srećemo u njegovim romanima kada je u pitanju strahovita stvarnost Crne Gore, koju nam on manirom velikog pisca dočarava - ne dozvoljava da nas preplavi beznađe. Zato će on, između ostalog, zapisati da je godine 1916, nakon pada Lovćena i pokušaja nekih jedinica crnogorske vojske da se upute prema Skadru, stigla informacija da su Austrijanci već blokirali taj pravac. Poznati crnogorski general Mitar Martinović, koji se kao civil tu našao je rekao: *„Padosmo mi u novo ropstvo, ne dadoše nam da progledamo! - Ama strikane, neće biti tako - , više brkajlija iz Drobnjaka ili iz Pive, s lijevom rukom u zavoju, obješenom oko vrata. Čovjek padne, pa se digne i mi ćemo! Trpjećemo dok je zime, a to je svega dva mjeseca, najviše tri, dokle gora ozeleni... Nijesmo mi bili nikada strpljiv narod, ni do bog"*

„Odjedanput, te proste riječi i glas kojim su izgovorene, oštar, sirov, s prizvukom inata, sa šiljcima – otvoriše izlaz iz kruga, otkriše mi parče puta pred očima", završava Lalić svoj roman „Dokle gora zazeleni".

U romanu „Hajka" Lalić piše o partizanskom porazu od strane udruženih italijansko-četničkih snaga, progonu i sudbini preostalih boraca (ilegalaca), koji nijesu otišli sa brigadana u Zapadnu Bosnu. Tu tragičnu stvarnost, pogibije i demoralizaciju, jezivo hladne zime 1942. godine, ali i nesalomivi duh naslijeđen od predaka koji progovara kroz nekog pojedinca, pisac ovako oslikava: *„Prođe najzad to, raširi se mrtva tišina poraza kao magla. Stišali se ljudi-panjevi u magli, nijema i pusta krčevina. Samo se stari Jovan Jasikić probija gore-dolje, kroz tu maglu i krčevinu, sve je njegovo poginulo, od jada ne može da se smiri. Pognut ide, oči mu se iskre, teško mu je da se navikne na taj svijet što je odjedanput pustoš postao. Iznenada se uspravi i vikne: Šta je sad ovo? Mrtvilo neko zavladalo. Zar ste mislili da džabe nekako dobijete bitku?... Oni što su izginuli znali su da se ne može džabe. Sada su mrtvi. Lako je njima sad, a živi treba da žive i da produže... Ne živi se od plača i od tuge! Uzeo je gusle, sjede i prevuče gudalom po strunama. Pustio ih je da jadikuju, umjesto njega i svih drugih; natjera ih da se uzljute i da se zagrcnu od prijetnje, pa da najzad progovore prečišćenim ljudskim glasovima: Čevo slavno, gnijezdo junačko, a krvavo ljudsko razbojište, mnoge li si vojske zapamtilo..."*

U romanu *„Zlo proljeće", Mihailo Lalić se osvrće na neprekidnu, upornu borbu svojih Vasojevića: „Ni đedovima unazad u nedogled nije bilo lakše no nama. Silazili su iz ljevorečkih potoka, sirotinja, u ove doline podijeljene među begovima, pritisnute klimenačkim stočarima. I onda su se tukli sa Klimentima, sto godina ili više za tuđu zemlju, i potukli ih i rastjerali u zbjegove. Zatim su počeli kavgu sa begovima i polako ih istisnuli, sami. Niko im nije pomogao, bez nade su bili, a uporni kao nesreća. Proglasili su rijeki Među za granicu, sredinom korita i Turke su ubijedili da je tako od starine, pola sela Ivanbegovina a sama druga polovina Turska."*

JANA KRIVOKAPIĆ

CRNOGORSKI KULTURNI CENTAR U LOVĆENCU

Jana Krivokapić (2000), recitatorka, studentica Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Unuka crnogorskih iseljenika koji su se nakon Drugog svjetskog rata naselili u Lovćenac. Dobitnica godišnje nagrade „Da je vječna Crna Gora – Milorad Mido Vujošević“ koju UCS „Krstaš“ dodjeljuje za izuzetan doprinos u očuvanju nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Srbiji.

Pored rada biblioteke, čitaonice, dramsko recitatorskog studija i folklorne sekcije Crnogorski kulturni centar u Lovćencu je u peridu iozmeđu dva broja Identiteta nizom aktivnosti i organizacijom kulturnih događaja nastavio misiju prezentovanja crnogorske savremene i tradicionalne kulture u cilju očuvanja nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Republici Srbiji. U nastavku, hronološki navodimo najvažnije događaje i aktivnosti.

8. Pokrajinska smotra recitatora na crnogorskom jeziku
14. maj 2024.

Osma Pokrajinska smotra recitatora na crnogorskom jeziku učenika osnovnih i srednjih škola sa teritorije Autonomne Pokrajine Vojvodine završena je izborom najboljih u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu. Takmičare je ocjenjivao žiri u sastavu: apsolvent Fakulteta za crnogorski jezik i književnostJana Krivokapić, recitatorke i voditeljke Isidora Ražnatović i Milena Drašković i publicista i istraživač crnogorske dijaspore Nenad Stevović.

Na ovogodišnjoj smotri učestvovali su recitatori iz 14 vojvođanskih škola, a najuspješnija u kategoriji nižeg uzrasta je Dunja Ivanović učenicadrugog razreda Osnovne škole „Vuk Karadžić” iz Lovćenca, dok su Miljan Đurović i Dunja Milović iz škole „Petar Petrović Njegoš” iz Vrbasa najbolji u takmičenju za uzrast od petog do osmog razreda. Zbog pojačanog kriterijuma ocjenjivanjažiri je odlučio da za srednjoškolski uzrast ne dodijeli nagradu.

Pored zahvalnice svi učesnici smotre su dobili i knjigu iz crnogorske književnosti. Nagrada za najuspješnije takmičare, i njihove nastavnike, je edukativno putovanje na Cetinje koje će biti realizovano u julu mjesecu ove godine. Organizator smotre je Crnogorsko kulturno prosvjetno društvo „Princeza Ksenija” iz Lovćenca uz podršku Uprave za saradnju sa dijasporom i iseljenicima Crne Gore.

Izložba Matice crnogorske na Dan nezavisnosti Crne Gore
21. maj 2024.

U čast obilježavanja Dana nezavisnosti Crne Gore u galeriji Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu otvorena je izložba „Crnogorsko ćirilsko štamparstvo XV i XVI vijeka” koju je priredila Matica crnogorska. Postavku izložbe

Sa otvaranja izložbe

čine 24 ilustrovana panoa, uz prateći katalog na crnogorskom i engleskom jeziku, što posjetiocima omogućava da se upoznaju sa crnogorskim ćirilskim inkunabulama, dubokim korijenima crnogorske pismenosti i bogatstvom crnogorske kulturne baštine iz perioda renesanse.

Govorili su publicista i istraživač Nenad Stevović i dr Radonja Dubljević, povjerenik Matice crnogorske za Srbiju koji je otvorio izložbu. U kulturno-umjetničkom programu nastupili su hor i recitatori Crnogorskog kulturno prosvjetnog društva „Princeza Ksenija” iz Lovćenca.

Program povodom Dana državnosti Crne Gore
13. jul 2024.

Bogatim i sadržajnim kulturno umjetničkim programom u Lovćencu je obilježen 13. jul - Dan državnosti Crne Gore. Na platou ispred Crnogorskog kulturnog centra, na kojem dominiraju biste crnogorskog vladike Njegoša i kralja Nikole I, program su izveli članovi Crnogorskog kulturno prosvjetnog društva „Princeza Ksenija”. Recitatori su govorili stihove Dragana Radulovića, Miladina Šobića i Slavke Daković, besjedu Veljka Vlahovića i monolog crnogorske princeze Ksenije. Dječiji

Izložba Crnogorsko ćirilsko štamparstvo XV i XVI vijeka

Dan državnosti Crne Gore

hor se predstavio sa pjesmama, a folklorna sekcija sa igrama iz Stare Crne Gore.

U sklopu programa posjetioci su u novoopremljenoj galeriji društva imali priliku da vide stalnu postavku radova nastalih tokom 4 saziva Likovne kolonije "Lovćenački koloriti". Ovu jedinstvenu kolekciju čine više desetina vrijednih umjetničkih djela 20 akademskih slikara iz Srbije, Francuske, Sjeverne Makedonije i Crne Gore. U Crnogorskom kulturnom centru je otvorena izložba ratnih fotografija „Epopeja crnogorskih partizana" koju je priredilo Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš".

Događaju u Lovćencu su prisustvovali generalna konzulka Crne Gore u Srbiji Nevenka Ćirović, konzul Bogoljub Jegdić i viši savjetnik u Upravi za saradnju sa dijasporom i iseljenicima Alen Mujević.

5. Likovna kolonija
„Lovćenački koloriti"
20. oktobar 2024.

Otvaranjem izložbe u galeriji Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu završena je peta Likovna kolonija „Lovćenački koloriti". Na koloniji je učestvovalo 6 akademskih likovnih umjetnika: mg Žvonko Pavličić univerzitetski profesor i istoričar umjetnosti

Učesnici 5. Likovne kolonije Lovćenački koloriti

Promocija knjige Ilije Kapičića

iz Danilovgrada, mg slikarstva Mićo Mitić koji živi i stvara u Dimitrovgradu, master slikarstva Jelena Kukić iz Apatina, mg Alina Godomski Todorović akademska slikarka iz Beograda, mg grafike i vanredni univeritetski profesor Nikos Arvanitidis iz Sremskih Karlovaca i mg grafike Nataša Budimlija Krstić iz Beograda.

Otvaranju izložbe u galeriji Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu prisustvovali su svi učesnici ovogodišnjeg saziva koje je publici predstavio umjetnički direktor Nenad Stevović, dok je u ime učesnika izložbu otvorio selektor kolonije, akademski slikar Žvonko Pavličić. Moderatorka kulturnog događaja je bila Natalija Kaluđerović, a u kulturno-umjetničkom programu nastupio je violinista Andraš Tot.

Otvaranju izložbe prisustvovao je konzul Crne Gore Bogoljub Jegdić, koji je u društvu slikara obišao stalnu postavku radova od osnivanja Likovne kolonije „Lovćenački koloriti" koju čine više od 50 djela 22 akademska umjetnika iz Srbije, Crne Gore, Francuske i Severne Makedonije.Organizator likovne kolonije „Lovćenački koloriti" je Crnogorsko kulturno prosvjetno društvo „Princeza Ksenija" uz podršku Ministarstva dijaspore Crne Gore.

Promocija romana
„Do dna bezdana" Ilije Kapičića
26. oktobar 2024.

Roman „Do dna bezdana" crnogorskog pisca, publiciste i prevodioca Ilije Kapičića predstavljen je u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu. Pored autora govorili su publicista Nenad Stevović i građanska aktivistkinja Bojana Vatić, dok se publicista Borislav Cimeša sa Cetinja publici obratio video porukom. U programu je učestvovala i recitatorka Natalija Kaluđerović.

Roman „Do dna bezdana" je treća knjiga Ilije Kapičića koja prati život i djelo švajcarskog psihijatra i psihoanalitičara Karla Gustava Junga, kontraverznog naučnika svjetskog ugleda čiji rad je značajno uticao na razvoj više naučnih disciplina. Knjiga je izašla 2020. godine u izdanju Crnogorskog kulturnog foruma sa Cetinja.

Godišnja nagrada
„Da je vječna Crna Gora –
Milorad Mido Vujošević"
30. decembar 2024.

Na Svečanoj akademiji održanoj u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu prestižno priznanje Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš" - Godišnja nagrada „Da je vječna Crna Gora

– Milorad Mido Vujošević" dodijeljena je dr Milovanu – Milu Jankoviću sa Cetinja. Nagrada se dodjeljuje za izuzetan doprinos u očuvanju nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Republici Srbiji.

Ljekar, humanista i veliki prijatelj crnogorske zajednice u Lovćencu, Milovan Milo Janković je bio gradonačelnik Cetinja u istorijskom periodu obnove crnogorske nezavisnosti. U ime prijestonice potpisao je, 2006. godine, Sporazum o saradnji između opština Mali Iđoš i Cetinje i na taj način dodatno osnažio veze građana Lovćenca sa svojom postojbinom. Milovan Janković je 2012. godine, na platou ispred Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu, otkrio bistu crnogorskog vladike i književnika Petra II Petrovića Njegoša. Dobitnik je Povelje „Ivan Crnojević" i 13. novembarske nagrade prijestonice Cetinja, kao i nagrade „Dr. Petar Miljanić" najvećeg priznanja Društva ljekara Crne Gore. Nosilac je titule „Viteza Malteškog reda".

Moderatorka akademije je bila Jana Krivokapić, u ime žirija odluku je obrazložio predsjednik udruženja „Krstaš" Nenad Stevović, a lauerat nagrade se obratio putem video linka. U muzičkom dijelu programa učestvovali su pjevačka grupa Crnogorskog kulturno prosvjetnog društva „Princeza Ksenija" i gitaristkinja Barbara Bede.

Promocija zbirke pjesama Milivoja Abramovića
30. maj 2025.

U Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu održana je premijerna promocija posthumno objavljene zbirke pjesama „Moj otac svetac" Milivoja Miška Abramovića. Govorili su pedagog kulture govora Vesna Drinčić Đilas, akademski slikar Svetislav Šljukić i publicista Nenad Stević. Izvod iz recenzije, koju je napisao pjesnik Duško Trifunović, pročitala je Iva Abramović.

Milivoje Miško Abramović (1950-1996) je bio pregalac koji je ostavio dubok trag u kulturnom životu Lovćenca i Vrbasa. Jedan je od najznačajnijih književnih stvaralaca iz prve generacije crnogorskih kolonista rođenih u Vojvodini. Kroz njegov cijeli literarni opus prožima se nostalgija za postojbinom Crnom Gorom i neumitna bol za rano preminulim ocem. Autor je više zbirki pjesama i romana koji čekaju trenutak da budu objavljeni. Njegovo najpoznatije djelo monodrama Miluša Mrgudova je prenesena na pozornicu u izvođenju Vesne Drinčić Đilas, dramske umjetnice iz Vrbasa.

U ime porodice prisutnima se obratio Marko Abramović kome je Crnogorski kulturni centar dodijelio zahvalnicu za pomoć i podršku u cilju očuvanja kulturnog, nacionalnog i jezičkog identiteta crnogorske zajednice u Lovćencu.

Veče poezije Milivoja Miška Abramovića

9. Pokrajinska smotra recitatora na crnogorskom jeziku
30. jun 2025.

Deveta Pokrajinska smotra recitatora na crnogorskom jeziku učenika osnovnih i srednjih škola sa teritorije Autonomne Pokrajine Vojvodine završena je izborom najboljih u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu. Na ovogodišnjoj smotri učestvovali su recitatori iz 15 vojvođanskih škola. Najuspješnija u kategoriji nižeg uzrasta je Maša Lučić učenica četvrtog razreda Osnovne škole „Vuk Karadžić" iz Lovćenca, dok je u srednjem uzrastu najbolji Maksim Žvicer učenik šestog razreda Osnovne škole „Miroslav Antić" sa Palića. U kategoriji srednjoškolaca prvo mjesto osvojila je Mia Kanban učenica gimnazije „Laza Kostić" iz Novog Sada. Svi učesnici smotre (109) su dobili zahvalnicu i knjigu iz crnogorske književnosti. Nagrada za najuspješnije takmičare je edukativno putovanje na Cetinje. Organizator smotre je Crnogorsko kulturno prosvjetno društvo „Princeza Ksenija" iz Lovćenca uz podršku Ministarstva dijaspore Crne Gore.

Izloža 13. jul – Dani prkosa i ponosa

Promocija knjige Kulturni život Lovćenca u 20. vijeku

Izložba Matice crnogorske:
„13. jul – Dani prkosa i ponosa"
12. jul 2025.

U čast obilježavanja 13. jula Dana Državnocsti Crne Gore u Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu otvorena je izložba Matice crnogorske: „13. jul – Dani prkosa i ponosa". Postavku izložbu čine 22 ilustrovana panoa sa fotografijama i dokumentima iz perioda pripreme ustanka i događanja nakon toga i predstavlja značajan doprinos njegovanju kulture sjećanja. Autori izložbe su Jadranka Selhanović, Ivan Ivanović, Danilo Ivezić i Adnan Prekić koji je i autor teksta za katalog, dok je dizajn djelo Suzane Pajović.

Izložbu je otvorio povjerenik Matice crnogorske za Republiku Srbiju dr Radonja Dubljević, a govorio je i publicista i istraživač Nenad Stevović. U programu je učestvovala i recitatorka Dunja Milović koja je govorila stihove savremenih crnogorskih pjesnika, Slavke Daković sa Cetinja i Marinka Pavićevića iz Nikšića. Otvaranju je prisustvovala i Nevenka Ćirović, generalna konzulka Crne Gore u Republici Srbiji.

Izložbu koju je zainteresovana publika mogla da pogleda do 31. jula, Matica crnogorska je organizovala u saradnji sa Udruženjem Crnogoraca Srbije „Krstaš". U ime te dvije organizacije Radonja Dubljević i Nenad Stevović su položili cvijeće na spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora 1941-1945. godine koji dominira u centru Lovćenca.

Premijerna promocija knjige
„Kulturni život Lovćenca
u 20. vijeku"
13. septembar 2025.

Povodom 80. godišnjice kolonizacije Crnogoraca u Vojvodinu, premijerno je predstavljena knjiga „Kulturni život Lovćenca u 20. vijeku" publiciste i istraživača Nenada Stevovića.

Moderatorka kulturnog događaja je bila Milena Bulajić, a o knjizi su govorili istoričatka Dragica Vukotić i autor. Zasnovan na nacionalnoj tradiciji, kulturni život Lovćenca u 20. vijeku, svoje autentično potvrđivanje i široku emancipaciju izrazio je u pozorišnom, muzičkom, likovnom, bibliotečkom i bioskopskom životu, spomeničkoj kulturi, književnosti, izdavačkoj djelatnosti. Taj široko izraženi duh i oblik kulture obilježiće socijalni aktivizam, inkluziju i emancipatorski ambijent utemeljan na identitetskim svojstvima i obilježjima viševjekovne crnogorske kulture i

nove jugoslovenske kulturne politike. Knjiga „Kulturni život Lovćenca u 20. vijeku" je izašla u izdanju Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš" i časopisa „Komuna" iz Podgorice uz podršku Ministarstva dijaspore Crne Gore.

Autorsko veče
akademika Julijana Tamaša
23. oktobar 2025.

U Crnogorskom kulturnom centru u Lovćencu održano je autorsko književno veče akademika Julijana Tamaša pod nazivom „Doprinos manjinskih zajednica svjetskoj civilizaciji". Pored akademika Julijana Tamaša govorili su prof. dr Đura Hardi, šef Odsjeka za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i msr Nenad Stević, publicista i istraživač. Video linkom publici se obratio crnogorski književnik Božidar Proročić.

Tokom interaktivnog dijaloga akademik Julijan Tamaš je govorio o identitetu, odnosu nauke, umjetnosti i politike, o intelektualcima i njihovoj ulozi u društvu, o književnicima iz manjinskih zajednica koji su doprinijeli svjetskoj civilizaciji, kao i o svom odnosu prema Crnoj Gori i velikanima njene književnosti.

U recitatorskom i muzičkom dijelu programa nastupili su Filip Pronek i Ivan Leščešen članovi KUD „Ivan Senjuk" iz Kule. Kulturnom događaju prisustvovali su diplomatski predstavnici Ukrajine i Crne Gore u Republici Srbiji.

Prof. dr Julijan Tamaš je akademik Nacionalne akademije nauka i umjetnosti Ukrajine i Vojvođanske akademije nauka i umjetnosti čiji je bio dugogodišnji predsjednik. Počasni je doktor Užgorodskog nacionalnog univerziteta. Ima oko 1000 objavljenih naučnih i književnih radova, od toga 55 autorskih knjiga. Bio je redovni profesor i Šef Katedre za rusinski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

6. Likovna kolonija
„Lovćenački koloriti"
2. novembar 2025.

Svečanim otvaranjem izložbe u izložbenom salonu Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu završena je šesta Likovna kolonija „Lovćenački koloriti". Na koloniji je učestvovalo 6 akademskih likovnih umjetnika: mr slikarstva Milica Raičević iz Ivanjice, dr Silvia Jelačić akademska slikarka i Svetislav Šljukić akademski slikar iz Vrbasa, Vesna Lisica akademska vajarka iz Kule, Zdravko Vučinić slikar, istoričar umjet-

Autorsko veče akademika Julijana Tamaša

Otvaranje izložbe radova sa 6. Likovne kolonije Lovćenački koloriti

nosti i likovni kritičar iz Beograda i selektor likovne kolonije mr Žvonko Pavličić univerzitetski profesor i istoričar umjetnosti iz Danilovgrada.

Otvaranju izložbe prisustvovali su svi učesnici ovogodišnjeg saziva koje je publici predstavio umjetnički direktor Nenad Stevović, dok je izložbu otvorio slikar Zdravko Vučinić. U kulturno-umjetničkom programu nastupio je hor Kulturnog centra iz Vrbasa „Bački pevači". Organizator likovne kolonije „Lovćenački koloriti" je Crnogorsko kulturno prosvjetno društvo „Princeza Ksenija" uz podršku Ministarstva dijaspore Crne Gore.

Godišnja nagrada
„Da je vječna Crna Gora – Milorad Mido Vujošević"
decembar 2025.

Laureat Godišnje nagrade Udruženja Crnogoraca „Krstaš" - „Da je vječna Crna Gora – Milorad Mido Vujošević" za 2025. godinu je Crnogorska porodica iz Berlina. Nagrada se dodjeljuje za izuzetan doprinos u očuvanju nacionalnog identiteta crnogorske zajednice u Republici Srbiji.

Crnogorska porodica iz Berlina je omogućila rad Crnogorskog kulturnog centra u Lovćencu tokom protekle godine. Realizovane su planirane aktivnosti institucije koja u simboličnoj ravni predstavlja nukleus nacionalnog identiteta, odanosti i ljubavi crnogorskih iseljenika prema svojoj postojbini Crnoj Gori. Obogaćen je knjižni fond Crnogorske biblioteke i čitaonice, održane su promocije književnih i publicističkih radova crnogorskih iseljenika i autorske večeri istaknutih intelektualaca. Otvorene su izložbe istorijske tematike, kao i izložbe akademskih slikara iz zemlje i regiona. Opremljen je galerijski prostor sa stalnom postavkom umjetničkih radova iz fonda kulturnog centra. Dramsko recitatorski studio, pjevačka grupa i folklorna sekcija su pored nastupa u Lovćencu, gostovali i u drugim sredimama.

Crnogorski kulturni centar je nastavio misiju očuvanja i prezentovanja crnogorske tradicionalne i savremene kulture zahvaljujući crnogorskoj porodici iz Berlina, čija filantropska djela su izraz istinske solidarnosti, moralnosti i patriotizma.

OSUĐENA PJESMA JOVANA RADOJEVIĆA

Jovan Radojević (1928–1992), profesor književnosti, pjesnik i romanopisac, rođen je u Mokrome kod Šavnika, 14. oktobra 1928. godine. Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu. Realnu gimnaziju otpočeo je u Nikšiću, pri kraju rata godinu dana nastavio u Plovdivu (Bugarska), a maturirao u Nikšiću. Filozofski fakultet završio je u Beogradu. Radio je kao profesor književnosti u školama u Šavniku (1955-56), Beogradu (1957-58), Prizrenu (1958-60), Obrenovcu (1960-65) i od 1965. godine u Vrbasu. Počeo je pisati poeziju dok je bio učenik gimnazije. O jednoj od njegovih pjesama iz toga perioda afirmativno je pisao, 1949. godine, književni kritičar Vido Latković. Nekoliko decenija proživio je u manjim mjestima van Crne Gore, u stvaralačkoj samoći. Preminuo je u Vrbasu 29. septembra 1992. godine.

Autor je poznate i od ideoloških komesara osuđene pjesme *Golijatove marginalije,* pjesme „nacionalne sudbine, snažne, skoro biblijske poetske priče". U njoj silnik Golijat „sa strašću i bez ikakvoga zazora" traži tuđu glavu, da je „obezglavi, da ona sobom više ne čovjekuje i ne vjekuje, već da bude poništena i da dâ sve što je odnjihala u čovjekovanju, te da joj se tako zatre samosaznanje i samoodređenje", kako zaključuje kritika.

Pjesma Jovana Radojevića *Golijatove marginalije,* objavljena u časopisu „Ovdje", početkom 1970, u kojoj se metaforičkim jezikom bori za integritet ličnosti, slobodu izbora i prirodno pravo čovjeka na postojanje u svome individualnom i kolektivnom biću. Na plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore (20. februara 1970) osuđena je kao „nacionalistička", politički provokativna i da predstavlja „atak na bratstvo i jedinstvo crnogorskog i srpskog naroda". Ta osuda najviše političke instance dobila je publicitet u tadašnjoj Jugoslaviji, što je imalo negativne posljedice po pjesnikovo dalje javno djelovanje.

Književni kritičar Borislav Jovanović piše o Jovanu Radojeviću: *„Mrtvi pjesnici se javljaju iznova. Iz svog definitivnog, zaokruženog ljudskog i poetskog prostora. Pogotovo, ako su za života bili samoćutni, ili pak (samo)izgnani. I naročito, onda kada su svoju poeziju pripremali za posthumna izdanja. Sve ovo može se odnositi i na pjesnika Jovana Radojevića čiji je glas zaboravljenog pjesnika trajao – i traje – do danas... Ovovremeni susret sa ovom poezijom izazovan je iz dva razloga. Prvi je što je riječ o poeziji čiji je autor bio dubokim, skoro zogovićevskim žilama vezan za pjesmu. Pjesnik koji je, zapravo, svoju izabranu i nametnutu skrajnutost iz života kompenzirao bjekstvom u poeziju i samoću. Izabrao je to sa iskrenim, etičko-poetskim stoicizmom. Marginalije svakodnevice Jovan Radojević je pretvorio u nadmoć lične, individualne, pjesničke pozicije. Zid stvarnosti uklanjao je bezzidošću sopstvenih poetskih sidrišta kojih ako nije bilo, živio je nostalgijom za njima. Iz tih egzistencijalnih oslonaca Radojević je gradio uvide u sopstvenu samoću. A*

„u samoći – kaže Tibul – budi sam sebi cio svijet". Imati pjesmu, biti u sopstvenoj riječi, predati se poeziji – to je drugost kojoj se ovaj pjesnik asketski predavao: „U pjesmi i pjesmom pomjeren, svijet je ljepši od sebe."

Akademik Radoslav Rotković o Jovanu i familiji Radojević između ostalog je govorio: *„... Jovan je odrastao u jednoj rijetkoj familiji koja je samo u jednoj generaciji dala tri pisca, Radoja, Jovana i Danila. A u drugoj još jednoga, Milovana, i jednu klaviristkinju od karijere Kosanu. Tri brata na istoj strani to nije u nas neko pravilo. Tri brata u borbi za svoj narod bili su u nemilosti države jer Ranković je bio Draža sa petokrakom. Kao što je Amfilohije đavo sa krstom. Sve što smo poslije rata osnivali, a imalo je crnogorski naziv ili orijentaciju, Ranković je ukidao. Čak je i ustanak u Srbiji izmislio da bi omalovažio naš ustanak... A kad je Jovan Radojević, u reviji „Ovdje" februara 1970, objavio veliku pjesmu baš o ovome našemu stradanju pod naslovom „Golijatove marginalije", u kojoj je sažeta sva ova problematika s kojom se i danas rvemo, a nijesu u njoj pominjani ni Srbi ni Crnogorci, krivci su se ipak prepoznali pa je naše partijsko rukovodstvo bilo prinuđeno da bude poslušno, iako ipak smijenjeno jer je ocijenjeno da nije dovoljno poslušno i pjesmu je napalo kao atak na bratstvo i jedinstvo crnogorskog i srpskog naroda iako je ona, ta pjesma, upravo efektni poetski protest protiv razbraćanja. Mi ginuli za njih, a oni nam uzeli državu i još ne smijemo, vele, ni da se naljutimo jer to njih nervira, jer je to put ka slozi... Trebalo bi napraviti antologiju tijeh strašnijeh pjesama, od Žogovićeve „Internacije Crne Gore", Đonovićevih „Crnaca i Crnogorca", Banjevićeve „Molitve svetom Vasiliju Ostroškom", do Jovanovog „Golijata" i Brkovićevih „Kučkinih sinova".*

(oktobar 2008, KIC „Budo Tomović", Podgorica)

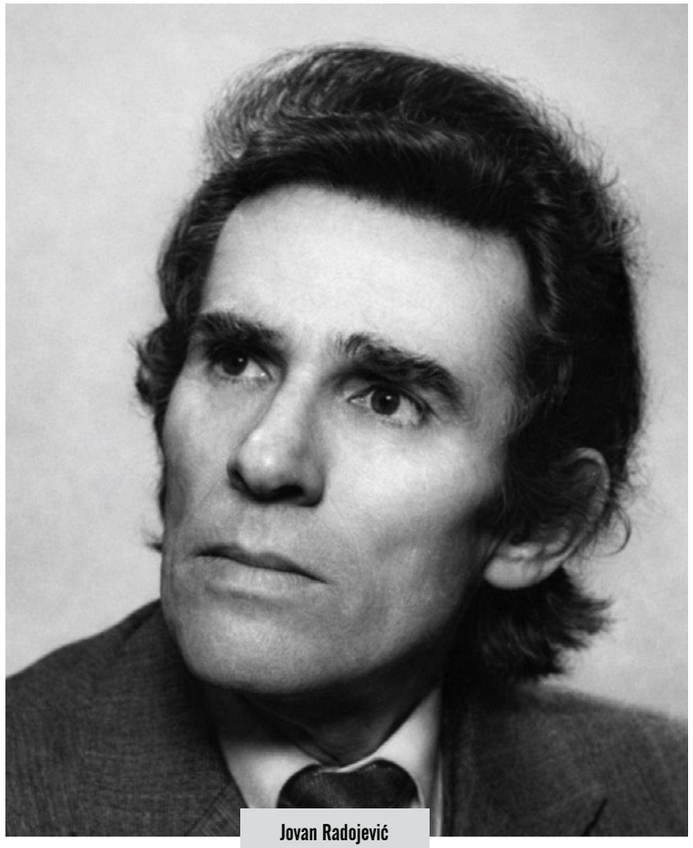

Jovan Radojević

GOLIJATOVE MARGINALIJE

Nije još nijedna glava
otkinuta na lijepi način

I
Daj mi svoju glavu,
donesi je,
da ruke ne pružam... kako ti ono kažeš
da činim. Daj mi je kao brat bratu.

Moja je ta tvoja glava. Daj mi
tu tvoju moju našu glavu!
Vidi ti njega: ne da! Kaže da me voli
a ne da glavu!?

To je, tvrdim sobom tvojijem grobom,
moja glava,
jer – ja sam dvoglav i troglav i stoglav,
a ti – nerođen Izraelac u meni Filistejcu,
u jednoj – u mojoj glavi, u mojoj slavi.

Moj si brat u meni, začetak mene.
Otkud to da postojiš a ja te čituljom
porekoh!?
Budi mi jezik, duh i misao, značenje i
prošlost,
ja ću tvoja glava i ime: budućnost.

II
Daj mi s jezikom glavu! Bezjezičan i
bezglav budi u meni!
– tako ti moje pjesme što ju je tvoja glava spjevala,
– tako ti mojega vijenca što ga ti isplete
oko svoje glave,
– tako ti svijeh rijeka što teku od tebe
meni.

Zborim trbuhom imena i glave, iz njega
i njime.
I nogom svojom zborim,
i opankom, i svijem što imam:
Ne želim ništa tuđe bez ovo što je do
mene...

Treba bratski lijepo živjeti i mrijeti.

Kad te čuh i viđeh, rekoh prvo: ti si Ja.
a ne: ja sam ti. To je moj princip,
tako se ravnam sa braćom svojom.

Instinkt gradi glavu od tuđijeh glava.
Tvoja glava rađe glave a moja glad.
Čupam jezik tvoj! Glava se za jezik nosi:
trbuhu mojega imena treba mnogo
jezika i glava.

III
Kad nemaš moje ime, nemaš ni svoju
glavu.
Ti snijevaš da postojiš, da si rođen, da
rasteš,
a to je u medicini poznato kao... itd... itd...
To je prvi dokaz da te nema i da te nije
ni bilo.

Drugo: kad nemaš moju glavu nemaš
ni svoj jezik,
jer: đe si vidio jezik bez glave, i obratno!?
Jezik ide zajedno s glavom i sa zakoljkom.
...Hvala ti što mi ono onda rasječe uže
oko grla.

Treće: ti si sav od glave! Znači
– nemaš tijelo i trbuh i usta i glad.
Nikad nijesi dao da ti drugi uzme glavu,
eto – ne možeš da umreš, a da si rođen,
mogao bi.

I stoto: tebe nema! Evo ti živ i širok grob:
JA I MOJE IME, divno kao pokrov u koji
se brat zavija.
Nema te u mojemu bogu. Tako Ja zapisah u mojoj crkvi.
Shvati da te nema. To je bar prosto.

—•—

Ovdje, Titograd, februar 1970;
Liberal, Cetinje, oktobar 1990;
Doklea, 2, Podgorica 1994, 76-77;
zbirka *Čelu dom je riječ*, Podgorica 2003, str. 55-57;
portal *Montenegrina*, 22. januar 2023;
Identitet, Cetinje, 11/2025.

TEODORA CRNOJ GORI

Teodora Bulatović, rođena 12. marta 2011. godine u Prokuplju, gdje i danas živi, uči, piše i sanja:

Iako sam rođena i odrasla u Srbiji, u meni teče i jedna dublja može se reći nit– ona koja me veže za Crnu Goru. Tamo su moji korijeni, tamo je moja tišina glasnija, a osjećanja dublja. Pisati o Crnoj Gori za mene nije samo inspiracija – to je potreba, bliskost i neizgovorena ljubav koja traži papir i pero. Danas, svaku pjesmu doživljavam kao svoje ogledalo. Pišem jer kroz stihove pronalazim svoj glas i jer vjerujem da ono što osjećamo – treba da se čuje.

Teodora Bulatović

CRNOJ GORI

Crna Goro, zemljo naša!
Hrabrost bije u tebi
I kad smo daleko,
Uvek nas vraćaš k sebi.

Crna Goro sunce naše
Koje nas zorom budi,
Mladost svoju pozovi,
Hrabrost joj ti probudi.

Tvoja nam jutarnja rosa
Umiva srce od tmine,
Pokazuje svima jasno
Za šta se živi i gine.

Za zemlju svoju i krv.
Njene ravnice i brda,
Za nasleđe djece svoje,
Krsnu slavu i Gospoda.

Crna Goro naše si sjeme
Iz kojeg smo nikli svi.
Ko ti zaboravi ime
Neka se zatre u krvi!

Nemamo mi sa čime
Boriti se protiv zloga
I bez tebe ne možemo
Izać' pred lice Gospoda.

Crna Goro naša si snaga
Zato čuvaj sva svoja blaga,
Da ih predaš u amanet
Našoj djeci ko majka.

Crna Goro naše si carstvo
I kruna naše vjere,
Ko želi steći nebesko,
Za tebe živi i umire!

DOK ME NEMA

Dok me nema
Nijesam tamo,
ali sve u meni jeste.

Otvoriš mi dlan,
i vidiš Bar,
onaj stari zid što se raspada od sunca
i miris smokve što curi niz laktove
djetinjstva.

U meni još uvjek gori
ona ista ljetnja svjetlost iz Tivta,
kao da su more i ja jednom disali isto.
Sad dišem ovdje,
al' mi fali slanost u grudima.

Znaš,
nije ni stvar u tome gdje sam,
nego gdje nijesam.

Nijesam
kraj Morače u rano jutro,
kad svijet još spava a kamen pamti.

Nijesam
na Cetinju kad kiša pada
pa se svaki korak čuje glasnije
nego misao.

Nijesam
u Nikšiću gdje i stope imaju akcenat,
gdje „đe si" znači više od „volim te".

Nekad zaboravim
kako zvuči vjetar na Žabljaku,
ali se sjetim
po načinu na koji mi nedostaje tišina.

Ovdje,
među drugim jezicima i drugim pogledima,
niko ne zna
šta znači
nositi zemlju ispod kože.

Crna Goro,
ne izgovaram tvoje ime često.
Ne zato što neću,
nego zato što boli.

Tišina zna da bude najglasnija
kad mi neko kaže „lijepa si"
a ja se sjetim
kako su mi to rekli
na čistom jeziku
na kamenu
pod suncem
kad sam bila svoja.

Imam četrnaest,
i još ne umijem da zaboravim.
Još ne želim.

Nosim te kao pismo koje nikad nijesam poslala,
kao molitvu koja nikad nije glasno rečena,
kao ljubav koju nijesam znala da objasnim.

I kad se smijem,
negdje u osmijehu
ti si.

Crna Goro,
dok me nema —
u meni vječno si!

Sreten Vujović (1957) rođen na Cetinju, pjesnik, profesor književnosti i prevodilac. Redovan član DANU. Zbog djelatnosti na očuvanju crnogorskog kulturnog i nacionalnog identiteta, kao i antiratnog angažovanja, ostajao bez posla, proganjan, hapšen i zatvaran. Početkom 90-ih ilegalno napušta Crnu Goru. Povratak iz egzila i amnestija je uslijedila nakon brojnih reakcija organizacija za zaštitu ljudskih prava, inostranih prosvjetnih, kulturnih i književničkih institucija među kojim je i Deklaracija Skupštine Svjetskog PEN-a 1995. u Pertu (Australija).

Sreten Vujović

Pjesmu *Rubeški besmrtnici* Vujović je posvetio junačkoj crnogorskoj komitskoj četi Sava Raspopovića koja je izginula 28. decembra 1923. u selu Rubežama, pokraj Nikšića. Jedanaest boraca za pravo čast i slobodu Crne Gore smrtno je stradalo u borbi sa srpskom žandarmerijom. Nakon ubistva, njihova tijela su izmasakrirana, a porodicama nije dozvoljeno da ih dostojno sahrane.

RUBEŠKI BESMRTNICI

Odbijaju umrijeti
rubeški pravednici

Odbijaju zaboraviti
sleđenim pogledima
zakovanim
za zvijezdu našu vodilju
izvan ovoga svijeta
izvan mjerljivosti ovozemaljske
odbijaju zaboraviti
vječnu ljubav
dom za koji se rado mre

Vide te oči vječne
i izvan svojih duplji

Smireni
i sjedinjeni sa kamenom
koji bi i prvo
i potonje uzglavlje
odlaze u Besmrtnost

Iz Onostranosti bdiju
i opominju

Još je snage i iskri
u Crnim Brdima
bez udara bi u kam očajale

Apostoli naši istinski
apostoli slobode
smiješe se studeni
koja ih je prigrlila
označene brojevima

Svejedno je
prvi ili jedanaesti

Svejedno je
u kojem
od nekoliko hiljada
spaljenih domova
su čelom pali

Ti domovi i danas dišu
njihovim plućima
dobuju njihovim srcima
koja neumorno
i dalje tuku i opominju
u pamet se
braća Crnogorci

Znale su ubice
i nepomenici
zlikovačkim naumom
da su ovđe
prva slova tekla

Zato su one
koji su im bili vični
pod udarcima kundaka
učili čitati naopačke
ne bi li izvrnuli
spoznaju o sebi
vlastitom domu
i ognjištu

Odbijaju umrijeti
rubeški heroji

I treba tako

Leže nasmijani i danas
u snježnom nametu
toploj postelji
onih koji istinski
ljube ovu zemlju

Znaju
sačuvali su
to što se ne da ubiti
duh naš dukljanski
i crnogorski

Ponosni bdiju
nad nama
nad onima
koji tek trebaju biti rođeni

Osmjehuju se vječno
izvan vremena
i odbijaju umrijeti
rubeški heroji

SRĐA MARTINOVIĆ

CRNOGORSKI KUTAK U BEČU

Tragajući za ostacima Crne Gore i Crnogoraca u velikim gradovima, put me je vodio u Austriju u potrazi za crnogorskim internircima, logorašima iz Mathauzena, prinčevskim grobovima, dnevniku Iva Vizina. Uz iskrenu podršku dragog Radivoja Radovića stigli smo u hladni Beč. Na prijedlog prijatelja i kolege Vučića Boškovića koji nam je svojim diplomatskim vezama odškrinuo vrata, našli smo se u Jermenskom manastiru u srcu u Beča.

Privilegovani dolaze u ove svete odaje. Potrebne su posebne najave i odobrenja. Koračamo hodnicima crnogorskog vladike Rada Tomova. Osjećaj je nevjerovatan, poseban. Dok otvaram vrata manastirskih odaja, očekujem susret sa istorijom, sa suštinom našeg postojanja. Sa sobom nosim simbolično vino „Sveti Petar Cetinjski" koje poklanjam manastiru. Pod velom emocija, obuzima me utisak da dugim hodnicima vidim vladičinu sjenku. Ista je onakva kao kada je 1847. godine Petar II došao u Beč sa namjerom da štampa knjigu koja će trajno oblikovati Crnu Goru. Dok oni pričaju istoriju duge tradicije štamparstva, želim da ih prekinem. Zanima me sve što znaju o Petru II i njegovom boravku u ovom manastiru. I pored istrajnih pitanja, sjećanja na vladiku su isčilila ali taj duh koji se osjeća i dalje je prisutan. Dok mi je ukazuju na autentičnu mašinu na kojoj je štampan vijenac, kao da osjećam traku dok radi, počinje da miriše hartija iz sredine 19. vijeka. Govore mi da je mašina na kojoj je štampan vijenac penzionisana tek 2000. godine. Utisci su jaki, a riječi blage da iskažu i opišu.

Ubrzo dolazim na ideju da zamolimo nastojnike manastira, naše drage jermenske prijatelje da u manastirskoj riznici posvetimo jedan kutak Crnoj Gori i Petru II Petroviću Njegošu. Nakon rastanka još jednom podižem čašu da se zahvalim našim prijateljima i osvrnem se na boravak Petra II u ovim prostorijama. Još mi se pita, ostaju mnoge dileme i zjapeća znatiželja ali moramo poći. Hladno je, a skoro će i mrak. Upirem pogled na manastirske prostorije neću li još jednom maker ugledati vladičinu sjenku.

Ponovo u Crnoj Goru. Brzo smo se snašli. Uz podršku prijatelja Branka Borilovića, Dragana Glomazića, Milorada Aleksića, opremili smo se predmetima za crnogorski kutak. Izradili smo pločicu i u njoj ugravirali osnovne podatke. Gospođa Ratka Obradović je iz Crne Gore odnijela eksponate za Beč. Nakon nekoliko mjeseci procedura i dogovaranja, ideja iz decembra 2023, realizovana je u martu 2024. na maloj ceremoniji. Sada u jermenskom manastiru postoji crnogorski kutak, malo podsjećanje da je iz štamparije te duhovne zgrade izašao prvi primjerak crnogorske Biblije. Umjetnička slika Petra II sa bijelom kamilavkom, fototipsko izdanje originala „Gorskog vijenca" iz 1847, malo kožno izdanje, biste Njegoševa, zastava Crne Gore i nezaobilazne gusle koje su slavu o slobodi iz ove knjige pretakale u zvuke borbe crnogorskog naroda za slobodu.

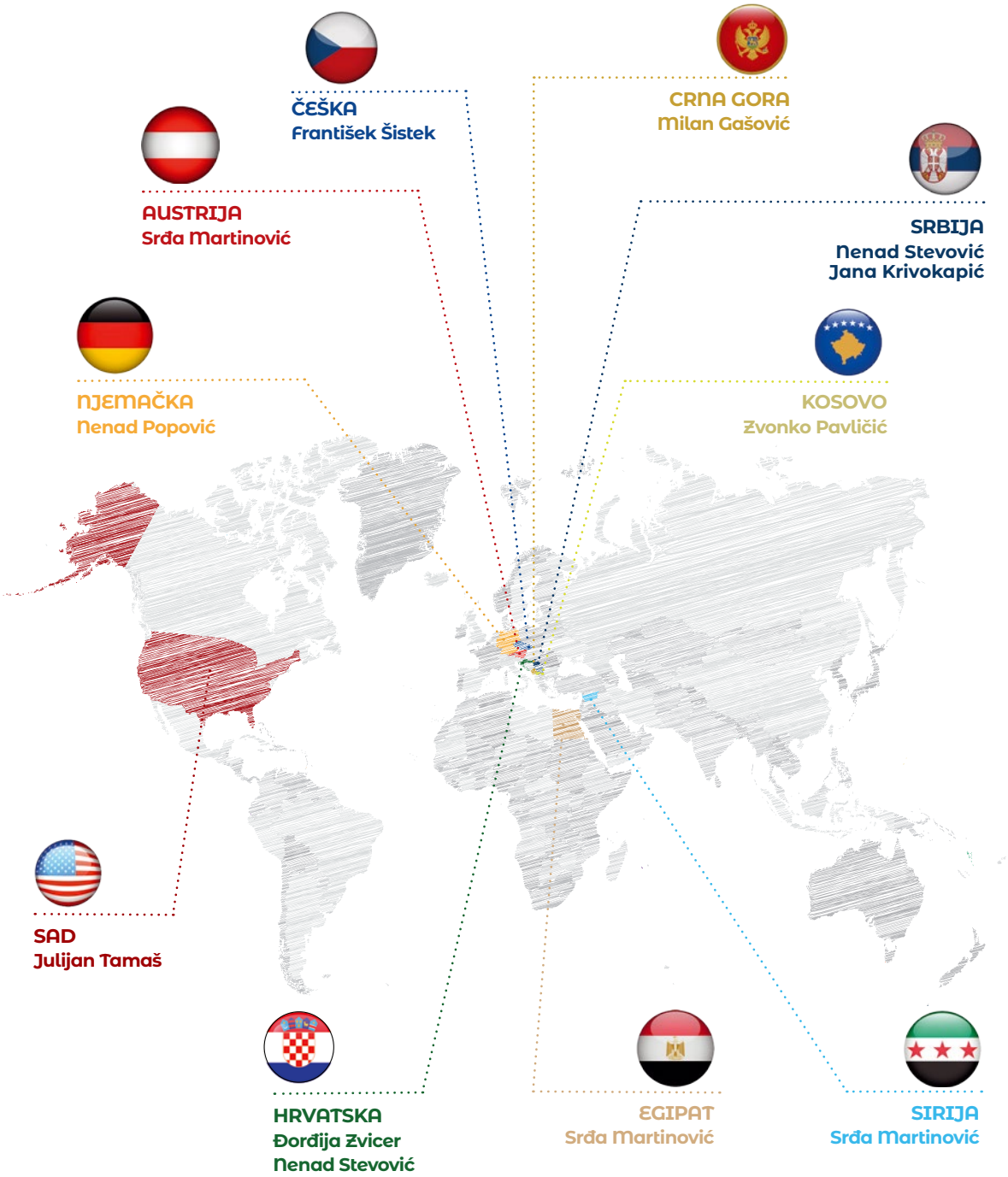

ISSN 2704-4912

9 772704 491002 >